

BBC

A SZOCIALISTA HÍRSZERZÉS JÁTSZMÁI

HiSTORY

A VILÁGTÖRTÉNELEM MAGAZIN

2015. JANUÁR • V. évf.

1. szám • 795 Ft

Furcsa pár

Nixon és Kissinger

Dúsgazdag gyarmatvárosok

Brit örökség

Napóleon

Nagy államférfi vagy
elbukott zsarnok?

Nagyvárad sorsfordulói

Királyi székhely, a Kelet Párizsa, a megosztott város

MAKK KÁROLY

Szeretni kell

Kossuth

Megjelent a világhírű rendező önéletrajzi könyve!

Legendás filmek, színészsóriások,
szerelem és a kor, amelyben élünk...
70 év krónikája Mak Károly szemével
az életről, amelyet szeretni kell.

160 x 233 mm

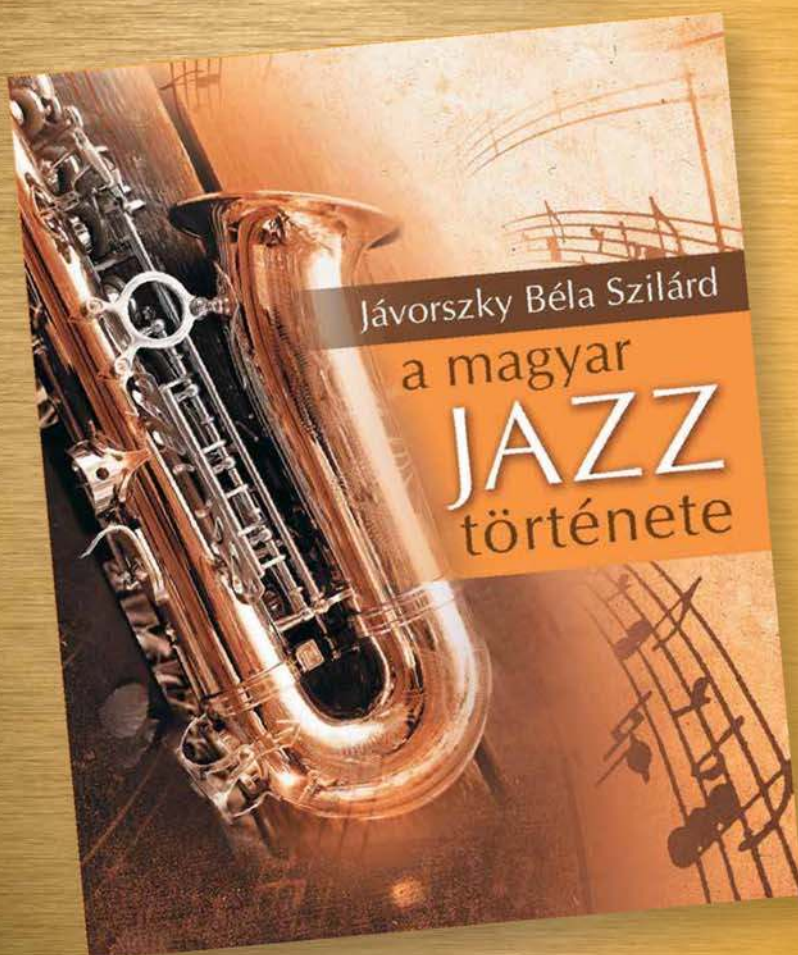
Keménytábla, védőborító

464 oldal

3990 Ft

Makk Károly a *Nemzet Művésze* címmel kitüntetett,
Kossuth- és Balázs Béla-díjas magyar filmrendező,
forgatókönyvíró, színész, érdemes és kiváló művész.
Két alkalommal Oscar-díjra jelölték.

Kossuth Kiadói Csoport • www.kossuth.hu
vevoszolgalat@kossuth.hu • (06-1) 225-8400, 782-1710

A jazz életrevaló zene.
Játékra, szabadságra született.
Az érti igazán, aki ismeri és érti
szokásait, nyelvét, kifejezéseit.
Aki tudja és érzi, hogy mennyi
értelem és érzelem van benne.
Egy impozáns jazztörténeti könyv,
rengeteg dokumentummal,
képpel, adattal!

197 x 246 mm • 288 oldal • 3990 Ft

Kossuth Kiadói Csoport
www.kossuth.hu
vevoszolgalat@kossuth.hu
(06-1) 225-8400, 782-1710

multimediaplaza.com

A címlapon

2015. JANUÁR

Mivel érdemli ki Napóleon, hogy „Nagynak” tartsuk?

Jacques-Louis David festményének a címlapon látható részlete azt a pillanatot ábrázolja, amikor a Notre-Dame-ban Napóleon kiveszi a Párizsba parancsolt VII. Pius pápa kezéből a koronát, hogy maga helyezze a saját fejére. Ennyire „Nagy” ember volt?

Andrew Roberts szerint igen

20. OLDAL

A romániai forradalom küszöbén

Stefano Bottoni a fellelhető levéltári iratokon keresztül mutatja be, hogyan működött a Securitate Magyarországon, illetve milyen célokra irányult a magyar titkosszolgálat romániai tevékenysége

62. OLDAL

Nagyvárad

A történelmi Magyarország jó néhány városa a magyar történelem és kultúra meghatározó színhelye volt. Sorozatunk a legjelentősebb határon túli egykori magyar városok múltjába ad bepillantást

46. OLDAL

Nixon és Kissinger

Oliver Stone és Peter Kuznick az amerikai történelem és a világpolitika két meghatározó személyiségének karakterét és módszereit a vietnami háború végjátékán keresztül érzékelteti

68. OLDAL

Gyarmatvárosok az üzleti világ élén

Amikor a Brit Birodalmat elnyelte a történelem, azok a városok, amelyek segítettek összekovácsolni, a 21. század gazdasági motorjaivá váltak. Tristram Hunt esszéje

30. OLDAL

Tartalom

2015. JANUÁR

TOVÁBBI CIKKEK

26 A Napóleon-komplexus

1814-ben és 1815-ben a britek hangulata a teljes pánik és a győzelmi mámor között ingadozott. *Jenny Uglow* meséli el ennek az időszaknak a történetét

34 VIII. Henrik pribékjének felemelkedése és bukása

Thomas Cromwell pályája az angol történelem egyik legviharosabb évtizedére esik. *Tracy Borman* a király és Cromwell viszonyának fordulópontjait idézi fel

40 „Cromwell hadvezér vagy bűnöző is lehetett volna”

Hilary Mantel két regényét a történész szakma és az irodalmárok egyaránt lelkesen fogadták. *Rob Attar*ral beszélget a főkanclerról

43 A legnagyobb hullámsír

1945. január 30-án süllyesztette el egy szovjet tengeralattjáró a *Wilhelm Gustloff* szállítóhajót. *Kulcsár István* írása szerint a tragédia során életüket vesztektek számát 6 ezer és 9400 közé teszik

78 Az ősi Britannia elveszett hangja

Miles Russell meggyőző arról, hogy ha a középkori mesevilág mögé nézünk, betekintést nyerhetünk abba, milyen lehetett az élet a kelta Britanniában

84 Képes levelezőlapokkal a szüffrazsettek ellen

Amikor a nők szavazati jogáért folyó küzdelem lendületet vett, e jog ellenfelei a képeslevelezőlap-ipart vetették be. Erről szól *June Purvis* írása

BBC HISTORY

KOSSUTH
VEVŐSZOLGÁLAT
SZERKESZTŐSÉG

[36-1] 225-8400, 225-8401
kossuthvevoszolga@t-online.hu

[36-1] 888-9153
bbchistory@kossuth.hu
BBC History, 1327 Budapest, Pf. 55

Kiadja a Kossuth Kiadó zRt.
Felelős kiadó: Kocsis András Sándor
elnök-vezérigazgató
Főszerkesztő: Papp Gábor
Szerkesztők: Györffy Iván, Litván Dániel
Művészeti vezető: Kiss Áron
Tördelőszerkesztő: Schmidt Péter

ELŐFIZETÉS

belföldre és régebbi számok

Toldy Ferenc Könyvesbolt [36-1] 225-8400
Örkény István Könyvesbolt [36-1] 782-1712
Fejtő Ferenc Könyvesbolt [36-1] 888-9120

külföldre

Color Interpress Kft.
[36-1] 243-9232
email: info@colorinterpress.hu

HIRDETÉS

Yoter Média Group Kft.
9022 Győr, Teleki L. u. 46.
Tel.: [36-1] 316-4556, [36-1] 316-4598
E-mail: ertekeites@ymg.hu

Készült az Ipress Center Hungary Kft.-ben
Felelős vezető: Lakatos Imre vezérigazgató
[36-27] 518-990

ISSN 2062-5200

Alapítványi szerkesztő: Rob Attar;
művészeti vezető: Susanne Frank; képszerkesztő: Sam Nott;
kiadói igazgató: Andrew Davies; ügyvezető igazgató: Andy Marshall
Licenstulajdonos: Immediate Media Company Bristol Limited.
Copyright © Immediate Media Company Bristol Limited. Minden jog fenntartva. A magazin tartalma szerzői jogvédelem alá esik.

A BBC logo a British Broadcasting Corporation bejegyzett védjegye.
© British Broadcasting Corporation 1996
A magazin a Magyar Terjesztés-ellenőrző Szövetség auditálja

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Ez a lapszám
a Nemzeti Kulturális Alap
támogatásával készült

ROVATOK

- 5 Levelek
- 6 Pillanatkép
- 8 Naptárnapok

Röviden

- 10 Fókuszban – A szögesdrót mögött: brit internálótáborok az első világháborúban
- 12 Társadalomtörténet – Áruklodó középkori kéziratok
- 13 Múzeum – Kő kövön: a vidéki zsidóság kultúrája
- 14 Évforduló – Béke – tíz évvel a világháború után
- 15 Tallózó – Kollaboránsok a forradalom és önkényuralom idején
- 16 Háttér – Szétesik-e az Egyesült Királyság?
- 18 Visszanéző
- 74 Koronatanú – Kunck Aladár a francia fogságról
- 77 Állatvilág – Egy halhatatlan szimbólum: a rétisas
- 90 Ki gondolná?
- 94 Ajánlók
- 98 Személyes történelem – David Lloyd George

...a gyarmatosításról

Serdülőkorom földrajzi ismereteibe Szingapúr nevét alvilági klubjaival együtt Rejtő Jenő vezette be. Ne firtassuk, hogy klaszszikusunk mennyire bánt igazságosan a brit gyarmati várossal, látogatásra mindenesetre nem csábított. Mára a kép eléggé megváltozott. Szingapúr ma a Nemzetközi Valutaalap rangsorában az egy főre jutó nemzeti jövedelemben a harmadik helyen áll (csak Katar és Luxemburg előzi meg, Magyarország a 49.); a 81 komponensből összeállított globális innovációs listán a 8. hely az övé (hazánk a 35.), benne van a nemzetgazdaságok szabadságfokát értékelő lista legszűkebb elitszoportjában (Magyarország a mérsékelt szabad kategóriában az 51.).

E számunk esszéjéhez („Gyarmatvárosok az üzleti világ élén”, 30–33. oldal) fűztem hozzá az előbbi adatokat. De ugyancsak előkelő helyezéseket tehetnek a kitűnő írásban említett másik egykori gyarmat, a brit koronáról 1997-ben levált Hongkong mellé is.

Elgondolkodtató tények. Kitétetett érvek lehetnének a brit imperium dicsőítőinek arzenáljában. Hasonlók szerepelnek például a lapunkban is többször publikáló Niall Ferguson okfejtéseiben. Társadalomtudós negyvenes éveie legelején ilyen tróféákat még nem gyűjtött be: a magyarul is több könyvével ismert skót tudósra igényt tartott az Oxfordi, a Harvard, a Stanford Egyetem, amerikai elnökjelölt kérte meg kampánystratégának, médiumok versengenek a szerepeltetéséért. A globalizmus híveként a világgazdaság legutóbbi fél évszázadának valóban elképesztő növekedéséről azt vallja, hogy „a brit világalum nélkül nehéz elképzelni, hogy a liberális kapitalizmus struktúrái ilyen sok ország gazdasági rendszerében sikeresen gyökeret verhetek volna”. Sőt odáig is elmegy, hogy a 20. század káoszainak jó részét a birodalmak hanyatlásának tulajdonítja.

A morális faktorra nagyobb súlyt helyező, valamint az inkább baloldali nézetekkel rokonszenvező történészek persze eleve elutasítják a fergusoni felfogást, és a gyarmatosítást a fehér felsőbbrendűség soha meg nem bocsátható művének tartják, a gyarmati múltból sikerrel kiemelkedő viszonylag kisszámú ország fölüléletét más okokkal magyarázzák.

Tristram Hunt, cikkünk szerzője – alig negyvenévesen már neki is érdemdús múltja van: szakmailag jól fogadott könyvek, sikeres médiaszereplések és nem melléleg a Munkáspárt jelöltjeként parlamenti mandátum – például arra a következtetésre jutott, hogy gyarmatosító és kolonizált között olyan kölcsönhatás is kialakult, melyben a gyarmat ösztöklélte az imperiumot. „A brit gyarmati birodalom csúcán, a 19. század végén és a 20. század elején – írja – a birodalom gazdasági és kulturális motorja a nagyobb gyarmatvárosok láncolata volt: Bombay, Szingapúr, Melbourne.”

A három város mai súlyát nem érdemes mérlesekélni. Mert bármennyire is impozánsak a számok, a kolonializmus kemény kritikusaik mérlege nem fog a pozitív mezőbe átbillenni, mint ahogy az egykor britek által uralt afrikai államok reménytelenül sanyarú terhei és az elpusztult „bennszülöttek” tíz- és tízmilliói sem ingatják meg Ferguson híveinek bizonyosságát.

Papp Gábor

Magyar csapatok Szerbiában

A BBC History októberi számának 56. oldalán (a „Mi így indulunk a csatába” című dokumentum-összeállításban) döbbenet olvastam egy első világháborús naplórészletet a magyar honvédek szabácsi dúlásáról és fosztogatásáról. Egy legendával lettem szegényebb, mert mint a családban feltűnő őrzött újságkivágás tanúsítja (l. fent), a sajtó egészen más képet festett a szabácsi bevonulásról. A képaláírásban megnevezett Trabalka Imre a nagyapám. Az újságcikk szövege így szól:

„Egy 44-es baka mint sabácsi zongorista. Mint ismeretes, augusztus 14-én a somogyi 44-es bakák keltek át legelőször a Száván gyilkos pusztát közben. Ezek közt volt Trabalka Imre kaposvári városi hivatalnok is. Reggelre már Sabácban jártak a magyar bakák és mikor meggyőződtek arról, hogy az ellenség kitakarodott a városból, végigvonultak a magyar századok az utcákon. A polgármester lakása előtt masíroztak a derék somogyi legények, mikor az egyik káplár, Trabalka Imre kivált a sorból és hirtelen beugrott a kitért ablakon. A katonák egy kicsit hűledezve bámultak utána, de a következő pillanatban elmosolyodtak, mert a nyitott ablakon át zongoraszó hangzott: »Fel, fel vitézek a csatára!« – zengett a magyar riadó és a katonák odakint lelkesen folytatták.”

Tábori Imre, Nagykanizsa

XXIII. János: pápa vagy ellenpápa?

Olvasóink közül többen észrevették, hogy novemberi számunk „Naptárlapok” rovatában a kons-

tanzi zsinatról szóló rövid összefoglalóban felbukkan egy bizonyos XXIII. János, akit pápának választottak. Az 1410 és 1415 között a pápai trónust – többedmagával – birtokló bíboros azonban nem tévesztendő össze Szent Péter 261. utódával, aki 1958 és 1963 között ugyanezen a néven volt pápa, és aki leginkább a II. vatikáni zsinattal elindított reformfolyamat ösztönzéséről és enciklikáiról ismert. Utóbbi, Angelo Giuseppe Roncallit egyébként II. János Pál pápával együtt 2014 áprilisában avatták szentté.

Névválasztásával Roncalli hivatalosan is kinyilvánította, hogy a katolikus egyház ellenpápának tartja Baldassare Cossát, akit a nyugati egyházszakadás egy igen kényes időszakában választottak pápává a pisai zsinaton. A négy évtizedig tartó egyházszakadásnak éppen az 1414 és 1418 között tartott konstanzi zsinat vetett véget, amely lemondásra kényszerítette a római XII. Gergelyt és a pisai XXIII. Jánost, a lemondást elutasító avignoni XIII. Benedeket (aki szintén nem azonos a 18. században e néven pápává választott Pietro Francesco Orsinival) pedig kiátkozta.

A zsinat döntéseivel és V. Márton megválasztásával lezárult egy korszak. XXIII. János ellenpápa eleinte nem nyugodott bele a zsinat döntésébe, álrühában oldott kereket Konstanzból, majd miután elfogták és elítélték, évekig a rajnai palotagróf börtöneinek „vendégszeretét” élvezte. Halála előtt egy évvel nyerte csak vissza szabadságát, V. Márton elismerésével egy rövid ideig még Frascati bíboros-püspökének pozícióját is betöltötte.

A szerkesztő

➔ Írjon nekünk!

e-mail:

bbchistory@kossuth.hu

postacím:

Levelek, BBC History
1327 Budapest, Pf. 55

Pillanatkép

Üzletszerű kábítás

1900 körül

A brit világbirodalom történelmi szerepéről állandó viták zajlanak. A lapunk 30–33. oldalán található írás inkább a birodalom szebbik arcát mutatja be, az indiai Kalkutta egyik ópiumüzemében az „anyagot” keverő és késztermékké formázó munkásokat ábrázoló alábbi kép viszont talán a legsötétebbet idézheti fel.

Az ópiumháborúk történetéből is tudhatjuk, hogy a súlyosan addiktív kábítószer szabad kínai kereskedelmének védelméért a britek hajlandók voltak fegyverrel is közbelépni, de talán kevésbé ismert, hogy az ópiumkereskedelem milyen kikerülhetetlen szerepet is töltött be a brit gazdaságban.

A 19. század második felében a brit uralom alatt álló India exportjának átlagosan nagyjából ötödéért, de egyes idősza-

kokban a harmadáért felelt az ópium. A termesztésre, gyártásra és kereskedelemre kivetett adók az indiai gyarmati közigazgatás bevételeinek jelentős részét tették ki, tulajdonképpen ezekből finanszírozták a további terjeszkedést és a különféle infrastrukturális beruházásokat.

Ennél is fontosabb volt viszont, hogy az ópium segített kiegyensúlyozni a Kínával szembeni kereskedelmi mérleget. Nagy-Britanniában óriási kereslet volt a kínai teára, selyemre és porcelánra, a kínai piac viszont az ópiumon kívül alig vett fel import árut. Becslések szerint a kábítószer forgalmából származott a brit külkereskedelem bevételeinek 20–25 százaléka, ezzel pedig a legfontosabb tartópillére volt a font stabilításának – az pedig közhely, hogy a birodalom erejét elsősorban pénzügyi ereje és nem katonái vagy hadihajói adták.

Schweitzer (balra)
egy műtétet felügyel
lambarénéi kórházá-
ban, 1954-ben

Az élet tisztelete

1875. január 14.

A Nobel-békedíjakat egyes esetekben inkább szimbolikus gesztusként ítélik meg, nem feltétlenül valamilyen kimagasló teljesítményt jutalmazva. Az 1952-ös díjazottra, Albert Schweitzerre ez a legkevésbé sem igaz. A 140 éve, 1875. január 14-én az elzászi Kayserbergben született teológus, lelkész, filozófus, tanár, orvos és orgonaművész egész életművét egy vaskos kötetben sem lenne könnyű bemutatni.

Világhírnevét leginkább afrikai tevékenységének köszönhette. Először 1913-ban, kiemelkedő tudományos karrierjét félredobva alapított kórházat a mai Gabon területén található Lambarenében, majd 1924-ben visszatért, hogy újja-

építse az intézményt, ezúttal már egy időben akár 500 beteg ellátására alkalmas formában. Haláláig gyakorlatilag Afrikában élt, Európába csak látogatásra vagy előadásokat tartani tért vissza. Ugyan a fekete kontinensről és lakóiról vallott nézeteit sokan paternalistának bélyegezték („az afrikai a testvérem, de a több évszázaddal fiatalabb testvérem” – szól például egy sokat idézett mondása), senki nem vonta kétségbe őszinte segítőkészségét, önfeláldozását és humanizmusát.

Jellemének és gondolkodásának kialakulásában valószínűleg fontos szerepe volt családjának – apja protestáns lelkész volt – és Elzász etnikailag és nyelviileg kevert, különleges kultúrájának is. Már gyermekként tanújelét adta érzékenységének: direkt elijesztette a madarakat, mikor egy barátja vadászni hívta, és egész életében emlékezett arra, hogy miután legyőzte egyik osztálytársát birkózásban, az azt mondta neki, „én is erős lehetnék, ha minden nap húsleveset ehettek, ahogy te”.

Talán kevésbé köztudott, hogy Schweitzer kiváló orgonista is volt, sőt vezéralakja volt az úgynevezett „orgonareform-mozgalomnak”, amely egyrészt az orgonaművek klasszikus előadásához történő visszatérést, másrészt a hagyományos, kézműves orgonaépítés újjáélesztését szorgalmazta. Több orgonát is tervezett, illetve részt vett az 1909-ben elfogadott, a hangszerek építésére vonatkozó nemzetközi szabályzat kidolgozásában is.

Az 1965-ben elhunyt Schweitzer emlékét ma is számos intézmény, alapítvány őrzi, de személynéző példájával és a nyugati közgondolkodásra gyakorolt befolyásával ezek nélkül is érvényesül életművének hatása.

Összeül az angol parlament

1265. január 20.

Sokan szembesülnek azzal, hogy innen, Kelet-Közép-Európából szinte lehetetlen igazán megérteni a brit társadalom mélyen gyökerező polgári hagyományait. Ez részben a hihetetlen történelmi távlatok miatt lehet így; szinte borzongató belegondolni abba, hogy 750 éve, 1265. január 20-án ült össze az első, közrendűeket is a soraiban tudó angol parlament.

Persze ahogy az lenni szokott, ezt az előremutató vívmányt nem a társadalmi igazságosságot

Új főváros születik

1535. január 18.

Miután Francisco Pizarro 1832-ben alig száz emberével legyőzte és fogságba ejtette, később pedig kivégeztette az utolsó inka uralkodót, Atahualpát, hozzálátott, hogy berendezkedjen a meghódított területen. Az első években formálisan még életben tartotta az Inka Birodalmat, új uralkodót, egy 17 éves, könnyen irányítható bábót is trónra emelt, de a háttérben már megtörténtek az előkészületek a spanyol közigazgatás bevezetésére.

Ennek fontos lépése volt egy megfelelő főváros kiválasztása. Az Inka Birodalom nagyvárosai, köztük a főváros, Cuzco viszont nem voltak megfelelőek Pizarro céljaira, mivel egyrészt nagyon távol voltak a csendes-óceáni kikötőktől, másrészt az Andok félelmetes csúcsai között, túlságosan magasan feküdtek (Cuzco például 3400 méter tengerszint feletti magasságban található).

Választása végül a Rímac folyó völgyére esett – a terület közel volt az óceánparthoz, kivágható erdők és megművelhető sík területek vették körül, a folyó pedig bőséges édesvíz-utánpótlást is biztosított. Az is mellette szólt, hogy e vidéket nem sokkal korábban hódították meg az inkák is, így őslakosai minden bizonnyal kevésbé ellen-ségesen fogadták az új urakat, mint a birodalom belső területein élők.

Az alapításra 480 évvel ezelőtt, 1535. január 18-án került sor, a templom alapkövét maga Pizarro tette le, aki a települést Ciudad de los Reyesnek, azaz a Királyok Városának keresztelte

el. A helyiek viszont a területet egy – a spanyolok által később lerombolt – jósda miatt Limaqént emlegették, ami nagyjából „beszélőt” jelentett. Az elnevezést, immár a városra is alkalmazva, szép lassan a hódítók is átvették, az ő ajkukon viszont kicsit máshogy hangzott – ma is Lima a város neve, de már az első spanyol térképeken is odaírták ezt a formát a hivatalos név mellé.

Lima hivatalosan 1543-ban lett a Perui Alkirályság fővárosa, és a következő két évszázadban látványosan fejlődött, főként a hegyekből érkező tömegtelen mennyiségű nemesfém és más nyersanyag kereskedelmének hasznán.

A spanyol gyarmatbirodalom hanyatlásával aztán lelassult a város növekedése, de a függetlenség 1824-es kivívása után is megmaradt az új állam, a Perui Köztársaság fővárosának. Hosszú stagnálás után az 1940-es évektől hihetetlen ütemben nőtt a város lakossága, mára az ország nagyjából 30 millió lakosának közel egyharmada, több mint 8 millió ember él itt.

A korabeli metszet a spanyol hódítók és az inkák első találkozásáról örökíti meg

célzó szándék hozta létre, hanem egy igen zavaros és véres hatalmi harc. Az 1216-ban trónra kerülő III. Henrik uralma ellen már 1236-tól lázadtak az angol főurak, mivel a király francia udvaroncokkal vette magát körül, költséges és értelmetlen – például Szicília birtoklásáért vívott – háborúit pedig új adók kivetésével igyekezett finanszírozni.

A bárók konföderációja az 1258-as oxfordi províziókban rögzítette a király hatalmát a *Magna Charta*hoz képest is tovább korlátozó követeléseit, többek között egy parlamenti gyűlés évenként háromszori összehívását. Henrik ezt kénytelen volt elfogadni, de 1264-ben megpróbálta visszaállítani a korábbi állapotot. A bárók „communitas”-ához ekkor csatlakoztak a lovagok, a szabad parasztok és a városok is, de a meginduló felkelés vezetője a hangzatos jelszavak mögött valójában minden bizonnyal a trónról álmodozó Simon de Montfort, az ország egyik leggazdagabb földesura volt.

Miután a lázadók seregei Lewes mellett legyőzték a király hadait, Montfort vezetésével kormányzótanács alakult, amely össze is hívta 1264 végén a bárók, illetve a területi alapon képviselőket küldő lovagok és polgárok gyűlését. A parlament a következő év január 20-án ült össze, és február 15-ig ülésezett.

Montfort egyeduralma nem tartott sokáig, 1265 augusztusában csatát veszített Henrik fiával, a későbbi I. Eduárd királlyal szemben. A kikényszerített engedmények többségét ugyan visszavonták, de a parlament megmaradt mint a következő századokban a király egyeduralmát több-kevesebb sikerrel korlátozó intézmény.

Simon de Montfort halála az eveshámi csatában. Nagyrészt önös érdekből cselekedett, de mégis jórészt az ő érdeme az angol parlament létrehozása

Szerb Antal meggyilkolása

1945. január 27.

Valószínűleg nincs olyan, az irodalmat kicsit is szerető magyar ember, aki legalább részleteit ne olvasta volna Szerb Antal két összefoglaló munkájából valamelyiknek, a *Magyar irodalomtörténetnek* és a *Világirodalom történetének*, vagy ne lapozta volna föl a külföldön is az egyik legismertebb magyar regénynek tartott *Útas és holdvilágot*. Teljesen asszimilált, kikeresztelkedett zsidó családba született – keresztapja nem más volt, mint az antiszemita nézeteiről is közismert Prohászka Ottokár. A piaristáknál tanult, egyebek között Sík Sándornak is tanítványa volt, s naplójegyzetei szerint katolikusnak tartotta magát.

Azonban – ahogy annyian másokat – hite és vallott identitása őt sem mentette meg a fajgyűlölettől: a magyar állam törvényei alapján

Egyszer fent, máskor lent

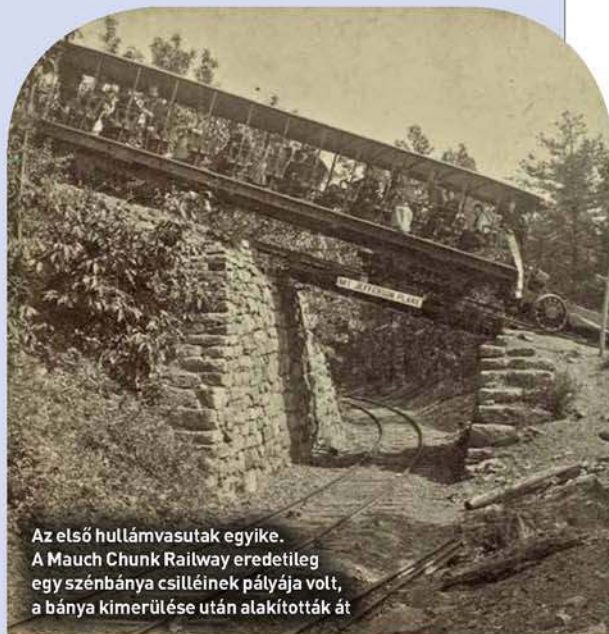
1885. január 20.

Ma már egyetlen valamirevaló vidámpark sem lehet meg hullámvasút nélkül, és a különböző, erre szakosodott fejlesztők egymással versengve adják át a fizikai határokat és az emberi gyomor tűrőképességét próbára tevő építményeiket. Ugyan hullámvasútra emlékeztető konstrukciókat már korábban is építettek, a modern változatok atyjának LaMarcus Adna Thompson tartják.

Az amerikai feltaláló és üzletember 130 éve, 1885. január 20-án szabadalmaztatta saját tervezésű hullámvasútját, amely Switchback Railway (nagyjából Cikcakkos Vasútnak fordíthatnánk) néven már az előző év júniusától szállította fejenként 5 centért az utasokat a New York-i Coney Islanden.

Thompson 1919-es haláláig nagyjából harminc új hullámvasút-technológiát szabadalmaztatott, és nemcsak az Egyesült Államokban, de Európában is

számos hullámvasutat épített. Ugyan a Switchback Railwayt és a feltaláló többi alkotását a 20. század közepére bezárták vagy lerombolták, Thompson öröksége újabb és újabb formákban azóta is tovább él.

Az első hullámvasutak egyike. A Mauch Chunk Railway eredetileg egy szénbánya csilléinek pályája volt, a bánya kimerülése után alakították át

ugyanis zsidónak minősült. Előbb csak publikálási lehetőségei fogyatkoztak meg, majd könyveit tiltották be (a *Magyar irodalomtörténet*ről a parlamentben a következőket mondta a később belügyi államtitkárként a zsidóság deportálásában lelkesen segédkező Baky László: „Égessék el!”), aztán már a pusztá élete is veszélybe került.

1943-ban behívták munkaszolgálatra, majd 1944 júniusában ismét. Ekkor ez egyfajta kifacsart „védelmi intézkedésnek” számított – az úgynevezett „védett századokat” ugyanis nem deportálták. Szerb sorstársaival együtt novemberig Budapesten tartózkodott, de miután a nyilasok november végén a századok irányítását is átvették, bevagonírozták és az ország nyugati határvidékeire szállították a munkaszolgálatosokat.

A balfi táborban elhelyezett nagyjából 2500 munkaszolgálatost nem megfelelő ruházat és elégtelen ételmezés mellett a kegyetlen hidegben napi 10–12 órát dolgoztaták a szovjeteket feltartóztatni hivatott védelmi állásokon, miközben félig nyitott pajtákból kellett aludniuk. Szerbet még decemberben megpróbálta kimenteni két katonatiszt, Thassy Jenő és Görgey

Guidó a táborból – a hamisított papírokra ki is adták nekik az írói, de ő addig alkudozott, hogy vele lévő közeli barátai, a költő Sárközi György és az esztéta Halász Gábor is jöhessenek, amíg a német őrség felfigyelt a kavargásra, és újra megvizsgálta a papírokat.

Ezzel beteljesedett Szerb Antal sorsa. „Általában az a hely, ahol most vagyunk, Balf, átkozott egy hely, és minden tekintetben nagyon rosszul megy nekünk. És most már nincs más reménységem, mint az, hogy a háborúnak nemsokára vége lesz, ez tartja még bennem a lelket” – írta utolsó levelében. Szilveszterkor állítólag még József Attiláról tartott előadást rabtársainak, de egyre

kevesebb bírta a megpróbáltatásokat. Amikor már csak barátai tudták kitámogatni dolgozni, a nyilas őrök iszonyatosan összeverték. Hetven éve, 1945. január 27-én halt bele sérüléseibe.

„A Szépség aranyüledéke gyakran mocskos folyók iszapjából csapódik le, és ezért szeretjük a nagy zavaros folyót, a Történelmet” – zárta utolsó, *A herceg* című novelláját. Soha nem tudhattuk meg, vajon a holokauszt borzalmainak tükrében is így gondolta volna.

Röviden

2015
JANUÁR

FÓKUSZBAN

A szögesdrót mögött: brit internálótáborok az első világháborúban

Az első világháború kevésbé ismert epizódjaihoz tartozik a német civilek internálótáborokba való elzárása a Brit-szigeteken. A kormányzati döntés és következményeinek feltárására új kutatás indult. **David Keys** tudósítása

MIND A SZAKMA, mind a közvélemény részéről élénk érdeklődés kísérte a konfliktushoz vezető okokkal és annak legfontosabb mozzanataival kapcsolatos új publikációkat, kiállításokat és vitákat a világháború kitörésének centenáriuma, az elmúlt egy év során. Ugyanakkor más, kényesebb kérdések már ritkábban kerültek elő, így például azon polgári személyek sorsa, akiket a Brit Birodalom területén internálótáborokba zártak.

Nemrégiben viszont új vizsgálat indult e témában. Stefan Manz, a birminghami Aston Egyetem és Panikos Panayi professzor, a leicesteri De Montfort Egyetem tanárának közös kutatása arra a becslések szerint 40 ezer civilre irányul, akiket táborokba gyűjtöttek az anyaországban,

a brit gyarmatokon és domíniumokon. Az Egyesült Királyságban legalább 16 táborot állítottak fel: a legnagyobb a Man szigeti Knockaloe volt, de Londonban, Yorkshire-ben és Skóciában is létrehoztak ilyen egységeket. A szögesdróttal körülvett gyűjtőhelyeken ugyan nem bántak rosszul a foglyokkal – erre utaló bizonyítékok legalábbis nincsenek a kezünkben –, ám a körülmények sem voltak éppen ideálisak: a családjaiktól megfosztott, megszállt környezetükből kiragadott civilek harmincfős fabarakkokban szorongtak. „Családok szakadtak szét, üzletek mentek tönkre, mivel hosszú időre bezárták ezeket az embereket. Egy svájci táborfelügyelő megfogalmazta, mik szerinte a »szögesdrót-kór« tünetei: az unalom, a magánélet hiánya és az érzéketlenség saját

Karácsony a fogságban

Az első világháború alatt a Man szigeti Knockaloe táborban fogva tartott egyik német nemzetiségű civil által készített karácsonyi üdvözlőlap. A Brit-szigeteken számos szögesdróttal körbevett létesítményt állítottak fel az „ellenséges” polgárok elzárására

tos kombinációja, melyek együttesen depresszióhoz vezettek” – nyilatkozta lapunknak az Aston Egyetem tanára.

A negatívumok ellensúlyozására számos táborlakó önkéntes munkát vállalt, oktatási és szabadidős csoportokban vett részt, melyek gyakran a civil életben végzett tevékenységükhöz kötődtek. A skóciai közpon-

ti táborban, Stobsban természet- tudományos és történelmi ismereteket nyújtó iskolát hoztak létre, Man szigetén pedig az internáltak karácsonyi üdvözlőlapok készítésében is részt vettek (l. a fenti illusztrációt).

A kutatás egyik esettanulmánya Paul Cohen-Portheim német-zsidó származású festőről, íróról szól, aki 1914 nyarán

„Oroszok vagyunk” – a londoni boltra mázolt felirat az 1915-ös németellenes zavargások következményeként próbálta megővni az üzletet. Az ehhez hasonló nyugtalanságok vezettek a brit táborok létrehozásához

Devonshire-be látogatott a barátaihoz. A háború kitörésekor azonnal „ellenséges külföldinek” nyilvánították, és 1915 májusában internálótáborba zárták – először Knockaloe-ba, később a nyugat-yorkshire-i Lofthouse-ba. Végül 1918-ban hazatoloncolták Németországba.

A kutatás nem csupán a külföldi állampolgárok és ellenségesnek minősített személyek sorát térképezi fel, de arra is választ keres, milyen tényezők következtében döntött úgy a brit kormány, hogy ilyen drasztikus intézkedéseket léptet életbe. Manz szerint „szó sincs róla, hogy azt kívánnánk bizonyítani, a brit nép, illetve a kormányzat szintiszta rosszindulatból internáltatta volna ezeket az embereket. Ám jól tanúsítja mindez a rettenetes elsőpró erejét: az angolok érthető módon aggódtak amiatt, hogy kémek szivárognak soraikba, miközben katonáik a fronton harcolnak. A pánik egy idő után kezelhetetlenné vált, ami miatt a kormány egy sor meggondolatlan, elhamarkodott döntést hozott, hogy úgymond helyreállítsa a nyugalmat.”

A britek körében tetten érhető világháborús félelem egyik forrása a *Lusitania* utasszállító hajó német megtorpedózása és elsüllyesztése volt 1915. május 7-én, Írország közelében. A mint-

egy 1200 utas halálával járó tragédia az egész Brit Birodalomban zavargásokat és a német tulajdonú üzletek, ingatlanok elleni támadásokat idézett elő, a brit kormány pedig engedett a tömeges internálást követelők felszólításának. „Ezek a táborok az egyik legelső példái voltak a civil lakosság tömeges begyűjtésének és elzárásának, és hozzájárultak ahhoz, hogy »normalizálják« a hadviselő felek egymás ellenében alkalmazott hasonló intézkedéseit. Nagy-Britannia a

korlátozódnak az ehhez kapcsolódó információk, így például a helytörténettel foglalkozókra. De miért nem érdekli mindez a széles közvéleményt, és miért nem emlékezünk meg szívesen róla? Többek között amiatt, mert nem illeszkedik harmonikusan a háborúról és a brit identitásról vallott általános felfogásba.

Már csak azért is nélkülözhetetlen az internálásokról szóló ismeretek gyarapítása, hiszen a világháborús megemlékezéseket újabb szemponttal egészíti ki –

Családtagokat választottak el egymástól, közösségeket bomlasztottak szét, és a társadalom értékes tagjait zárták el pusztán a nemzetiségük miatt

birodalmán és szövetségi rendszerén keresztül gyakorlatilag az egész földtekére »exportálta« ezt az eljárást – fogalmazott Stefan Manz. – Családtagokat választottak el egymástól, közösségeket bomlasztottak szét, és a társadalom értékes tagjait zárták el pusztán a nemzetiségük miatt.”

Hiába telt el száz év az események óta: a kutatók álláspontja szerint az első világháború megértéséhez elengedhetetlenek az ilyen típusú vizsgálatok. „Még napjainkban is csupán a szakemberek egy szűk csoportjára

ezekből a megemlékezésekből a kisebbségeket általában kizárják. Az első világháború alatt azonban összesen 800 ezer civilt tartottak fogva az európai kontinensen különféle internálótáborokban, amely az áldozatok igen széles körét jelenti, s róluk a helyi, »nemzeti« emlékezetben rendszerezint nem vesznek tudomást.”

Az első világháborús francia internálás tapasztalatait eleveníti fel magyar szemszögből „Koronatanúk” rovatunk Kuncz Aladár-szemelvénye lapunk 74-76. oldalain

A HÓNAP HÍREI

➔ Nem Kolumbusz zászlóshajóját találták meg

A Haiti partjainál megtalált hajóroncs nem Kolumbusz Kristóf zászlóshajója, a *Santa Maria* – ezt állapította meg az ENSZ kulturális szervezete, az UNESCO. Bár a víz alatti régészeti felfedezésekkel foglalkozó Barry Clifford pár hónapja kijelentette, Kolumbusz 1492 karácsonyán zátonyra futott hajóját sikerült beazonosítani, az UNESCO szakértői szerint a hajó törzsének kialakítása 17–18. századi eredetre utal.

➔ III. Richárd: újra a bosworthi csatamezőn

Nyilvánosságra hozták az angol király újratemetésének részleteit. A 2012-ben egy leicesteri parkoló építésénél kiásott maradványokat a Leicesteri Egyetemről 2015. március 22-én több történelmi helyszín érintésével vizik a helyi székesegyházba, ahol a canterburyi érsek, Justin Welby celebrálja a szertartást. III. Richárd csontvázát többek között a Fenn Lane Farmra vizik – pontosan oda, ahol a feltételezések szerint halálra sújtották a bosworthi csatában, 1485-ben.

Az indonéziai Leang Pettakere barlangjának egyik őskori kézműve

➔ Az emberi kreativitás nem nyugati találmány

Az Indonéziában előkerült barlangrajzok a legősibb művészeti alkotások közé tartoznak – jelentették be a szakemberek a legújabb tudományos vizsgálatokra hivatkozva. A barlangrajzok és barlangfestmények legalább olyan régiek, mint a hasonló európai alkotások, minimum 35–40 ezer éve készültek. A felfedezés már csak azért is kiemelkedőnek számít, mivel megcáfolja azt a tudományos berkekben sem ismeretlen felfogást, hogy a művészi kreativitás alapvetően „nyugati” találmány.

TÁRSADALOMTÖRTÉNET

Árulkodó középkori kéziratok

Írnokok kézírásának elemzésével egy új kutatás a Parkinson-kór és más idegrendszeri betegségek középkori előfordulásáról gyűjt adatokat

ATÖRTÉNESEK A KÖZÉPKORI kéziratokat gyakran a korabeli társadalommal kapcsolatos információk kedvéért böngészik, ám egy új kutatás bebizonyítja, hogy megírásuk módja az írkok, másolók fizikai és lelkiállapotára is rávilágít.

A Yorki Egyetem Krónikus Betegségek és Rendellenességek Intézetének munkatársa, Deborah Thorpe által végzett elemzések a kéziratok alkotóinak neurológiai zavaraira derítenek fényt. Mivel arra voltak szorítva, hogy szélsőségesen egyenletes, szabályos munkát végezzenek, már a kézírásukban bekövetkezett legkisebb változás is feltűnő, s mivel sokan közülük évtizedeken keresztül dolgoztak írkokként, kódexmásolóként, betegségek elhatalmasodására is bőven utalhatnak jelek.

„Számos területen tudunk az egészségi állapotra következtetéseket levonni a kézírásból. A szabadkezü írás alaposan megdolgoztatja az emberi agyat: előkészületeket, tervezést igényel, fel kell idézni a helyesírási és nyelvtani szabályokat, kontrollálni a mozgást. Ez annyit jelent, hogy bármilyen neurológiai, látással vagy mozgással kapcsola-

tos tünet azonnal látszik a szavak megformálásán: a Parkinson-kóros remegéstől a demens memóriazavarokig, az ismétlődő terhelés okozta sérüléstől (RSI) egészen az időskori látásromlásig terjed a skála” – nyilatkozta lapunknak a kutató.

A kutatás egyik legfontosabb alanya az a 13. századi írkok, akit a szakirodalomban „remegő kezű worcesteri”-ként ismernek, ugyanis – miként az a lenti képen látható – kézírásos kommentárjainak betűformálásában felfedezhető némi bizonytalanság. Thorpe kimutatta, hogy az íródeák öregedésével a remegés egyre erősebbé vált, és fizikai állapotára mind több gondot okozott neki. „Az egyes kézvonások analízisére új számítógépes eljárást fejlesztünk ki, hogy a történészek a jövőben könnyebben megkülönböztethessék a neurológiai zavarok kézírásra gyakorolt hatásait” – fejtette ki a Yorki Egyetem szakértője.

Lenyűgöző munkájuk ellenére az írkok és másolók élete komoly nehézségeket tartogatott. „Igen megterhelő tevékenységet

végeztek, a hosszú munkaóráknak meg is volt a következményük: a hátfájás, gyomorgörcs, a kéz elmerevedése gyakori tünetek voltak. Telenként, rossz fényviszonyok között is végeztek összetett és nagy koncentrációt igénylő munkájukat, s közben a szemük is károsodott. Nem véletlen, hogy a középkori írkok e tevékenységet a csata fáradalmaihoz és a szántóvető erőfeszítéseikhez hasonlították.”

A kortársak azt is szóvá tették, hogy az írkok némelyike pszichés gondokkal küszködött. Geoffrey Chaucer íródeákjához, Adamhez írott verse jól érzékel-

aludni, állandóan kimerült volt és halálfélelmek gyötörték.

A kutató ugyanakkor óvakodik attól, hogy párhuzamot vonjon a neurológiai zavaroktól szenvedőkkel kapcsolatos középkori attitűd és a hasonló panaszokkal ma kezeltéssel szemben tanúsított viselkedés között. Thorpe szerint „a 'középkori'-t gyakran a 'barbár' szinonimájaként használják és a közvélemény hajlamos feltételezni, akkoriban egyáltalán nem tanúsítottak részvétet az elesettek iránt. Ezzel szemben a középkori angol társadalomban számos módja volt a betegekről vagy

öregokről való gondoskodásnak. Az öregeknek, mint tudjuk, nagyobb volt a tekintélyük, különösen a helyi közösségekben, nagycsaládokban, míg ma egyre inkább a társadalom kolonként tekintenek rájuk. Abban bízom, e kutatás is hozzájárul a szemléletváltáshoz, amennyiben újabb bizonyítékokat tárhat fel arról, hogy a középkori közösségek életében milyen jelentős szerepet tölthettek be az idősebbek, de akár a betegek is.”

II Matt Elton

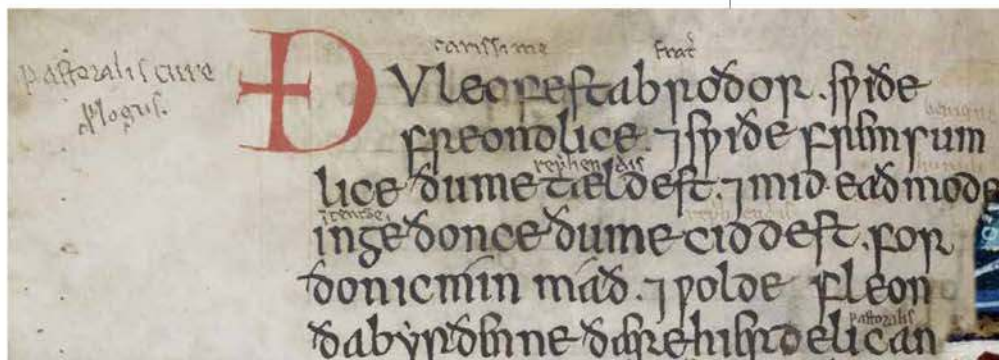
Egy 14. században élt írkok beszámolt arról, hogy nem tudott aludni, állandóan kimerült volt és halálfélelmek gyötörték

teti, mekkora nyomás nehezedett az utóbbiakra. A 14. századi költő és államférfi versében arról panaszkodott, hogy állandóan ki kell javítsa Adam munkáját, mert nem ügyel a részletekre és „hanyagul” dolgozik.

Kevésbé neves kor- és pályatársa, Thomas Hoccleve leírta, milyen mentális zavaroktól szenvedett abban az időben, amikor írkokként kereste a kenyerét: nem tudott

Az írkok meséje

14. századi illusztráció egy kódexmásolóról. A kézírásban bekövetkezett változások neurológiai zavarokra is utalhatnak, miként az a „remegő kezű worcesteri”-ként ismert személy munkáján is látszik (l. a lenti képen)

Kő kövön: a vidéki zsidóság kultúrája

MICVA, STRÁJMLI, HANDLÉ, sulklöpfer, barhesztakaró, szédertál, mizrah tábla, kóser, hanukia, kaddis. Fogalmak, tárgyak, melyek a holokauszt előtti vidéki magyar zsidóság mindennapi életének fontos részei voltak. Tíz fogalom, tárgy és töredék, mely meghatározza a Néprajzi Múzeum új, 2015. május 31-ig látogatható időszak kiállítását, amelyet *Bata Tímea és Szarvas Zsuzsa* mutat be.

A múzeum zsidó tárgyait most látja a nagyközönség először együtt. A kiállítás célja, hogy a Holokauszt Emlékéhez kapcsolódva bemutassa a kicsiny, ámde jelentős judaika gyűjteményt, a zsidó használati eszközöket és zsidókról készült fényképeket, melyek többsége műtárgykereskedők, magángyűjtők és néprajzkutatók révén a 20. század első felében került a múzeumba. A kiállítás témaválasztásait, felépítését tekintve tudatosan vállalja a töredékeséget: töredékes a rendelkezésre álló anyag, hiszen ez a kultúra mára nehezen rekonstruálható, a maga egykori teljességében nem, csupán bizonyos elemeiben idézhető fel.

A kiállítás első, kuriózumnak számító tárgya a pápai Betegsegélyező Egylet adománykönyve, melynek lapjaira zsebcskéket helyeztek, azon feltüntetve az adományozó tagok nevét. A zsebek az adományozott pénzössze-

gekről szóló ígervényeket tartalmazták. A felajánlásra szombaton vagy ünnepnapon került sor, s mivel ilyenkor tilos pénzzel foglalkozni és pénzhez nyúlni, a felajánlott összegről szóló papír került a zsebbe, amit azután az összeg kifizetését követően kivettek onnan. Az 1829-es kezdő évszámmal ellátott könyv 1913-ban került a Néprajzi Múzeumba Grünbaum Gyula sopronkeresztúri kereskedő jóvoltából, aki jelentős számú zsidó tárggyal gyarapította a múzeumot. A kiállítás rendezői megkísérelték a 185 éves egyleti

könyv „életre keltését” is. A benne szereplő héber nevek átírása után a listát összevetették az 1848-as pápai zsidó összeírással. Ezt követően a dunántúli város zsidó közösségét családtörténeten keresztül bemutató *Elfeledett szomszédaink* kiállítás anyagát használva időben visszafelé folyt a „nyomozás”, így jó pár családot sikerült össze-

kapcsolni a könyvben szereplő személyekkel: többek között a Karinty család felmenőit, illetve a *BBC History* olvasói számára sem ismeretlen, zsidómentő Albert Göring (l. a lap 2014. januári

Adománygyűjtő férfi kipában, kaftánban, kezében persely és vándorbot. Munkács, S. M. kiadása, 1908–1909

LENT: A Bikur Holim betegsegélyező egylet adománygyűjtő könyve. Pápa, Grünbaum Gyula gyűjtése, 1913

BALRA: Szédertálvány. Sopronkeresztúr, Grünbaum Gyula gyűjtése, 1913

BALRA LENT: Eszter-tekercs (megilla). Pápa, Grünbaum Gyula gyűjtése, 1912

számát) magyar orvos barátjának, Kovács Lászlónak a nagyszülei is megtalálhatóak az adományozók listáján. A könyv virtuálisan egy spe-

ciális érintőképernyős vitrinben kinyitható, a fenti kutatás eredményei ezen keresztül válnak láthatóvá.

A könyv kapcsán a *Micva és adomány* kérdését is körüljárja a tárlat: a héber *micva* szó eredeti jelentésében az a 613 parancso-

lat, mely a zsidó élet rendjét szabályozza. A szó jiddis megfelelőjéhez, a *micve* szóhoz egy másik jelentés is társult: a jótétemény, ami rendkívül fontos értékmérő a zsidóság számára. A jócselekedetek közül az egyik legfontosabb az adományozás. A zsidó közösségi élet fenntartása jelentős részben a mecénások, a filantrópia és a közösség tagjainak adományaira épült.

Hasonló módon építkeznek a további kilenc, egymással szorosabb-lazább kapcsolatban lévő, a vidéki zsidók hétköznapijait, ünnepeit bemutató téma is: egy-egy emblemikus tárgyból kiindulva zsidó közösségek, az életüket átszövő hagyományok és szokások rajzolódnak ki a Néprajzi Múzeum 72 tárgyat körüljáró tárlatán. ■ *Bata Tímea, Szarvas Zsuzsa*

ÉVFORDULÓ

Béke – tíz évvel a világháború után

„A SZOVJETUNIO ÉS NÉMETORSZÁG közötti hadiállapot megszűnik és köztük békés viszony létesül.” Erre a mondatra, a „békeállapot” deklarálására a fegyvernugvás után majdnem tíz évet kellett várni: a nyilatkozatot 1955. január 25-én írta alá Vorosilov, a Szovjetunió akkori államfője.

1947-től, amikor már mindkét oldal szorgos erőfeszítései révén a hidegháború szele a távoli múltba fújta a szövetségi viszonyt, a kelet-nyugati politikai konfrontáció fő hadszíntere az úgynevezett német kérdés volt. Az év végéig a négyoldalú találkozókat rendszeresen még működött, de valamennyi vezető politikus számára egyértelmű volt: Sztálin nem konszolidálni akarja hatalmát a megnövekedett érdekszférában, hanem tovább akarja terjeszteni – akár a La Manche csatornáig. És a Nyugat sem elégedett meg a védvonalak megerősítésével – a Truman-doktrína, azaz az amerikai elnök 1947 márciusában meghirdetett politikája „a kommunizmus feltartóztatását” hosszú távú kül- és katonapolitikai elvvé emelte. „Az Egyesült Államoknak azt a politikát kell folytatnia – mondta híres capitoliumi beszédében –, hogy támogatja a szabad népeket, amelyek ellenállnak a fegyveres kisebbségek vagy külső nyomás által rájuk kényszeríteni próbált leigázásnak.”

1947 novemberében még egy háromhetes tárgyalásra Londonban találkoztak a négy hatalom külügyminiszterei, de addigra már eldőlt, hogy a kapcsolatok megszakadtak: a három nyugati állam önállóan halad az új Európa kiépítése felé, a Szovjetunió pedig a két hónappal korábban létrehozott Komininformal a kelet-európaiak után parancsnoksága alá vonta az olasz

és a francia kommunista pártot is, arra utasítva őket, hogy egy Moszkva által irányított birodalom számára szerezzenek meg a hatalmat.

Nagy-Britannia, Franciaország és az Egyesült Államok 1948 februárjában Londonban voltaképpen már egyetértésre jutott, hogy egyesítik megszállási zónáikat, így hozzákezdtek annak megvalósításához és a

Az úgynevezett berlini válságnak egyebek között három egyetemes történeti jelentőségű következménye volt. Először is elkerülhetetlenné tette a két német állam megalakítását, amely korábban egyik oldal tervei között sem szerepelt – valamennyi volt szövetséges úgy vélte, az az érdekük, hogy a jól látható szovjet blokk és a Nyugat között legyen egy megszállt út-

A békedeklaráció után alig négy hónappal, 1955 májusában írták alá a szocialista országok katonai blokkja, a Varsói Szerződés alapokmányát

jövendő nyugatnémet állam kormányformájának kidolgozásához. Az egyesítés tervét június 1-jén jelentették be, s 18-án bevezették az új valutát, a német márkát. A bankjegyeket a legnagyobb titokban az Egyesült Államokban nyomták, s katonai gépeken szállították Frankfurtba.

Egy hét sem telt el a szovjet válaszig. 23-án bevezették a keletnémet márkát, és elvágta a Berlint Nyugat-Németországgal összekötő vasútvonalakat. A nyugatiakat arra kényszerítették, hogy légiúton lássák el a három nyugat-berlini zónát; június 26. és 1949. május 12. között, amíg a légihid működött, 277 500 repüléssel 2,3 millió tonna élelmiszert juttattak a városba.

közözsóna. Másodsorban az Egyesült Államoknak első ízben kellett kötelezettséget vállalnia egy meghatározatlan időre szóló európai katonai jelenlétre. Harmadszor világossá lett, hogy amennyiben a Nyugat meg akarja védeni Nyugat-Németországot a Szovjetuniótól, ehhez meg kell teremtenie a maga katonai védelmi szervezetét.

Az államalapítás folyamata – a mából nehéz megérteni az akkori dilemmákat – rengeteg kétellyel és bizonytalansággal haladt előre. Az elkötelezettség sem volt egyforma. De Gaulle nem is titkolta: ezse és nem a szíve szerint való a dolgok menete. Kényes kérdés volt a szövetségesek és a nyugatné-

met állam jövőbeni viszonya. Az 1949. áprilisi megszállási státútum kísérőjegyzékében kimondták, hogy a német hatóságok általában szabadon végzik végrehajtó, törvényhozó és igazgatási feladataikat, a szövetségesek azonban néhány területen (leszerelés, demilitarizálás, a Ruhr-vidék ellenőrzése, a külügyek, az alaptörvény és a tartományi alkotmányok figyelemmel kísérése, a külkereskedelem, illetve a devizaforgalom ellenőrzése) fenntartják közvetlen intézkedési jogukat.

Nemcsak a nyugati szövetségesek érthető „németfóbiája” táplálta a jövő iránti kételyeket, a nyugatnémet lakosság is aggályokkal fogadta az előtte álló utat – tudatában volt annak, hogy a közeli jövő egy kettészakított Németország. Erre természetesen keleten is sokan ráéreztek – tömegesen költöztek át a nyugati övezetekbe.

A Német Szövetségi Köztársaság alaptörvényét a három nyugati hatalom 1949. május 23-án fogadta el. Az augusztusban megtartott első Bundestagválasztásokon 31 százalékkal a CDU/CSU lett a legerősebb frakció; a második helyet az SPD szerezte meg 29,2 százalékkal. Szeptemberben egyfőnyű többséggel – a saját voksával! – a 73 éves Konrad Adenauert választották az NSZK első kancellárjává, majd a kormány október végén kinyilvánította, hogy az NSZK-t a német egység megvalósulásáig a német nép egyedüli legitim állami szervezetének tekinti.

A válasz természetesen nem késett: a szovjetek október 7-én kinyilvánították a Német Demokratikus Köztársaság megalakulását. A kör bezárult: az addigra minden függő országban végrehajtott teljes kommunista hatalomátvétel után kiteljesedett a hidegháború, azaz a végletesen megosztott Európa kora. Egymást követték a fagyhullámok, olykor zord viharok, melyek között egy viszonylag kíméletesebb klíma idején a Kreml formálisan is lezárta a második világháborút. ■

Kollaboránsok a forradalom és önkényuralom idején

AKOLOZSVÁRON MEGJELENŐ KORUNK 2014. novemberi számában a hatalommal való együttműködés, kollaboráció és „árulás” különböző formáit dolgozza fel a folyóirat főszerkesztője, Kovács Kiss Gyöngy és Hermann Róbert hadtörténész szerkesztésében. A tematikus összeállítás egyik kiemelt kérdése az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc alatti és utáni megküzdés, a hazai konzervatív és egyházi elit szerepvállalása.

A tanulmányok bevezetőjében Hermann Róbert, a Károli Gáspár Református Egyetem tanára, a Budapesti Hadtörténeti Intézet és Múzeum tudományos tanácsadója hangsúlyozza a mindenkor hatalommal való együttműködés megítélésének történettudományi dilemmáit, jelezve, hogy az egydimenziós, kizárólag a függetlenségi hagyomány felől közelítő szemlélet nem alkalmazható a korabeli események kiegyensúlyozott megítélésére. Vajon kollaboránsoknak minősíthetők-e azok a magyar tisztviselők, akik 1849-ben hivatalt vállaltak Windisch-Grätz herceg közigazgatásában az 1848 előtti magyar államiség megőrzésének reményében? Vagy azok a Bach-korszak közép- és alsó szintű igazgatását működtették? Hol van a határ a szakmai tevékenység és az idegen hatalommal való együttműködés között?

Ugyanezt a kérdést járja körül a történész magyar konzervatívok szerepvállalásával kapcsolatos részletes elemzése, amelyből kiderül, a legkülönbözőbb utak, tévutak és zsákutcák jellemezték a nemesi tisztviselők szerep-

vállalását a forradalom, majd a császári közigazgatás helyreállítás idején. Sem a Batthyány-kormány, sem a Windisch-Grätz-féle új rend nem tartotta „ördögtől valónak” az előző rendszer(ek)ben is szerepet vállaló kormányzati és megyei tisztviselők alkalmazását. Ám Windisch-Grätz országlása is rövid életűnek bizonyult: 1849. június 5-én Karl von Geringer bárót nevezte ki az uralkodó teljhatalmú császári biztosnak, aki Haynauval állt mellérendelt viszonyban. A polgári közigazgatás újabb átalakítása nyomán nem a Windisch-Grätz idején zömmel alkalmazott, az 1848 előtt politizáló elit második vonalának konzervatív képviselői jutottak szerephez, de nem is az első vonalbeli, a bécsi udvart memorandumokkal bombázó konzervatívok (pl. Apponyi György, Jósika Samu, Dessewffy Emil,

biek némileg fiatalabbak voltak. Kollektív hazaárulónak tekinteni e réteget azonban – miként az a marxista történetírásban bevett sémának számított – semmiképp nem megalapozott.

A magyar papság, lelkeszség szerepvállalása sem értelmezhető egysíkúan – derül ki Zakar

1848–1849-ben a magyar arisztokrácia töredéke vállalt aktív közéleti szerepet, s ők is egyenlő módon oszlottak meg a nemzeti önrendelkezés és az olmtüzi alkotmány támogatói között

Péter, a Szegedi Tudományegyetem (Gál Ferenc Főiskola) egyetemi tanárának tanulmányából. Az országgyűlés 1848. márciusi ülésén a katolikus püspökök lelkesen egyetértettek a papi tized eltörlésével, ám

a bevett felekezetek egyenlőségét és viszonosságát kimondó törvényt már kivívta a nemtetszésüket. A nyilvánosság előtt a klérus üdvözölte az átalakulást, és a kormány támogatására, a béke fenntartására szólított fel, komoly szerepet vállalva a nemzetörség felállításában is. A sajtó ugyanakkor gyakran bírálta a klerikusok tevékenységét, és a nemzetőri szolgálat alól is csak nehe-

zen tudták kivonni magukat az egyházi személyek. Jelačić támadása után az egyházak fegyveres harchoz való viszonya lett a kulcskérdés, amelyre a katolikus püspöki kar uralkodóhoz intézett felirata sajátos megoldást talált: határozottan kiállt az áprilisi törvények mellett, s elítélte a Magyarország elleni

háborút, ám annak leállítását az úgymond nem kellően tájékoztatott királytól várta. Több református és evangélikus püspök is a szabadságharcban való részvételre buzdította híveit, sőt radikális lelkészek, szerzetesek még a csatatéren is jeleskedtek.

A császári csapatok katonai sikerei az év fordulóján azonban pálfordulásra készítettek egyes főpapokat, köztük Hám János prímást és Scitovszky János pécsi püspököt, amelyre válaszul Kossuthék hazaárulónak nyilvánították őket, és javaikat zár alá vették. A behódoló és a forra-

dalom mellett kiálló püspökök mellett egy harmadik csoportot is megkülönböztethetünk: az egri érsek és a szepesi püspök például a háttérbe húzódott és kivárt. A forradalmi hevületben azonban az is előfordult, hogy ellenséges proklamációk terjesztéséért Damjanich több plébánost főbe lövetett.

A forradalom leverésekor az aulikus főpapok lojálisnak mutatkoztak ugyan az uralkodóhoz, de nem feltétel nélkül: rendszeresen felemelték szavukat a korábbi tevékenységükért elítélt papok érdekében. Bár az 1855-ben a Szentszékkal megkötött konkordátum és a jozefinista egyházpolitika teljes felszámolása megerősítette a katolikus egyházat, a klérus gyakran az abszolutizmus elleni gesztusokból kovácsolt népszerűséget, többek között sajtótermékeik útján. Így történhetett, hogy a Ferenc József által hercegprímássá kinevezett Scitovszky 80 ezer hívó jelenlétében celebrálhatta Széchenyi István gyászmiséjét 1860 áprilisában, beverve az egyik utolsó szöveget a Bach-rendszer által a magyar konzervatívok és az abszolutista berendezkedés között kovácsolni remélt szövetség koporsójába. ■

Than Mór festménye az 1849. április 6-án lezajlott isaszegi csatáról. Damjanich tábornok aznap és másnap két plébánost is agyonlővetett

Széchenyi Antal), hanem a hivatalkok és névtelen karrieristák. Összességében elmondható, hogy 1848–1849-ben csupán a magyar arisztokrácia töredéke vállalt aktív közéleti szerepet, s ők is egyenlő módon oszlottak meg a nemzeti önrendelkezés és az olmtüzi alkotmány támogatói között, legfeljebb az előb-

Merre tart Hongkong?

A tavaly szeptember óta időről időre fellángoló demokráciapárti tüntetések, bár csillapodni látszanak, már többször megbénították a város életét. **Chris Bowlby** kérdéseire válaszolva két történész fejti ki a véleményét arról, vajon nagyobb politikai mozgásteret ér-e el a mozgalom, vagy Kína drasztikus módszereket fog alkalmazni Hongkongban

Akármi történik is a közeljövőben az utcákon, meggyőződés – fejti ki *Rana Miller*, az Oxfordi Egyetem professzora –, hogy Hongkong előbb-utóbb az általános választójog felé mozdul el, fennmarad a sajtószabadság és a független, az angol jogrendszeren alapuló igazságszolgáltatás, annak ellenére, hogy bizonyos elemek már sikeresen erodáltak. Ezek a keretek határozzák meg ma is a mindennapjait, és a jelek szerint ez a jövőben sem fog érdemben megváltozni.

Az ezredfordulót megelőzően, az 1978-tól bevezetett fokozatos átalakítások révén úgy tűnt, Kína szocialista piacgazdasága hasonló nyomvonalon, bár lassabb ütemben halad majd, mint Hongkong kapitalista gazdaságirányítása. Ez azonban, véleményem szerint – amelyet Kínaszakértők sora is megerősít – már nem igaz, Kína fejlődése (újra) egészen más irányt vett. A központi tervutasítás, a kommunista párt gazdasági hegemóniája jelentősen továbbra sem fog gyengülni, a civil társadalmon és a médián továbbra is igen erős lesz a nyomás. Még a távolban sem sejlenek fel az általános és valóban demokratikus választások bevezetésének kontúrjai.

A hongkongi politikai kultúrának azonban eltérőek a gyökerei. Ennek több oka is van: egyfelől a világ gazdaság áramlatainak való állandó kitettség a 19. század óta, másfelől a több mint 150 évig fennálló brit uralom tradíciói.

Politikai szempontból azonban a területet mindig is alába-

csülték. 1925-ben például – még brit gyarmatként – a Kínán valaha végigsöprő egyik legnagyobb munkássztrájk tört ki Hongkongban. Az 1960-as években többször is zavargásokra került sor, 1974-ben pedig – egy részben alulról jövő kezdeményezésnek köszönhetően – megalakult a Hongkongi Korrupcióellenes

dott, mely alól akkortájt legfeljebb India és Japán volt kivétel. Napjainkban azonban részben vagy egészben demokratikus változásokon mentek keresztül a régió egyes államai – így például Indonézia, Malajzia, a Fülöp-szigetek, Tajvan és Dél-Korea –, melyekre 1984-ben még jóval autokratikusabb

A mai hongkongiak az átalakulás – az elnyújtott ázsiai tavasz – örököseinek tekintik magukat

Felügyelőség (ICAC), amely hozzájárult ahhoz, hogy Hongkong mára a világ legkevésbé korrump területei közé tartozik. Vagyis a széles gazdasági mozgásternek politikai előfeltételei is voltak. Nem igaz tehát az a sokat hangoztatott érvelés, hogy Hongkong szabadságfoka és az itt élők jogai soha nem képezték a politikai kultúra szerves részét – éppen ellenkezőleg.

Az elmúlt több mint 30 évben azonban óriási változások is lezajlottak: az 1984-es kínai–brit közös deklaráció (amelyben felvetették Hongkong Kínához való visszatérésének tervét) és napjaink történései között az ország új alapokra helyezte politikai identitását, nem pusztán a Kínai Népköztársasággal való viszonyban, de az egész ázsiai térségben.

A deklaráció aláírásának idején az ázsiai országok zömére messze nem a demokratikus berendezkedés volt a jellemző. Amire Kína akkor kötelezettséget vállalt, a régió általános politikai szisztémájához igazo-

államszervezetek voltak jellemzők. A mai hongkongiak tehát az átalakulás – egyfajta elnyújtott ázsiai tavasz – örököseinek tekinthetik magukat. Igazodási pontként nem Pekingre, hanem a dél-koreai Szöulra és a tajvani Tajpejre tekintenek, illetve a térség többi nagyobb gazdasági-kereskedelmi centrumára. Pekinggel és Sanghajjal nem

Demokratikus választásokat követelő tüntetők a hongkongi utcákon, 2014. október 28-án. „Hongkong az általános választójog felé mozdul majd el”, vélekedik Rana Mitter oxfordi történészprofesszor

Vörösgárdista hirdeti Mao ígését egész-ségügyi védőmaszkban, 1967-ben

REX/CORBIS

részenek jövedelme a hivatalos szegénységküszöböt sem éri el. Van miből táplálkoznia tehát az elégedetlenségnek.

Ugyanakkor azt is számításba kell vennünk, hogy már a brit fennhatóság idején kialakult az utcai tiltakozások hosszú múltra visszanyúló hagyománya. 1967-ben is lázadások törtek ki Hongkongban, jöllehet, a mai-tól igen eltérő indíttatásúak. Annak idején Kínából indult a mozgalom – a hongkongi kom-

játszották a főszerepet, hiszen a városállam identitása jócskán eltér a többi kínai nagyvárosától.

De milyen válasz várható Pekingtől? A 2012 novemberében a kommunista párt főtítkárává, majd 2013 márciusában a népköztársaság elnökévé választott Hszi Csin-ping (Xi Jinping) hatalomra kerülése óta ismét megerősödtek a keményvonalasok. Kíméletlenül elfojtották azokat a helyi civil kezdeménye-

A kínai pártvezetés kijelentette: ideológiai harcban állunk a nyugati eszmékkel, és ahol felbukkannak, keményen oda kell csapnunk. A hongkongiak helyében elkezdhetünk aggódni

munista párt és vörösgárdistái igyekeztek bebizonyítani, hogy ők is kiveszik a részüket a kínai kulturális forradalomból. Egy helyi művirággyár dolgozóinak munkakörülményei ellen emelték fel eleinte a szavukat – és nem csupán a szavukat: házi készítésű bombák ezrei lepték el Hongkong utcáit –, majd bekapcsolódtak a bizonytalan gazdasági-társadalmi státuszú lakosok tömegei is.

Ugyanakkor a megtorlásban a brit hadsereg és gyarmati hatóságok mellé állt a közösség többsége. Saját szemükkel látták a Kanton felől a folyón érkező holttestek számából, mivel is jár a kulturális forradalom. Sokan maguk is menekülteként érkeztek Hongkongba, vagy azok leszármazottai voltak. Érdekes módon a diákok éppúgy, mint a helyi társadalom más csoportjai, hivatatosan és nyilvánosan is a *status quo* fenntartása mellett foglaltak állást, mert nem láttak kedvezőbb alternatívát. Az akkori és mai események között a kapcsolatot a szélsőbalra húzó Kínával szemben vállalt önálló út támogatása jelenti.

Az 1997-es visszacsatolás után a tiltakozás persze már más formákat öltött, de abban mindig is a helyi hagyományok

zéseket, mozgolódásokat, amelyek a kommunista párt vezetői számára nem tetsző irányt vettek. Első számú kínai vezetőként Hszi Csin-ping egyik legelső látogatása a Kínai Nemzeti Múzeumba vezetett, ahol megtekintette a „megújulás útja”-nak nevezett állandó kiállítást. A tárlat Kína száz évig tartó megaláztatásának bemutatását követően az 1949 utáni érárt a Kínai Kommunista Párt fényes eredményeinek szenteli, miközben gyorsan átsiklik a hatalmi terror legvéresebb fejezetein. A pártvezetés által kiadott dokumentumokban pedig a következőket olvashatjuk: ideológiai harcban állunk a nyugati eszmékkel, és ahol felbukkannak, keményen oda kell csapnunk. Egysszóval – vonja le a következtetést *Robert Bickers* – a hongkongiak helyében elkezdének aggódni. **H**

Chris Bowlby történész, a BBC rádió munkatársa

Fordította Györfly Iván

„History esszé” rovatunkban (lapunk 30–33. oldalán) *Tristram Hunt* város-történész fejti ki, a Hongkonghoz hasonló egykori brit gyarmatvárosok miként váltak a világgazdaság megkerülhetetlen centrumaivá

is nagyon érdemes összevetni Hongkongot.

Úgy vélem – húzza alá az újkori Kína történelmének és politikájának oxfordi tanára –, hogy a hongkongiak jelentős része az identitását firtató kérdésre egyszerűen azt felelné: „hongkongi kínai”. Kétség sem fér hozzá, hogy az itteniek kínaiak tartják magukat, ám kínaiak lenni – 17 évvel Hongkong átadása és a különleges igazgatású terület létrehozása után – itt egészen mást jelent, mint a szárazföldön.

Keményvonalas fordulat

A hongkongi tüntetések mindössze szemmel láthatóvá teszik a világ közvéleménye számára, amit már eddig is illetett volna tudnunk: a városállam önálló

utat követ, a kínaitól eltérő oktatási rendszerrel, szabadabb nyilvánossággal, átjárhatóbb társadalommal, erősebb külgazdasági és turisztikai kapcsolatokkal – fejti ki *Robert Bickers*, a Bristol Egyetem történészprofesszora.

Meglepetésként érhet viszont bennünket, hogy az ifjú hongkongiak demokráciával kapcsolatos követeléseiket éppen a most látható módon fejezik ki. A demokratikus meggyőződés soha nem számított itt többségi véleménynek, a hongkongiakról – a várost parazitaként ellepő bevásárlóközpontokról ítélve – a külföldiek általában azt tartották, csupán a meggazdagodás és az anyagi javak mohó fogyasztása érdekli őket. Ám itt is egyre nő a szakadék a társadalom rétegei között, és a családok jelentős

Visszanéző

Jött egy busz...

1915

Ugyan Budapesten a századfordulót követő években kiterjedt villamos- és omnibuszhálózat épült ki, autóbuszok egészen 1915-ig csak a város környékén, magánvállalkozók üzemeltetésében szállítottak utasokat. A Székesfőváros Közlekedési Vállalat Rt. is tervezte a modernizációt, de a próbamenetek végül csak 1914-ben indultak meg.

Az első, menetrend szerinti buszjárat végül 100 éve, 1915. március 15-én indult meg, mégpedig az Andrássy úton: a két végállomás a sugárút Vilmos császár (ma: Bajcsy-Zsilinszky) úti sarka, illetve a Műcsarnok mögött, a Városligetben volt. A járat természetesen az 1-es számot kapta. Képünkön az első kocsik egyike

látható a belvárosi végállomáson, a megnyitó idején. Látható, hogy a járókelők érdeklődve nézegetik az akkori szabályok szerint még az út bal oldalán közlekedő újdonságot, a kocsi pedig tele van – nem csoda, hogy hamarosan már 11 busz járt a vonalon.

A nagy népszerűség ellenére 1917-ben, a háborús nehézségek miatt le kellett állítani az 1-es busz közlekedését, a járat csak 1921-ben indult újra. Az 1-es ezután (Budapest 1945-ös ostromát kivéve) folyamatosan közlekedett az Andrássy úton, egy időben még Budára, a Gellért, majd a Kosztolányi Dezső térre, sőt volt olyan is, hogy a Kelenföldi pályaudvarig is elkalandozott. A millenniumi földalatti felújításával azután véget ért az első budapesti buszjárat pályafutása: az utolsó jármű 20 éve, 1995 márciusában szállította utasait.

Mivel érdemli ki Napóleon, hogy „Nagynak” tartsuk?

Ki-ki ízlése szerint rangsorolja Napóleon érdemeit és gyengeségeit. **Andrew Roberts** szerint leginkább katonai és uralkodói teljesítményét kellene kiemelniük. A történész kifejti, milyen meghatározó mértékben járult hozzá Európa modern történelméhez, kultúrájához és jogrendjéhez

MIVEL NYERHETI EL egy uralkodó a legáhitottabb „Nagy” melléknevet? A makedón Sándor, a vikingverő angolszász király, Alfréd, a frankok királya, Károly, az orosz és porosz uralkodók, Péter, Katalin és Frigyes mindannyian óriások voltak, akik döntően befolyásolták nemcsak nemzetüket, hanem olykor korukat is. Ám nem nehéz felsorolni másokat, akik ugyanolyan meghatározó, sőt gyakran kiválóbb személyiségek voltak (legalábbis mai szemmel), mégsem kapták meg ezt a jelzőt. Barbarossa Frigyes, V. Henrik, a spanyol Ferdinánd és Izabella, I. Erzsébet angol királynő, a Német-római Birodalom V. Károlya, XIV. Lajos, a Napkirály valószínűleg ugyanúgy

Antoine-Jean Gros festménye: Napóleon az Eylau-i csatában, 1807. február 9. Amikor megkérdezték Wellingtontól, hogy ki volt a kor legnagyobb tábornoka, ő habozás nélkül azt felelte: „Most, a múltban és a jövőben is: Napóleon”

JOBBRA: Napóleon a Győzelem szoborcáját tartja ezen a francia és orosz hadak Eylau-i összecsapását megörökítő emléklapketten

rászolgáltak volna e rangra. Úgy vélem, valamennyiük közül leginkább Bonaparte Napóleon.

Napóleont már az életében időnként „Nagy”-ként emlegették. Több középület is ezt az elnevezést hirdeti, és a párizsi Vendôme-oszlop talapzatán ma is ez olvasható. Amikor a Louvre igazgatója, Vivant Denon dedikálta 21 kötetes Egyiptom-leírását a 19. század elején, a címdalán ez állt: „Napoleon Le Grand”. De ez sosem vált általános szokássá, még azért sem, hogy megkülönböztessék kétségtelenül kevésbé kimagasló unokaöccsétől, III. Napóleon császártól.

Holott I. Napóleon volt a modern Franciaország megalapítója és a történelem egyik legnagyobb hódítója. Katonai államcsinnel jutott hatalomra, mindössze hat évvel azután, hogy nincstelen politikai menekültként átlépte az országhatárt, és végül egy korszaknak adott nevet. Örökös konzulként és később császárként szinte egyeduralomra tett szert Európában, de végül legyűrte egy sor nagyhatalmi koalíció, amelyet a megbuktatására hoztak össze. Jóllehet hódításai vereséggel és megalázó bebörtönzéssel végződtek, rövid, de eseménytelélete során 60 csatát vívott, és csak hetet veszített. Ez bármelyik korszak bármelyik hadvezére esetében rendkívüli teljesítménynek számítana.

Napóleon csatatéren tanúsított döntéshozó képessége elképesztő volt. 60 harcteréből 53-at bejártam, és nem győzők csodálkozni zseniális terepfelismerésén, borotvaéles eszén és időzítésérzékén. Egy hadvezért végső soron a csatái kimeneteléről kell megítélni, és Napóleon a 60 csatájából és ostromából csak az akkóit, az aspern-esslingit, a lipcseit, a La Rothière-it, a laonit, az arcis-sur-aube-it és a waterlooiit veszítette el. Amikor nekiszegezték a kérdést, hogy ki volt a kor legnagyobb tábornoka, Wellington herceg – aki végül zseniális módon mért vereséget Napóleonra az egyetlen csatában, amelyet egymás ellen vívtak – habozás nélkül azt felelte: „Most, a múltban és a jövőben is: Napóleon.”

Az a jelenlegi irányzat, amely azért tesz egyenlőségjelet Napóleon és Adolf Hitler közé, mert mindkét diktátor partra akart szállni Angliában és vereséget szenvedett Oroszországban, majd mindkettőjüket egy szövetségesi összefogás győzte le, mostanra olyan messzire ment, hogy valószínűleg lehetetlen újra megadni a „Nagy” titulust Napóleonnak, aki valójában semmiben az égvilágon nem hasonlított a Führerre.

Hat éves kutatásom ébresztett rá, hogy a Napóleonról alkotott véleményünket jóvátehetetlenül megrontja az, hogy a második világháború torzító szemüvegén át nézzük. Mert adva van egy tehetséges, jó humorú, nagy eszméket tápláló, nemes lelkű és megbocsátó ember, aki egyenjogúsította a zsidókat, és személyiségében semmi közös nem volt Hitlerrel. Diktatori tevékenységük teljesen elütött egymástól, ahogy Oroszország elleni támadásuk is. Napóleon semmiféle életér-elméletet és megsemmisítést nem forgatott a fejében, ő csak egy rövid határháborút akart megvívni Oroszországgal.

Nagy-Britanniában, amely már 140 évvel korábban túljutott a maga politikai forradalmán, és a legnagyobb haszonélvezője volt a Franciaországban lezajlottak, Napóleon inváziós fenyegetése azzal járt, hogy az egymást követő brit kormányok eltökélték magukat a megbuktatására és erre minden okuk és joguk meg is volt. Persze merő szemforgatás volt terjeszkedőnek bélyegezni Napóleont, amikor maga Nagy-Britannia is épp egy hatalmas világhatalmat építgetett szorgalmasan. Napóleon azzal dicsekedett, hogy ő „a birodalomalapítók fajtájából való” (persze ezen inkább Franciaországot, mintsem Korzikát értette). Területgyarapító étvágyával azonban korántsem állt egyedül – az európai emlékezetben élénken élt XIV. Lajos, Nagy Katalin, Nagy Frigyes, az ausztriai, spanyol és németalföldi Habsburgok és a svéd III. Gusztáv hasonló nagyvállalkozása, és az Atlanti-óceán túloldalán az Egyesült Államok is terjeszkedésbe kezdett nyugat felé (nem kis részben Napóleonnak köszönhetően, aki hagyta, hogy az Egyesült Államok megvegye Louisianát 1803-ban).

Napóleon jogalkotói teljesítménye nem maradt el katonai eredményeitől, és messze tartósabbnak is bizonyult. Miközben Franciaországot 1815 végére visszaszorították a Napóleon hódításai előtti határokhoz, polgári reformjaiból sok érvényben maradt. Napóleon törvénykönyvének alapul számos mai európai jogrend, míg annak bizonyos elemeit a hat lakott földrészen 40 ország vette át.

Párizs előnyére váltak Napóleon építészeti és városfejlesztési programjai (melyeket a későbbi uralkodók idején fejeztek be), és sok általa építtetett híd, víztározó, csatorna, szennyvízlefolyó és rakpart ma is használatban áll.

A Cour des Comptes, a Számvevőszék örökdió ma is Franciaország közpénzein, ahogy a Conseil d'État, a Legfelsőbb Bíróság a francia törvénykezésen. Napóleon Banque de France-a a francia Nemzeti Bank; a Légion d'Honneur, a Becsületrend a legáhíttabb kitüntetés; ahogy Franciaország legjobb líceumai még mindig elsőrangú oktatást nyújtanak. A „gránittömbök”, amelyeket Napóleon, mint kérkedett vele, lerakott a francia társadalom megalapozására, ma is a helyükön állnak, úgyhogy ha nem lett volna a történelem egyik legnagyobb katonai zsenije, akkor is a modern kor óriása maradna. Amikor Napóleon anyja előtt dicsérték fia vívmányait, ő azt felelte: „Már ha maradandók lesznek.” Maradandók lettek.

Ennek pedig az az oka, hogy Napóleon tudatosan használta fel és óvta meg a francia forradalom legjobb vívmányait, miközben sutba hajította a legrosszabbakat. „Le kell számolnunk” a forradalom romantikájával. Most a történelmet kell lefektetnünk – mondta egyik legelső államtanácsai ülésén. Csakhogy ahhoz, hogy a reformjai működni kezdjenek, szükség volt egy dologra, amit Európa uralkodói eltökélten megtagadtak tőle: időre. „A vegyészeknek van egy porféléjük, amiből márványt tudnak csinálni” – mondta. „Csak időre van hozzá szükség, hogy megszilárduljon.” ➤

Mivel Oroszország (amely 1861-ig fenntartotta a jobbágyság intézményét), a Habsburg Birodalom és Poroszország számára a forradalom sok vezérelve fenyegetést jelentett – és mert az erőegyensúly megbomlása az európai szárazföldön Nagy-Britannia pozícióit veszélyeztette –, ezek az államok 23 év alatt hét koalíciót hoztak tető alá, hogy szétzúzzák a forradalmi és napóleoni Franciaországot.

Ennek ellenére a modern világunkat alátámasztó eszmékből sok fölött – teljesítményelvűség, törvény előtti egyenlőség, tulajdonjog, vallási türelem, modern világi oktatás, pénzügyi stabilitás stb. – Napóleon bábáskodott, ő állandósította, törvénybe foglalta és terjesztette el őket 16 évnyi uralkodása alatt. Olyannyira, hogy a Bourbonok sem csinálhatták vissza eredményeit, amikor Napóleon bukása után visszatértek a hatalomba. Ő szabadult meg továbbá a hiperinflációtól, a tíznapos hetekben számoló, ésszerűtlen forradalmi naptártól, a Legfőbb Lény abszurd kultuszától, amelyet Robespierre vezetett be, és a korábbi korrupt, urambátyám-jellegű direktóriumi kormányzattól.

Napóleon jelenítette meg a lovon jött felvilágosodást – Hegel a császár jénai bevonulásakor írta, hogy „láta a Világsszellemet belovagolni Jénába”. Levelei kellemről, humorról és tárgyilagos önértékelésről tanúskodnak. Könnyen dühbe gurult – olykor tűzhányószerű hévvel –, de rendszerint okkal. És ami a legfontosabb: nem volt totális uralkodó, nem kívánta szabályozni alattvalói életének minden pillanatát. Persze mindennek megvan az ára. Mint a legtöbb uralkodó az akkori Európában, Napóleon is működtetett cenzúrát és titkosrendőrséget. A népszavazások, amelyekkel látszólag lehetőséget adott a francia népnek a közvélemény érzékeltetésére, manipuláltak voltak. Aztán ott volt az életükben mért ár.

A forradalmi és a napóleoni háborúk összesen mintegy 3 millió katonára és 1 millió civil életébe kerültek. Közülük 1,4 millió volt a francia.

Jóllehet Napóleont divat azzal vádolni, hogy megrögzött háborúpárti volt, az ellene szövetszövők sokkal többször üzentek neki hadat, mint fordítva. A háborúk persze egyvégtében folytak azóta, hogy Napóleon tüzérhadnagy lett 1792-ben, de amint hatalomra került, a britek üzentek hadat neki 1803-ban, 1805-ben az osztrákok lerohanták szövetségesét, Bajorországot, 1806-ban a poroszok adták át hadüzenetüket, 1809-ben a Habsburgok. A Portugália és Spanyolország elleni háborúkat 1807-ben és 1808-ban és az Oroszország ellenit 1812-ben valóban Napóleon kezdte, de Oroszország is támadást készült intézni ellene 1812-ben.

Azonban az 1813-as két hadjáratot, az 1814-es háborút és az 1815-öst is az ellenfelei kezdeményezték, és Napóleon őszinte és alkalmanként szenvedélyes békeajánlatot tett valamennyi előtt. Nem kevesebb mint négy különböző és komoly békeajánlatot tett Nagy-Britanniának az amiens-i

Napóleon jelenítette meg a lovon jött felvilágosodást. Hitt benne, hogy az európaiaknak kell vinniük a prímet a tudomány és a kultúra reneszánsz utáni új felívelésében

A francia forradalom allegóriája Jean-Jacques Rousseau portréjával, akinek politikai filozófiája nagyban befolyásolta a forradalmárokat – és az ifjú Napóleont

béke (amely véget vetett a Nagy-Britannia és Franciaország közötti háborúnak) 1803-as összeomlása és 1812 között. Ha belegondolunk, hogy Napóleon a Brit-szigetek invázióját tervezte 1803-ban és 1805-ben, nem csoda, hogy a brit kormány könyörtelenül a vesztére tört; a Habsburgoknak, Poroszországnak és Oroszországnak hasonlóan nyilvánvaló okuk volt rá, hogy leszámoljanak vele. De nem lehet jogosan azzal vádolni, hogy kora egyetlen vagy akár legordasabb háborús uszítója lett volna.

Napóleon személyisége jóval szimpatikusabb annál, mint hogy ezt beismerjék azok, akik örökké csak a Hitlerrel való párhuzamokkal példálózhatnak. Szellemi nagysága az uralkodók legelső sorába helyezi, Marcus Aurelius és I. Erzsébet angol királynő mellé. Maga Goethe mondta, hogy Napóleont „mindig a józan ész világossága jellemezte. ... Ő volt a megtestesült felvilágosodás.” Mint a felvilágosodás korának gyermeke, aki ifjúként Rousseau és Voltaire racionalizmusát szívta magába, Napóleon hitt benne, hogy az európaiaknak kell vinniük a prímet a tudomány és a

kultúra reneszánsz utáni új felívelésében. Csillagászokkal, vegyészekkel, matematikusokkal és biológusokkal folytatott levelezéséből sugárzik a munkájuk iránti tisztelet, ami el is várható a francia felvilágosodás fellegvára, az Akadémia tagjától – erre a rendes taggá választására Napóleon nagyon büszke volt.

Napóleon a sikereit legalább annyira köszönhetette a kemény munkának, elmélyült gondolkodásnak és előrelátó tervezésnek, mint veleszületett tehetségének. „Én mindig dolgozom és rengeteget töprengök” – mondta miniszterének, Pierre Louis Roederernek 1809 márciusában. „Ha úgy látszik, mindig kész válaszom van mindenre és felkészültem az összes eshetőségre, az csak azért van, mert mielőtt belefogok valamibe, hosszasan töprengök, és előre látom, mi süllhet ki belőle. Nem a lángeszem súgja meg nekem egyik pillanatról a másikra titkokban, hogy mit kell mondanom vagy tennem mások számára váratlan helyzetekben: ez egyszerűen latolgatás, elmélkedés.”

Ha Napóleonban csak egy szemerényi lett volna Hitler gonoszágából,

akkor az őt folyton eláruló emberek, mint például rendőrminisztere, Fouché és fődiplomataja, Talleyrand aligha ágyban, párnák közt haltak volna meg. Az, hogy egy kezünkön meg tudjuk számolni, Napóleon hány embert végeztetett ki politikai indokkal, bizonyíték arra, hogy mennyire különbözött attól a diktátortól, aki milliókat irtott ki politikai és faji okokból. (Bár ez nem mentség 4400 török fogoly lemészárlására Jaffában 1799 márciusában,

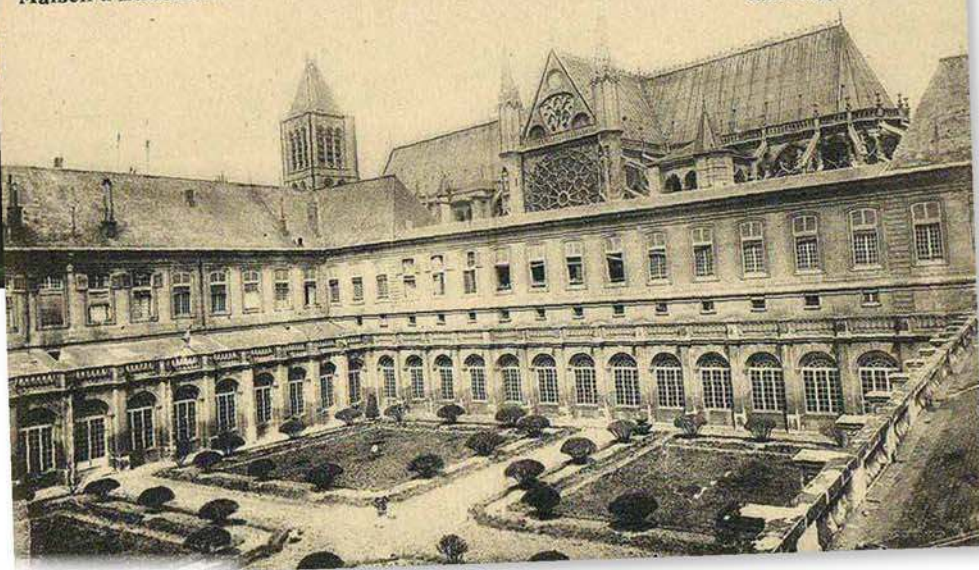
Jacques Louis David 1812-ben festett híres képe a francia császárról annak dolgozószobájában. „A modern világunkat alátámasztó eszmékből sok fölött Napóleon bábáskodott” – hangsúlyozza Andrew Roberts
JOBBRA: Napóleon két líceumot alapított a legmagasabb francia kítüntetetés, a Becsületrend elhunyt kítüntetettjei után maradt leányárvák számára. A képen a St-Denis-ben létesített látható

szik; egy könnyűdandárral közli, hogy arannyal illene felhímezni a zászlajukra a nevüket: „Páratlanok”. Napóleon volt az egyik leglankadatlanabb mikroügyintéző a történelemben, de a részleteket illető megszállottsága nem gátolta meg abban, hogy gyökeresen át ne alakítsa Európa fizikai, jogi, politikai és kulturális arculatát.

Remek humorérzéke is volt, és képes volt szó szerint bármilyen helyzetben viccelődni, még csatában, a vereség árnyékában is. Természetesen becsvágyó volt, de ha egyszer óriási adottságoknak volt birtokában – rendkívüli tetterő; káprázatos szervezőtehetség; hatalmas kapacitás statisztikai adatokra; fényképszerű memória; gyorskategorizálásra képes fegyelmeztett, borotvaéles agy; döbbenetes odafigyelés a részletekre –, az lett volna meglepő, sőt természetellenes, ha nem tör nagyra.

Sok mindent összeírtak vallási nézeteiről, „korzikai-ságáról”, Rousseau- és Voltaire-mániájáról, de a katonai

Maison d'Education de la Légion d'Honneur de Saint-Denis. — La Basilique vue du Préau
 Pierre Petit, photo-éditeur

amit Bonaparte rendelt el érzékelhetően katonai szükségszerűségből, amiért azok megszegték szabadon bocsátásuk feltételeit. Ezért az akkori háborús szabályok értelmében az életükkel kellett lakolniuk, de ez akkor is vaskos kegyetlenség volt.)

Napóleon egészen rendkívüli mértékben be tudta táblázni életét, sokkal jobban, mint a legtöbb államférfi és vezető személyiség. El tudta zárni

Napoleon Bonaparte

Napóleon aláírása. Mint „az egyik leglankadatlanabb mikroügyintéző a történelemben”, napi átlagban 15 levelet írt uralkodása alatt

az agya egyik szegletét attól, ami zajlott a többiben, mint ahogy az ember egy szekrény fiókjait nyitogatja-csukogatja. Csata előestéjén, miközben hadseregdek jöttek-mettek jelentésekkel és parancsaival a marsalljaihoz, ő képes volt a gondolatait diktálni a Becsületrenddel kintüntetettek árvái számára alapított leányiskola megnyitójához, és alighogy elfoglalta Moszkvát, írásba foglalta a Comédie-Française házirendjét.

A 33 ezer levelét feldolgozó, nemrég megjelent gyűjteményes kiadás – napi átlagban 15-öt írt uralkodása alatt – azt bizonyítja, hogy nem létezett olyan részletkérdés a birodalmával kapcsolatban, amely elhanyagolható lett volna nyughatatlan, kutató elméje számára. Egy megyefőnököt arra utasít, hogy fejezze be azt, hogy a fiatal szertőjével mutatkozik az Operában; egy tizedrangú vidéki papot megdorgál azért, mert rossz volt a születésnapjára mondott szentbeszéd; egy tizedesre rápirít, hogy túl sokat

iskolában eltöltött évek hatottak rá leginkább, és meggyőződése legjavát a hadsereg szellemiségéből merítette. Így amikor 1789-ben lelkesen fogadta a törvény előtti egyenlőség, átgondolt kormányzás, teljesítmény- és hatékonyságvá működés és agresszív nacionalizmus forradalmi alapelveit, az mind jól beleillett abba az elképzelésébe, hogy mi volna hasznára a francia hadseregnek. Ezzel szemben a társadalmi zavarokat, a politikai és sajtósabadságot és a parlamentarizmust vörös posztónak érezte a katonai szellem számára. A hadiiskolákban az vált a

Ő volt az egyik leglankadatlanabb mikroügyintéző a történelemben, de a részleteket illető megszállottsága nem gátolta meg abban, hogy gyökeresen át ne alakítsa Európa fizikai, jogi, politikai és kulturális arculatát

vérévé, hogy tisztelje a társadalmi rangsort, törvényt és rendet, hogy az érdem és bátorság meghozza jutalmát, és hogy nincs megvetendőbb a haszonleső politikusoknál.

Természetesen Napóleon tehetsége némelykor túlzásokban csúcsosodott ki, de még I. Lajos néven a holland trónra emelt testvére is, akit később ő maga fosztott meg trónjától, végül ezt a kijelentést tette: „Tűnődünk el a nehézségeken, melyeket Napóleonnak le kellett küzdenie, a számtalan ellenségén, akikkel meg kellett harcolnia országon kívül és országon belül, a mindenféle kelepccén, melyeket neki állítottak minden oldalról, az örökké megfeszített gondolkodásán, szakadatlan munkálkodásán, az embertelen fáradtságon, amivel szembesülnie kellett, és a bírálat gyorsan csodálatba csap át.”

Napóleon életrajzai túl gyakran folyamodnak ahhoz a gyanúsán könnyű tételhez, mely szerint zavarodott

„Magának a nadrágjában van a szíve” – állapítja meg egy Napóleon vizsgálo orvos ezen az 1809-es londoni gúnyrajzon. Napóleon militaristának bélyegezni álszent dolog volt, mondja Andrew Roberts, „amikor maga Nagy-Britannia is épp egy hatalmas birodalmat építgetett szorgalmasan”

hübrisze – megfejelve azzal, ami tévesen „Napóleon-komplexusként” nevesült el – elkerülhetetlenül vezetett jól megérdemelt végzetéhez. Ehhez a sablonos ókori görög drámaképlethez olykor hozzáfűzik azt a megnyugtató gondolatot, hogy ez a sors előbb-utóbb minden zsarnokot utolér. Az én magyarázatom homlokegyenest eltér a többi történetétől. Napóleon alól nem valami mélyen gyökerező személyiségzavar húzta ki a talajt, hanem az előre nem látható körülmények összjátékával párosuló néhány súlyosan elhibázott becslés: valami teljesen hihetőbb, emberibb és izgalmasabb.

Napóleon pályafutása egyszer s mindenkorra cáfolja a történelem determinista elemzéseit, melyek a hatalmas személytelen erők fogalmaival magyarázzák az eseményeket, és lekicsinylik a nagy férfiak és nők szerepét. Ezt a történetet felemelőnek kell tartanunk, mint ahogy az a George Home fogalmazott az emlékirataiban, aki tengerészkadétként jelen volt a *Bellerophon* hadihajón, amikor Napóleon megadta magát a briteknek: „Megmutatta nekünk, hogy egy olyan aprócska emberi teremtmény, mint jómagunk, mit tud véghezvinni ily rövid földi lét alatt.” Ezért hát kétség nem férhet hozzá, hogy érdemes a névre: „Nagy Napóleon”. **H**

Egy tengerészkadét, aki jelen volt a *Bellerophon* hadihajón, amikor Napóleon megadta magát a briteknek, így fogalmazott: „Megmutatta nekünk, hogy egy olyan aprócska emberi teremtmény, mint jómagunk, mit tud véghezvinni ily rövid földi lét alatt”

Andrew Roberts történész, író, mintegy másfél tucat történelmi munka szerzője, amelyek közül több magyarul is megjelent (*Hitler és Churchill*, 2003; szerkesztőként: *Mi lett volna, ha...?*, 2006)

Fordította Tábori Zoltán

A másik oldal érvei

Andrew Roberts írását olvasva bizonyára sok olvasónkban felmerült, nem túlságosan egyoldalúan mutatja-e be „Nagy” Napóleon életművét. Szerencsére ez a felvetés másokban is megfogalmazódott. Az *Intelligence Squared* (Értelem a négyzetben) című sorozat keretében 2014. október 8-án szerzőnk Adam Zamoyskival vitázott. Az amerikai történész a korszak szakértője, 2004-ben jelent meg angol nyelven *Moszkva, 1812 – Napóleon halálos menetele* című könyve.

Az *Intelligence Squared* egy élőben, általában telt ház – nagyjából ezer néző – előtt megrendezett vitaest. Történelmi témák mellett főként természettudományos, politikai, filozófiai kérdések kerülnek terítékre, de 2014. december 10-én például „Burgundi vagy bordeaux-i” címmel két borszakértő ütköztette nézeteit. A feltett kérdéssről ellentétes álláspontot valló szakértők a nézők szavazataért versenyeznek, akiket a vita előtt, majd az után is megszavaztatnak. A bevezető előadásokat követően a két „véleményvezér” egymás állításaira reagál, majd a nézők kérdéseire válaszol, hogy aztán záróbeszédet tartson, mielőtt ismertetik a szavazás eredményét.

Roberts és Zamoyski vitája is ezt a menetrendet követte. Az előzetes szavazás eredménye szerint a nézők 49 százaléka Napóleon „nagyságára”, 24 százalékuk pedig ellene voksolt, a többiek ekkor még nem tudtak dönteni. Roberts előadásában nagyjából az előző cikkben is leírt gondolatmenetet követte, majd kijelentette, hogy két évszázad után eljött az idő, hogy a korabeli propagandát végre elfelejtve, objektíven ítéljük meg Napóleon tevékenységét. Szerinte ebben az esetben nem is lehet kérdés, hogy a zseniális hadvezér és a modern Franciaországot megalapozó államférfi kiérdemli a „Nagy” jelzőt.

Zamoyski azzal kezdte előadását, hogy igen, Napóleonnak megvolt a lehetősége arra, hogy „Nagy” legyen. De elszalasztotta ezt az esélyét azzal, hogy nem hallgatott senkire – azonnal eltávolította a pozíciójából vagy száműzte azt, aki az övétől eltérő véleményt merészelt megfogalmazni –, és nem tanult hibáiból. Ahelyett, hogy

Előző írásunk szerzője nyilvános vitára is kiállt Napóleon „nagyságának” kérdésében. A körülbelül ezerfős nézőközönség előtt megrendezett szakmai beszélgetés során „ellenfele” **Adam Zamoyski** történész volt. A meglepően heves vita főbb pontjait ismertetjük

a felvilágosodás eszmerendszerére épülő új európai rendet hozott volna létre, végső soron azt érte el, hogy hosszú távon megerősítette Franciaország korábbi és későbbi ellenfeleit, főként Poroszországot, Oroszországot és természetesen Nagy-Britanniát.

Ha Zamoyskira hallgatunk, Napóleon hadvezéri érdemeit sem tekinthetjük kimagaslóaknak. A történész szerint kezdeti sikereinek nagy részét Napóleon annak köszönhetette, hogy a francia hadsereg már a korábbi háborúk során átállt egy újfajta harcmodorra, ezzel pedig sokáig nem tudtak mit kezdeni régi felfogásból nevelt ellenfelei. Ők viszont tanultak hibáikból, és a napóleoni háborúk végére már egyenlő esélyekkel szálltak csatába a korábban legyőzhetetlennek hitt császárral. Zamoyski kijelentette, hogy sem hadvezérként, sem államférfiként nem érdemli meg a „Nagy” jelzőt az, aki az addigi történelem leghatalmasabb hadseregét, félmillió embert cél és terv nélkül elvisz magával a semmi közepére, meghalni. Márpedig Napóleon pontosan ezt tette 1812-ben az orosz hadjárat során.

Roberts érveire válaszul Zamoyski azt is kifejtette, hogy a napóleoni törvénykönyv nem a császár személyes eredménye, hanem a felvilágosodás terméke, amelyhez Napóleon csak néhány, tájékozatlanságáról árulkodó, odavetett megjegyzéssel járult hozzá. (Egy példát említett, miszerint amikor arról folyt a vita, hogy az ikrek közül kit kell elsőszülöttné tekinteni, a császár kijelentette: „Amelyik előbb ment be, nyilván az jön ki később, tehát a másodiknak született fogant előbb.”) Emberként sem volt túlságosan szerethető figura,

szövetségeseit vazallusokként kezelte, prűd és kicsinyes volt, legközelebbi munkatársaival sem tudott baráti viszonyt kialakítani.

Az ezután kialakuló vita néhol már-már a személyeskedés határait súrolta (részben a moderátor, *Jeremy Paxman* történész megjegyzései miatt, akiről elég nyilvánvalóan kiderült, hogy inkább Zamoyski oldalán áll – egy saját könyvében is despotának nevezte Napóleon). Szó esett Napóleon magasságáról, szexuális teljesítőképességéről, de természetesen arról is, mennyiben tehető felelőssé azért, hogy Nagy-Britannia újabb és újabb koalíciókat szervezett megdöntésére, a háborúk során pedig nagyjából 3,5–4 millióan veszítették életüket.

Miután a nézők leadták a szavazatukat, Zamoyski egy váratlan fordulattal bejelentette, hogy felkérték egy Napóleonról szóló könyv megírására, amelyben „azért nem egészen az ezen az estén tanúsított hangvételben” fog róla beszélni. Ez már nem befolyásolhatta az eredményt, amely szerint a „Nagynak kéne-e neveznünk Napóleon?” kérdésre a – ne felejtjük el, túlnyomórészt brit – jelenlévők 56 százaléka igennel, 43 százaléka nemmel szavazott, a fennmaradó egy százalék a vita után sem tudott dönteni. Ez ugyan Napóleon és Roberts győzelmét jelenti, de ha csak azt nézzük, az estén ki hogy teljesített, láthatjuk, hogy a bizonytalanok közül messze Zamoyski tudott több embert meggyőzni. A másfél órás, érdekes és kifejezetten szórakoztató vita egyébként teljes hosszában megtekinthető a www.intelligencesquared.com/?s=napoleon webcímen. ■

Kirobbanó öröm

Charles Calvert festményén a Hyde Park-i Serpentine-tavon a Napóleon 1814-es bukását ünnepló rendezvények sorában megrendezett „tengeri csatát” ábrázolja. A francia császár nem sokkal később még egyszer visszatért és elrontotta a hangulatot

A Napóleon-komplexus

Ahogy a waterlooi ütközet felé közeledve hullámmozott a hadiszerencse, úgy ugrált oda-vissza a britek hangulata is a teljes pánik és a győzelmi mámor között. **Jenny Uglow** meséli el annak az évnek a történetét, amikor Nagy-Britanniában mindenki Napóleonról beszélt

SZÁZ ÉVVEL ezelőtt Európa éppen hogy ráébredt, hogy katonái nagyon nem tértek haza, „mire a falevelek lehullottak” (vagy ahogy a briteknél mondták: karácsonyra), kétszáz évvel ezelőtt viszont úgy tűnt, végre véget ért egy hosszú és pusztító háború, és az 1815-ös újév talán a békéé és az újjáépítésé lehet. Franciaország és Napóleon elbukott. Ahogy egy évszázaddal későbbi utódaik, a politikusok 1793-ban, a Franciaország elleni háborúk kezdetekor is biztosították a lakosságot, hogy a konfliktusnak néhány hónapon belül vége lesz. Ehelyett 1814-ig is már több mint húsz évig dörögtek a fegyverek, az 1802-es amiens-i békén kívül szinte megszakítás nélkül – több millió katona esett el vagy szerzett súlyos sebesülést a harctereken.

Napóleon 1812-es oroszországi veresége után fordulni látszott a kocka, de a rákövetkező másfél év sem volt egy könnyű diadalmenet. A brit lakosság sokszor szembesült

azzal, hogy csak késve kap híreket a kontinens frontjairól, és még ezek is néha töredékesek vagy ellentmondanak egymásnak. Ám 1813–1814 telén ennél sokkal rosszabb volt a helyzet. A hófúvások eltorlaszolták az utakat, a folyók pedig befagytak – a posta sem tudta kézbesíteni a leveleket és az újságokat. Az olvadással aztán a remények is szárba szökkenek. Északon ugyan Napóleon briliáns hadmozdulatokat felvonultató utóvédharcban igyekezett megállítani a Franciaország felé masírozó egyesült osztrák, orosz és porosz erőket, de délen Wellington hercege legyőzte a franciákat Spanyolországban és átkelt a Pireneusokon. Ebben a feszültséggel teli helyzetben is ment tovább az élet Nagy-Britanniában. „Ne neheztelj rám, hogy egy újabb levelet írok hozzád – írta Jane Austen nővérének, Cassandrának. – Befejeztem *A kalózt* [Byron 1814-ben megjelent epikus költeménye, eredeti címe *The Corsair*], megfoltoztam az alsószyoknyámat és nem tudok magammal mit kezdeni.”

A brit lakosság sokszor szembesült azzal, hogy csak megkésett, ráadásul töredékes, ellentmondásos híreket kap a frontokról

Aztán jött az aggodalom hulláma: a francia győzelmekről szóló pletykák hatására az emberek pánikszerűen adták el a részvényeiket, mielőtt újra esni kezdenének az árak. A *The Times* még 1814. április 4-én is francia győzelmekről adott hírt a párizsi lapok tudósításai nyomán. Ezzel szemben március utolsó két napján – egy héttel azelőtt, hogy a hír eljutott volna a londoni sajtóba – az oroszok és a poroszok bevonultak Párizsba. Április 2-án az új francia szenátus kinyilvánította Napóleon trónfosztását.

Békés ünnep

„A húsvét előtti hét módfelett izgalmasnak bizonyult – írta az idős arisztokrata, Amabel Hume Campbell –, és meg kell mondjam, szinte le sem hunytam a szemem az után a kedd után, amikor egymás után három, egyre jobb hír lepett meg minket szinte óránként.”

Az újságok tele voltak egymásnak ellentmondó információkkal, de végül április 9-én, szombat este a külügyminisztérium kiadott egy rendkívüli jelentést, amelyben nyilvánosságra hozta, hogy sürgönyök érkeztek, amelyek „megerősítik Napóleon Bonaparte Franciaország és Itália trónjairól való lemondását”.

A tömeg megrohamozta az újságárusokat, nemsokára egyetlen példány sem maradt a lapokból. Országszerte zúgtak a harangok és örömtűzek gyulladtak. „Micsoda lenyűgöző események! – lelkesedett John Stonard lelkész. – Biztos vagyok benne, hogy a mi életünkben már nem is lesznek hírek. Az új-

ságok olyan unalmasak lesznek, mint egy főkönyv, a politika pedig olyan íztelen, mint a tojásfehérje.”

Húsvéthétfőn a koalíció tagjai aláírták a fontainebleau-i szerződést, amely Napóleon Elba szigetére száműzte és XVIII. Lajost ültette a trónra. „A Félelmetes Napcsinak vége, tönkrement” – írta a 19 éves Thomas Carlyle, a későbbi jeles történétíró elragadtattan. A regényíró Maria Edgeworth is az események hatása alá került: „Mik történtek Franciaországban az utolsó pár hétben – egy forradalom vérontás nélkül! Párizst elfoglalták anélkül, hogy lerombolták volna.”

Hartwelli száműzetésében az új francia király, XVIII. Lajos, ez a méltóságteljes özvegyember és unokahúga, d'Angoulême hercegné (azaz Mária Terézia Sarolta, XVI. Lajos és Mária Antoinette egyetlen életben maradt gyermeke) összeházasodtak, készülődve a hazatérésre. A hónap második felében Lajos hivatalos látogatást tett Londonban. „Ezekben a percekben Köszvényes Lajos éppen diadalmenetben parádézik a Piccadillyn a királyság minden pompájával – írta Lord Byron Thomas Moore ír költőnek. – Felajánlottak

egy helyet a felvonulásuk útvonalán, de mivel már láttam egy szultánt bemenni egy mecsetbe, és voltam az ő fogadásán is követként, ez a legkeresztényibb király semmi vonzerőt nem gyakorol rám.” Április 24-én Lajos kihajózott Doverből Calais irányába, majd május 3-án ért Párizsba.

Túl a fegyvereken

Lassan a katonák is hazatértek. Benjamin Harris lövész, akit még mindig kínt az a lázas betegség, amelyet a balsikerű 1809-es németalföldi hadjáraton szedett össze, veterán alakulatával együtt masírozott be Chelsea-be, a veteránkórházba, hogy végre leszerelje. Harris megörököltette, hogy az utcákon ezrével álldogáltak az angol, skót és ír katonák, „ott lebzseltek csoportokba verődve minden intézmény előtt, rajtuk minden olyan seb és sérülés, amit csak a modern hadviselés okozni képes. Ott sántikált a megcsonkított könnyűgyalogos, a dragonyos, a huszár, a tüzér, a lövész, a hadsereg minden alakulata képviseltette magát.” Egy héttel később leszerelték, és kiutalták neki a hatpennys nyugdíját.

Az apákat, fiúkat és testvéreket végre egyenruha nélkül látó brit családok megkönnyebbülését a francia hadifoglyok tömege is osztotta. A peterborough-i újságok (a település közelében épült fel a világ első, direkt hadifoglyok elhelyezésére épült tábora, a közel 6 ezer embernek otthont adó Norman Cross) tudósítása szerint nagy örömmel fogadták a foglyok a híreket: „A Norman Cross hadifoglyai leír-

Vissza a múltba

Joseph Beaume alkotásán Napóleon éppen elhagyja Elba szigetét, hogy diadalmasan térjen vissza Franciaország élére. Ez a fordulat sok britet teljes pánikba ejtett

hatatlanul extravagáns formában juttatják kifejezésre boldogságukat. A tábor minden körletében felállítottak egy nagy fehér zászlót, amelyek alatt az évek óta elzárt szerencsétlenek ezrei táncolnak, énekelnek és sírnak az örömtől, túlradó elragadtatásukban.”

Más volt a francia tisztek helyzete. Sokukat Melrose közelében, „szabadlábón” szállásoltak el, s például Walter Scott is összebarátkozott néhányukkal. „Sokan közülük – írta Scott – részesei voltak Bonaparte győzelmeinek, hódításról hódításra masíroztak vele, és egyszerűen nem tudják felfogni ezt a fordulatot.”

Pedig a fordulat bekövetkezett. A május 30-án megkötött párizsi béke kisebb kiigazításokkal visszaállította Franciaország 1792-es határait. Júniusban a koalíciós uralkodók, a porosz III. Frigyes Vilmos, Sándor orosz cár, illetve Metternich osztrák kancellár és a különböző német államok fejei hivatalos látogatást tettek Londonban. A Dórtól a fővárosba vezető út egész hosszában ki volt világítva, és az akkor tízéves, később a tájképeivel nevet szerző festő, Thomas Sidney Cooper utóbb úgy emlékezett, hogy Canterbury utcáin mindenhol zászlók lobogtak, a menetet kíséző sebesült katonákat pedig „éljenzéssel és ovációval fogadták, dohánnyal és itallal kínálgatták őket, a város pedig egészen éjfélig örömtelien felbolydult maradt”.

Örömnépek és rettenés

Londonban a királyi felvonulás útján fekvő házak ablakait óriási összegekért adták bérbe, a pékek kifogytak a kenyérből, a Hyde Park teheneit pedig annyira kikészítette az állandó éljenzés, hogy elapadt a tejük. Szerzte a városban ünnepek és összejövetelek zajlottak. A Burlington House-ban tartott bálról Betsey Fremantle, egy tengerészkapitány fiatal felesége is beszámolt, akit elbűvölt a csillogó pompa: „A termék csak úgy

A Kínai Pagoda kigyulladt, majd maradványai beleroskadtak a vízbe, két ember és jó néhány hattyú esett áldozatul a balesetnek

ragyogtak, és az egész olyan volt mint egy tündérváros... kétezer ember foglalt helyet minden kényelmetlenség és zűrzavar nélkül. Reggel hétig maradtam, és szinte minden londoni ismerőssel találkoztam.”

A Piccadillyn található Watier's klubban jelmezbált tartottak, ahol Byron szerzetesnek öltözve jelent meg, Cam Hobhouse politikus pedig Byron alban ruháit öltötte magára, Lady Caroline Lamb maszkban és dominóruhában (a velencei karnevál által divatba hozott, bő, köpönyegre emlékeztető ruhadrab) jelent meg, kivillantva zöld pantallóját.

Egész tavasszal és nyáron országsszerte szabadtéri fogadásokat tartottak, sporteseményekre és táncmulatságokra került sor a szabad ég alatt. Az oldhami szabó, William Rowbottom elmondása szerint „a különböző iparosmesterek vacsorát és sört adtak munkásaiknak, akik zászlókkal és zenélve parádéztek az utcákon. Egy kocsiban szövőszéket húztak végig az utcán, amelyen pamutot szőttek, egy Bonapartnak öltözött figura pedig bolondot csinált magából... bőségesen folyt a sör és minden más.”

Minden városkában hasonló történeteket jegyeztek fel. Bury St. Edmundsban például harminc kilométeres körzetből hívtak össze négyezer szegényt egy lakomára. „Az összes húst már egy-két nappal előbb megsütötték, így persze hidegen tálalták – emlékezett James Oakes. – A szilvapuding viszont meleg volt. Az asztalokat végig a vajpiacon, a húspiacon és a színház körül állították fel.”

Gainsborough-ban „nagyszabású, jelképes menet” tartottak, amelyen részt vett a bukott császár arcképe is, rajta „Megyek Elbára” felirattal. A délnyugati kisvárosban, Ashburtonban a szabadlábba helyezett francia foglyok is részt vettek a céhek felvonulásán, ahol „ötven virágoslány, szénaforgatók, mezőgazdasági munkások és gyapjúkészítők” masíroztak, a végén pedig egy „négylovas kocsiban a diadalmas Britannia is elvonult”.

György régensherceg – aki 1820-tól IV. György néven követte apját a trónon – augusztus 1-jére hatalmas ünneppsorozatot szervezett a londoni parkokba, ekkor volt ugyanis a Hannover-ház 1714-es angol trónra lépésének századik évfordulója is. Ez kicsit látványosabbra sikerült, mint szeretnék volna, ugyanis a St. James's Parkban az ez alkalomra, egy csatornán átívelő hídra épített, hétemeletes Kínai Pagoda kigyulladt, majd maradványai beleroskadtak a vízbe, két ember és jó néhány hattyú esett áldozatul a balesetnek. A tömeg viszont csak egyre nagyobb lett, az emberek ugyanis azt hitték, ez a látványos jelenet is a show része. A Hyde Parkban az egyébként csak a hónap végén megrendezett, hagyományos vásár vette át a hatalmat, volt minden, ami a jó hangulathoz kellett: hinták, körhinták, vadállatok, számárversenyek, zsákban futás – még egy külön nyomda is üzemelt, hogy a helyszínen lehessen kinyomtatni az emléklapokat. Charles Lamb író panaszkodott, hogy kiköpött a fű, és „a bódék és italmérések másfél mérföldes sorban kerítik körbe az egészet... az alkohol, az olcsó dohány, a koszos emberek és romló ételek bűze járja át a levegőt”.

Nem mindenkinek tetszettek az ünnepek. William Cobbett újságíró a hisztéria tüneteit vélte felfedezni, és dörgedelmesen kelt ki a bálók és menetek ellen. „A szabadkőművesek ünnepélyesen esetlen bohóckodásától a vidéki iskolák kis, rongyos gyerekeiig...

Ezen az 1819-es képen a chelsea-i katonai kórházban lábadozó veteránokkal éppen közlik a Waterlooból érkező jó hírt

Több mint kétezer ökröt és legalább ennyi birkát sütöttek meg. A pazarlás és a kicsapongás korlátlan burjánzása, a tétlenség és a pazarlás tobzódása járta át a királyságot, az emberek pedig mind dühöngő részekként és dühöngő örülteként mutatkoztak.”

De nem sokkal később hirtelen ki kellett józanodniuk. Ahogy eljött a tél, a szegényebbek közül sokakat az éhezés réme fenyegetett. Az új évben, miközben a Bécsi Kongresszus küldöttei Európa új rendjéről egyeztettek, a brit utcákon kísértetként jártak a munkanélküli, leszerelt katonák. A gazdálkodók, akik nagyon jól kerestek a háború alatt, aggódtak a gabona árának esése miatt. Amikor márciusban az ár rég nem látott mélységekbe zuhant, és a törvényhozás éppen egy az importot megtiltó rendeletet tárgyal, tömegek gyűltek össze a miniszterek házai előtt, szétverve a kordonokat és a „Kenyeret vagy vért” jelszót pingálva a falakra.

Ugyanekkor, március 10-én James Oakes, Bury St. Edmunds-i lakos aggódva írta a naplójába: „A ma reggeli postával jött a hír, hogy Bonaparte sikeresen partra szállt Franciaországban 10 vagy 12 ezer emberrel.” Miután megszökött Elbáról, Napóleon tíz nappal korábban ért partot Antibes-nál, mintegy 600 emberével. A brit lakosságon hirtelen újra úrrá lett a rettegés. Minden nap új és ellentmondásos hírek jelentek meg: Napóleon elérte Lyont, és a hadsereg, valamint a tengerészet nagy része átállt hozzá; csapatai cserben hagyták, „nagy reményekkel hallottuk, hogy Bonapartét talán bekerítették és élve vagy halva viszik majd Párizsba” – írta Oakes. De 24-én letörve jelezte fel: „A londoni lapok ma reggel közölték, hogy 20-án, hétfőn Bonaparte ellenállás nélkül

megérkezett Párizsba. Egy puskalövés nélkül.” Napóleon újra ereje teljében volt.

Mary Hutchinson szülei farmjáról írt egy rokonának, elmesélve, hogy a városba kellett küldetniük egy újságért, amely „kielégítette kíváncsiságunkat a B. Párizsba visszatéréséről szóló hírekről. Rémes volt, hogy nem volt egy újságunk sem, amikor ilyen szörnyen aggodalmasak vagyunk – már 13-a óta nem láttunk egyet sem, így teljes sötétségben voltunk, amit csak félelmetesebb tettek a szomszédságban keringő szöbe-szédek... Most mit gondolhatnak magukról azok a bölcs császárok és királyok, hogy esélyt adnak ennek a zsarnokságnak, hogy még több szenvedést hozzon a világra, mikor megvolt rá az esélyük, hogy elpusztítsák.”

A gazdálkodók több mint fele szerint „csak magára gondol, és nem néz távolabb a jelenél, nagy örömmel fogadja majd, hogy újra háború van”. De a legtöbb ember teljesen összetört, újabb adókat, újabb nélkülözéseket és emberhalált vizionálva.

Benjamin Harrist, ahogy sok más leszerelt katonát, sürgősen az alakulatához rendelték, és 30 ezer fős sereg gyűlt össze Canterburyben, hogy aztán délnek vonulva hajóra szálljon.

A következő két hónapban a brit lakosság túlkön ülve igyekezett követni a Flandriában és a Rajna-völgyben zajló harcok menetét. Véget ért a tavasz, a június pedig kellemes meleget hozott. A földeken elkezdődtek a munkák, a londoni elit pedig készülődött, hogy nyárra vidékre költözzön. Aztán június 19-e körül elkezdtek terjedni a Brüsszeltől délre fekvő Waterloo melletti, napokig tartó harcokról szóló pletykák.

Június 21-én késő este futott be Henry Percy, Wellington elcsigázott szárnysegédje Londonba.

Ez a karikatúra bemutatja, hogyan lett Napóleon Európa urából egy csapásra csak egy szikladarab, Szent Ilona „császára”. Mire végleg elbukott, Bonaparte már bő egy évtizede volt állandó szereplője a britek legszörnyűbb rémálmainak

Másnap reggel a *Morning Chronicle* szalagcíme üvöltötte: „BONAPARTE TELJES VERESÉGE: A nyomdát leállítva adhatjuk hírül Wellington hercegének valaha aratott legzsensialisabb és legteljesebb győzelmét, amely mindörökké dicsőségleg sugározza be a briteket.”

A vérfürdő rémsége

De miközben az utcák soha nem látott fényes díszekben pompáztak, a katonák hazaküldött leveleiből elkeseredés és rémület sugárzott. „Meglepő, hogy bárki is élve megmenekült abból a borzalmas vérfürdőből” – írta James Stanhope gyalogos katona. A következő hónapokban több száz brit utazott el a csatatérre és hozott haza valamilyen emléket, egy zubbony gombját, egy puskagolyót, egy levelet vagy éppen egy koponyát.

Az újságok azt írták, hogy Napóleon visszatért Párizsba, hogy új sereget gyűjtsön. De július 15-én, Rochefortban megadta magát a HMS *Bellerophon* kapitányának, Frederick Maitlandnek. Amikor a hajó kikötött Torbayben, aztán Plymouthban, tömegek gyűltek össze a parton, hogy lássák az ősi ellenséget. A matrózok plakátokat lógattak ki, amelyeken hírül adták, hogy Bonaparte éppen reggelizik vagy a kabinjában van.

George Dyer vezérőrnagy naplójában minden részletet megörökített, Napóleon fehér nadrágjától a ritkuló haján át „egyenes hátú tartásáig”.

„Amikor visszagondoltam ezekre a csodálatos eseményekre – írta később –, alig tudtam elhinni, hogy [Bonapartét nézve] valóban láttam ezt az embert, aki annyi vért ontott ki és annyi szenvedést hozott egész Európára, és hogy ebben a pillanatban épp fogolyként egy brit sorhajó fedélzetén, egy brit kikötőben van. – Jaj, minő kifürkészhetetlenek a Gondviselés útjai!”

Tíz nappal később Napóleon a *Northumberland* fedélzetén elhagyta az országot, hogy immár végső száműzetésbe vonuljon Szent Ilona szigetén. Nagy-Britanniára nehéz évek vártak, de egy rövid pillanatig – 1814 lelkes momentumai, a Napóleon visszatérése okozta pánik, majd Waterloo katarzisa után – az egész ország osztozott Dyer hitetlenkedő döbbenetén, hogy a hosszú háború immár tényleg véget ért. **H**

Jenny Uglow történész és író, a Kenti Egyetem nyugalmazott tanára. Tavaly jelent meg angol nyelven *Ezekben az időkben: Élet Britanniában a napóleoni háborúk idején, 1793–1815* című könyve

Fordította Litván Dániel

Gyarmatvárosok az üzleti világ élén

Amikor a Brit Birodalom eltűnt a történelem színpadáról, azok a városok, amelyek korábban segítettek összekovácsolni, a 21. század gazdasági motorjaivá váltak.

Tristram Hunt esszéje

NAGY-BRITANNIA HONGKONG feletti 99 éves bérleti jogviszonya 1997. június 30-án lejárt. Ezzel kihuny a Brit Birodalom utolsó szikrája. Amikor éjfél ütött az óra, a *God Save the Queen* hangjaira leeresztették az Egyesült Királyság lobogóját, a Union Jacket, a hongkongi rendőrök letépték egyenruhájukról a királyság címerét, és a kínai csapatok beözönlöttek az országba. Az utolsó brit kormányzó, a Konzervatív Párt korábbi elnöke, Chris Patten feljegyezte, miként zárták le a gyarmati korszakot, annak minden könnyes dicsőségével, „skót dudások és hatalmas zenekarok, zuhogó eső, ünneplő tömeg, bankett a hatalmasságok és a nem annyira hatalmasok részére, egy libaléptű kínai díszőrség, egy elnök és egy herceg” kíséretében. A Victoria kikötőből a *Britannia* uralkodói jacht fedélzetén hajóztak el, miközben a királyi haditengerészet a *Rule Britannia*-t, valamint a *Land of Hope and Glory*-t játszotta: „Aznapi éjjel a világ egyik legnagyobb városát hagytuk el, egy kínai várost, amely most Kína része lett, egy gyarmatot, amely nagyon más most, mikor visszatér a hatalmas anyaországa kebelére, mint amilyen százötven évvel ezelőtt volt, amikor brit fennhatóság alá került.”

Londonban e melankolikus soroknál sokkal élesebb hangot ütöttek meg. „Sok nyugati megaláztatásként és tragédiaként éli meg, hogy átadtuk Hongkongot Kínának – mennydörögte a *The Economist*. – Korábban Nagy-Britannia egyetlen gyarmatát sem adta át közvetlenül egy olyan kommunista rezsimnek, amelyik még csak színlelni sem igyekszik, hogy tiszteletben tartaná a hagyományos demokratikus értékeket.” Paul Johnson konzervatív történész így foglalta össze véleményét: „A brit történelem szégyenletes és megalázó fejezete, hogy átengedtük Hongkong szabad gyarmatát a totalitárius kommunista kormánynak.” Csak néhány bátor kommentátor utalt rá, hogy az átadás napjának némileg bonyolultabb előtörténete van. Martin Jacques baloldali történész és újságíró szerint „a ceremónián szó sem esett semmiféle megbánásról, alázatról vagy múltrol. A legerőszakosabb és legszentimentálisabb brit álszenteskedés volt.”

De a brit politikusok nem foglalkoztak efféle apróságokkal. Alastair Campbell, Tony Blair kommunikációs igazgatójának naplója megörökíti a ceremóniára készülő angol küldöttséget. „Amikor valaki pekingi Dewhurstként utalt a kínaiakra, halk nevetés hallatszott az asztal körül. Kissé csodálkozva néztem Chris Pattenre. »Dewhurst, a hentes«, mondta.” [Utalva Nagy-Britannia egykori leg-

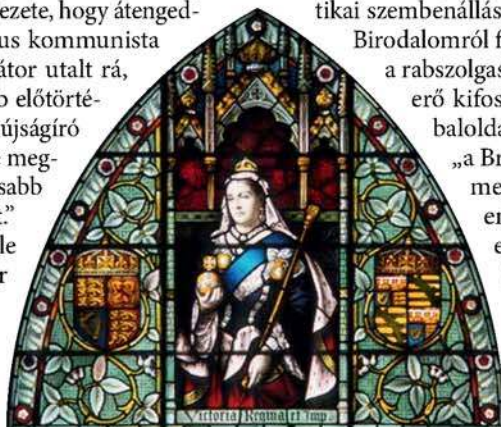
nagyobb hentesüzlet-hálózatára, az 1995-ben megszűnt Dewhurst the Butchers cégre. – A szerk.] Emlékirataiban Blair így emlékszik vissza a ceremóniára: „Erőlködés, semmi sajnálkozás, de azért nosztalgia a régi Brit Birodalom iránt.”

Nagy-Britannia gyarmatbirodalmának végső elenyészésével párhuzamosan, az elmúlt évtizedben a gyarmati múlt örökségével és jelentésével kapcsolatban kínos nyilvános viták zajlottak. Niall Ferguson, a Harvardi Egyetem professzora 2003-ban megjelent könyvében (*Empire: How Britain Made the Modern World*) a globalizáció és a haladás erőit támogató formációként ábrázolta a Brit Birodalmat. „Egyetlen szervezet sem tett többet a történelem során a javak, a tőke és a munkaerő szabad áramlásának propagálásáért, mint a Brit Birodalom a 19. században és a 20. század elején. Egyetlen szervezet sem tett többet annak érdekében, hogy a törvények, a rend és a hatalomgyakorlás nyugati normáit elterjessze a világban” – írja. Mivel a globalizáció és a modern világ Ferguson szemében „jó dolognak” számít, ez egyúttal azt jelenti, hogy a Brit Birodalmat – az összes zavaros bűnével és súlyos hibájával egyetemben – szintén pozitívan ítéli meg. „A brit világuralom nélkül nehéz elképzelni, hogy a liberális kapitalizmus struktúrái ilyen sok ország gazdasági rendszerében sikeresen gyökeret verhettek volna.” Az ő véleménye szerint a 20. századi káosz jó része a transznacionális birodalmak hanyatlása miatt következett be.

Ferguson határozott elmélete dühödt reakciót váltott ki mindazok körében, akik vele ellentétben kifejezetten negatív jelenségnek tartották a brit imperializmust. Az amerikai imperializmussal való politikai szembenállás összefüggésében a 21. század fordulóján a Brit Birodalomról folytatott vita (különösen a politikai baloldalon)

a rabszolgaság, az éhínség, a kivégzések, a föld és a munkaerő kifosztásának kérdéseire redukálódott. A radikális baloldali történész és újságíró, Richard Gott szavaival

„a Brit Birodalom urait egy napon ugyanúgy fogják megítélni, mint a 20. századi diktátorokat – az emberiség elleni bűntettek elkövetőivel együtt említik majd őket”. A Gott által felhozott esetek közül sok az utóbbi években hivatalos meg erősítést is kapott, mivel az európai kormányok nyilvánosan is elismerték a gyarmati bűntettek sorát. 2004-ben Németország elnézést kért amiatt, hogy a mai Namíbia területén 65 ezer hererót mészároltak le; 2008-ban Olaszország jelentette be, hogy jóvátételt fizet Líbiának az észak-afrikai állam

A barbadosi Bridgetown a gyarmati rabszolga-kereskedelem központja volt. Parlamentjének ablaküvegét Viktória királynő portréja díszíti

Indiai és burmai vezetők gyülekeznek a delhi udvari ünnepségen 1911-ben, hogy megünnepeljék V. György koronázását. Egyetlen város sem képviselte a Brit Birodalom hatalmát és tekintélyét „nagyobb pompával és világtörténelmi önérzettel, mint Újdelhi”, állítja Tristram Hunt
LENT: Chris Patten, Hongkong utolsó brit kormányzója a kormányzósági palotában átvesszi az összehajtott birodalmi lobogót a gyarmat feletti brit uralom időszakát lezáró, 1997. június 30-i ünnepségen

fölött gyakorolt harmincéves uralom idején elkövetett igazságtalanságokért; és 2011-ben a holland kormány kért bocsánatot, mert 1947-ben civileket gyilkoltak meg a rawagedei mészárlás során Indonéziában. Aztán 2013-ban az Egyesült Királyság kormányát (miután bocsánatot kért az 1845 és 1852 közötti nagy ír éhínség miatt, és hivatalosan is sajnálattát fejezte ki az atlanti-óceáni rabszolga-kereskedelemtől) legfelsőbb bírósági ítélet kötelezte arra, hogy jelentsen be egy 20 millió fontos (mintegy 7,7 milliárd forint) kompenzációs csomagot az 1950-es kenyai ún. Mau Mau felkelés 5228 áldozatára emlékezve.

Mivel manapság a birodalom öröksége a hivatalos bocsánatkérések, a törvények és a kompenzációs megállapodások területére korlátozódik, fennáll a veszély: egyre kevesebb lehetőség marad arra, hogy elfogulatlan történelmi ítéletet hozzunk a kérdésben. A birodalom története nem egyszerűsíthető le az uralkodó és az alattvalók viszonyára – mint azt számos epizód bizonyítja, így például az amerikai brit gyarmatok 1776-os elszakadása vagy Írország tisztázatlan helyzete a Brit Birodalomban. Sőt ahogy Linda Colley,

a Princetoni Egyetem professzora, a brit gyarmati múlt szakértője állítja: „az egyik ok, amiért abba kell hagynunk, hogy egyszerűen 'jó' vagy 'rossz' konstrukcióként akarjuk megítélni a birodalmat,

és helyette nyitottan gondolkoznunk a birodalom időszakának sok valós és látszólagos ellentmondásán – az éppen a mindmáig velünk élő ugyanilyen jelenségek ténye”.

Új könyvemben (*Ten Cities That Made an Empire*, 2014) kifejttem, hogy a várostörténet lehetőséget ad arra, hogy kiegyensúlyozottabban és megfontoltabban közelítsük meg a Brit Birodalom történetét. Felvázoltam a brit birodalmi politika jellegzetességeit az építészet, az intézményrendszer, az utcanevek, az erődítmények, az anyagi kultúra és a szokások terén.

A városi múlt komplexitása lehetővé teszi, hogy amikor mérlegre tesszük a birodalom ügyeit, túllépjünk a „jó” és „rossz” kettősségén. Kutatásaim alapján a gyarmatosítás története sokkal szerteágazóbb kölcsönhatásokat és alkalmazkodási formákat sejtet.

A történész John Darwin „nem csupán a hatalom és leigázás történeteként”, hanem sokkal bonyolultabb folyamatként írja le a biro-

dalmat: az új és hibrid társadalmak gyújtópontjaként, amelyekben „az uralkodás fogalma, a gazdasági igények, a vallási és erkölcsi értékek, a vagyonról és az igazságról alkotott elképzelések ütköznek és keverednek, és ezeket aztán újra fel kell találni, átalakítani, kipróbálni vagy abbahagyni”. A konszenzusok és a kölcsönösség árnyalt összefoglalása leginkább a brit birodalmi városok magas intellektuális és kulturális miliójében jelenik meg – Bombay (mai nevén: Mumbai) indoszaracén építészetében, Fokváros kelet-afrikai mecsetjeiben vagy a brit tudomány által életre segített bengáli reneszánszban, Kalkutta városában.

E települések története mutatja, hogyan változott meg időben és térben a birodalmi politika indoklása és felfogása. Ahogy az indiai tudós, a Columbia Egyetem tanára, Partha Chatterjee írta: „A birodalom nem egy általános, absztrakt kategória... Valóságos helyszíneken testesül meg és tapasztalható.” A birodalom változó megítélése és vitatott értelmezése a brit gyarmatvárosokban kialakította a dizájn és a tervezés, az étosz és az infrastruktúra, a retorika és a politika kettősségeit. Ahogyan a betelepülők és a bennszülöttek kölcsönösen hatottak egymásra, és az a mód, ahogyan ezek az erők a város épületeit és a műtárgyait alakították, a birodalmi rendszer pontosabb, hétköznapi realitását mutatják. A várostörténet segít, hogy ne pusztán a birodalomban zajló folyamatokat befolyásolni képtelen, a metropoliszok és az európai dizájn passzív befogadóinak szerepkörére kárhoztatott áldozatoknak lássuk a terület eredeti lakóit.

Időrendben, majd (tágabb értelemben) földrajzilag is nyugatról kelet felé haladva követtem ezeket a városoknak a fejlődését, igazgatási elveiket és helyüket a brit gyarmati rendszer történetében. A történet Bostonban kezdődik; ez a város az Amerika atlanti partjai mentén elterülő első brit gyarmatok, valamint az anyaország és Massachusetts között egészen az 1776-os amerikai függetlenségig fennálló, szoros kulturális kapcsolat kiindulópontja.

A barbadosi főváros, Bridgetown jól példázza a 17–18. század során a brit gyarmatosítást és az iparosítást elősegítő rabszolga-kereskedelem jelentőségét. Az atlanti háromszög harmadik városa Dublin, ami egyszerre jelzi Írországnak a brit gyarmatbirodalom történetében elfoglalt sajátos helyzetét, valamint Londonnak a Brit-szigetek egyesítésére irányuló, 18. század végi törekvéseit. Az Egyesült Királyság csak ezt követően vágott bele nagyobb léptékű globális ambícióinak megvalósításába.

Ezek a törekvések azon múltak, hogy a brit Királyi Haditengerészet mennyire tudta elhárítani a többi gyarmati hatalom próbálkozásait.

Az Old State House Bostonban: az épület a 18. század jó részében Massachusetts állam bíróságának székhelye volt. A Bostonhoz hasonló kikötővárosok fontosak voltak a birodalom szempontjából, mivel ezek biztosították azt a városi infrastruktúrát, ami lehetővé tette a gyarmati termékek Nagy-Britanniába való szállítását

A hollandok ellen Fokváros birtoklásáért vívott háború a nyugat-európai államok világtegeréken lejátszott szélesebb, geopolitikai küzdelmének modelljeként is felfogható. Fokváros megszerzésével a britek „Keletre lendülése” biztonságossá vált, és Kalkutta, Brit India fővárosa lett a Kelet-indiai Társaság és az India feletti brit uralom, a „radzs” kiindulópontja. Ha Kalkutta képviselte a kereskedelem szellemét, akkor Hongkong a szabadkereskedelem megtestesülése volt – az új *laissez faire* felfogás emlékműveként magasodott, és a brit „informális birodalom” eszköze lett Kínában.

De az összes magasröptű retorika ellenére a hongkongi pénzügyi körök a Középső Birodalom, azaz Kína ópiumkereskedelmétől függtek. A más először Bengálból érkezett, majd a malwai ópium az akkori Bombay városát is bekapcsolta a drogkereskedelembe.

Az ópium és a gyapottermesztés Bombayt a Brit Birodalom egyik első ipari városává tette, előhozva az összes – a városi egészségügy és a tömeges migráció területén ezzel járó – problémát is. A 19. század közepén a viktoriánus Bombay története a modern gyarmati fejlődés és az ipari kapitalizmus közötti szoros kapcsolatot példázza.

Melbourne lett a globális kereskedelmi láncolat újabb kikötővárosa: a „Dél királynőjének” fejlődése jelzi, mennyire sürgős volt a brit gyarmati rendszer számára a tőkebefektetés, valamint rámutat, hogy az úgynevezett Fehér Domíniumok (Kanada, Ausztrália, Új-Zéland és Dél-Afrika) mennyire különböző helyet foglaltak el a gyarmati horizonton. Victoria gyarmat (a későbbi Hongkong központja) csak az egyik szál volt az angolszász népek családját egyesítő „rokonság bíbor kötelében” (a kifejezést az ausztrál államférfi, Henry Parkes alkotta meg).

Az Eduárd-kori, azaz a 20. század első évtizedében tapasztalható „radzs” a hatalomról és az uralkodásról szólt, és egyetlen város sem jelképezte a világon nagyobb pompával és világtörténelmi önértéssel a birodalmi kifinomultságot, mint Újdelhi. Az örökké tartó gyarmati uralom emlékművének épült – de jóformán alig fejezték be, amikor a független India fővárosává vált.

Kutatásom kiterjedt a birodalom végének időszakára is. Ekkor találkoztam a Brit-szigeteken található egyik „gyarmatváros” szívféjdító sorsával. Liverpool, néhány más várossal egyetemben, nagyon erőteljesen fejlődött a brit gyarmati piacokból, valamint a globális kapcsolatokból profitálva – a birodalom megszűnte után viszont egyetlen város sem járt nála szerencsétlenebbül. A birodalmi időszak Janus-arcát, a dinamikus gazdagodást és a hirtelen elszegényedést csak mostanság sikerül legyőzni a Mersey folyó mentén lévő dokkokban és kikötőkben.

Bizonyos szempontból kézenfekvő a városok történetén keresztül összefoglalni a gyarmatbirodalom történetét. Jóllehet a gyarmatosítás vidékies tevékenységként kezdődött, hiszen elsődlegesen az ásványi vagy mezőgazdasági javak kivonását jelentette az idegen országokból, a javak elszállításához már fejlett városi infrastruktúrára volt szükség. Ez első lépésben kikötővárosok alapítását jelentette – ilyen volt például Bridgetown, amely a cukor, Melbourne, amely az arany, vagy Boston, amely a halászati termékek kereskedelmére

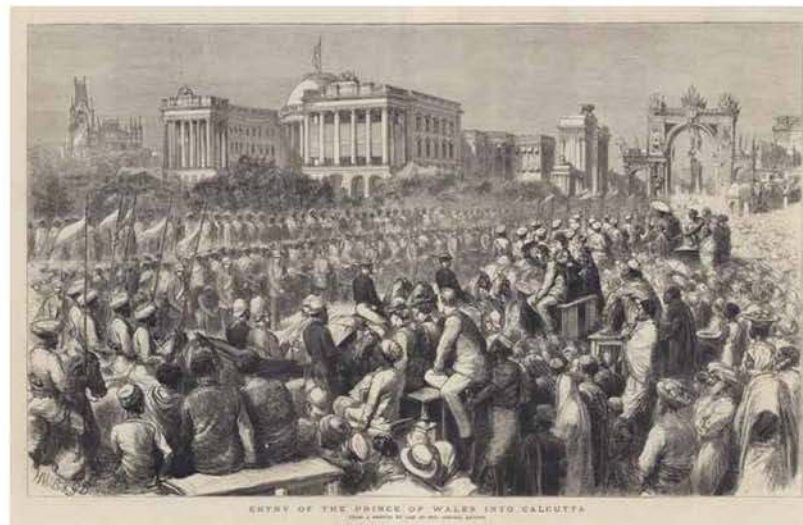
épült, azonban villámgyorsan kiépült köréjük a háttérgazdaság: a hajóépítés, a pénzügyi szolgáltatások rendszere, az élelmiszer- és a szabadidőipar, valamint a kiskereskedelem. Az általam vizsgált városok közül tízből kilenc kikötőre épülő gyarmati gazdasági központként kezdte életét.

Legtöbbjükön felfedezhetők a gyarmatvárosok Anthony D. King várostörténetész által megfogalmazott meghatározó jellemvonásai: a hatalom elsődlegesen a nem bennszülött kisebbség kezében összpontosul; ez a kisebbség technológiai, katonai és logisztikai fölényrel rendelkezik; és az elsődlegesen európai, keresztény telepések, illetve a bennszülött többség között faji, kulturális és vallási különbségek állnak fenn. Ha ebből a szempontból vizsgáljuk őket, a brit gyarmatvárosok történetét össze lehet vetni német, spanyol vagy leginkább francia városokéval, mondjuk Pondicherry, Casablanca vagy Saigon (ma: Ho Si Minh-város) fejlődésével, amelyek hasonló betekintést nyújtanak a francia gyarmati fejlődés mechanizmusába.

Hongkong vagy Mumbai, Sanghaj, esetleg Dubaj (ez a két város nem szerepel ebben az összevetésben) esetében figyelemre méltó, miként játszanak a brit gyarmatvárosok egyre jelentősebb szerepet a világ átalakulásában, más európai hatalmak korábbi gyarmatvárosaival képest. A brit gyarmatbirodalom csúcspontján, a 19. század végén és a 20. század elején a birodalom gazdasági és kulturális motorja a nagyobb gyarmatvárosok láncolata volt – Bombay, Szingapúr, Melbourne. A gőzhajózás és a telefonhálózat terjedése, a Szezi-csatorna megnyitása, a hajózás és a globális kereskedelem növekedése – az első világháborút megelőzően –, valamint ezeknek a városoknak a közraktározásban és exportközpontként kifejtett szerepe erőteljes, fél-önrendelkezéssel bíró helyekké tette őket

A Royal Liver Building Liverpool legjellegzetesebb épülete. „Liverpool, néhány más várossal egyetemben, nagyon erőteljesen fejlődött a brit gyarmati piacokból, valamint a globális kapcsolatokból profitálva – a birodalom megszűnte után viszont egyetlen város sem járt nála szerencsétlenebbül” LENT: A *The Graphic* című brit hetilap a walesi herceg 1876-os, kalkuttai bevonulását megörökítő metszete

eltelt évben tízmilliókkal gyorsítva az urbanizáció ütemét), hanem arról is, hogy a top 23 megalopolisz teremti elő a globális GDP 14 százalékát. Saskia Sassen neves amerikai szociológus, közgazdász alkotta meg a „globális város” vagy „világváros” fogalmát – amely a „világgazdaság megszervezésének parancsnoki hídjaként működik”; „kulcspozíciókról gondoskodik a különböző területekre szakosodott szolgáltatók számára”; és „a termelés és innováció színtereként működik”. Ezek a modern kor gazdasági erőművei, amelyek – akár egykor az európai birodalmak kikötővárosai – a nemzetállam kerekeitől kiszakadva élik az életüket.

Mi itt, Nyugaton egy mindinkább posztgyarmati korszakban élünk, azonban ez nem jelenti azt, hogy a birodalmak kora leáldozott. Miközben a régi európai birodalmak uralma elhalványult, új nemzetek emelkedtek föl, hogy betöltsék ezt az űrt. A 21. században Kína és India szerepe erősödik, az Atlanti-óceántól a Csendes-óceánig nagyobb ütemet diktálnak a világ kulcságazataiban. A birodalom korábbi városaiiban most nehézkes átalakulás zajlik, a nehéztől gyarmati örökség változik a feltörekvő nemzetek magabiztosságává.

A város – legyen az Hongkong, Bridgetown vagy akár London – ismét birodalmi hatalmi harcok színtere. A számtalan mód, ahogy a városok visszaállítják vagy kitörlik gyarmati múltjukat, illetve elítélik vagy megbecsülik azt, és a „jó” és a „rossz” szűk választóvonalán túl mérlegelik a birodalmi jelent, újabb színteret nyit a birodalom lenyűgöző történetében. **H**

Tristram Hunt történész, a várostörténet szakértője, a BBC műsorvezetője, brit munkáspárti parlamenti képviselő

Fordította Rindó Klára

VIII. Henrik felemelkedé

Thomas Cromwell

VIII. Henrik főkancellárjaként betöltött pályája az angol történelem egyik legviharosabb évtizedére esik. Cromwellt bízták meg azzal, hogy szervezze meg az anglikán egyház szakítását Rómával és vezényelje le Boleyn Anna bukását, akit aztán néhány év múlva maga is követett a verpadon.

Tracy Borman a király és könyörtelen kijárója viharos viszonyának csúcs- és mélypontját idézi fel

VIII. Henriket elbűvölte, hogy Thomas Cromwell segített megszabadítani őt első feleségétől, és szerzett neki egy másodikat. A mind lobbanékonyabb és rögeszmésebb király azonban soha sem bízott teljesen nagyraavagyó és szókimondó főkancellárjában

pribékjének se és bukása

Thomas Cromwell remek politikai machinátorként Anglia második leghatalmasabb embere lett. Ám ugyanolyan könyörtelen intrikáknak esett áldozatul, mint amilyenek a csúcsra röpítették

1529. október

Wolsey megy, Cromwell jön

Amikor VIII. Henrik főtanácsadója, Wolsey bíboros 1529 októberében kegyvesztetté vált – miután nem sikerült elérnie a király első feleségével, Aragóniai Katalinnal kötött házassága semmissé tételét –, mindenki azt jósolta, hogy embere, Thomas Cromwell is vele bukik. Maga Cromwell is így vélekedett, és keserves könnyekben tört ki. Hamarosan magához tért azonban, s kijelentette, hogy elmegy az udvarba „szerencsét próbálni”.

Közvetítőként fellépni bukott ura és a király között igencsak hálátlan feladat volt, Cromwell azonban látványos sikert elérve fordította azt előnyére.

Henrik hamar megtanulta megbecsülni és kihasználni az autodidakta jogász – az 1485 körül Putneyban született Cromwell „egyszerű” család sarja volt – hozzáértését. Cromwell hamarosan helyet szerzett magának a parlamentben, majd 1530-ban a királyi tanács tagja lett. Üstököszerű felemelkedése távolról sem tette félténnyé: nézeteit szókimonddóan és meggyőzően képviselte, kiváltva ezzel előkelőbb származású társainak rosszallását.

A király bizonyára észlelte a hasonlóságot az új jövevény és ama férfiú között, akit oly hatásosan pótol. Wolsey és Cromwell nem csak a szerény származásban hasonlított egymásra; mindketten igen intelligensek, nagyravágyóak, arcátlanok és rendkívül szorgalmasak voltak. Henrik azonban a bíborossal már megégette a kezét, és nem akart még egyszer akkora hatalmat bízni a tanácsadójára, mint amekkorát Wolsey élvezett. Cromwellnek keményen meg kellett dolgoznia azért, hogy elnyerje a király bizalmát.

1533

A királynak sikerül elválnia

Cromwellről gyakran állítják, hogy az anglikán egyház Rómával való szakítását csak eszközül használta fel arra, hogy kiragadja Henriket első házasságából. Reginald Pole bíboros beszámolójából ismerjük a király és tanácsnoka közötti beszélgetést, amelynek során először vitatták meg a „nagy ügyet”. Cromwell habozás nélkül tudatta királyi urával: figyelembe véve, hogy az egyetlen igazi akadály a pápa, a találós kérdésre adandó válasz egyszerű. A királynak le kell ráznia magáról Róma ígáját, s magát tenni meg az angol egyház fejévé.

A pápai hatalom elutasításának gondolata valójában már néhány évvel korábban is megfogalmazódott, de Cromwell kétségkívül új lökést adott a folyamatnak. Jórészt az ő erőfeszítéseinek köszönhető, hogy Henrik végül, 1533 januárjában feleségül vehette – az alattvalói által „nagy szajhának” csúfolt – Boleyn Annát.

Három hónappal később Cromwell elfogadtatta a fellebbezések korlátozásáról szóló törvényjavaslatot, amely áprilisban hatályba is lépett. Ettől kezdve a király egyetlen alattvalója – köztük Aragóniai Katalin – sem fordulhat jogorvoslatért Rómához. A törvényhez írt és a „rendeletgyártás cromwelli remekművének” nevezett híres bevezetés kimondja, hogy Anglia birodalom, amelyben a király teljhatalmat gyakorol alattvalóinak teste és lelke felett. Cromwell nemcsak a válást eszközölte ki Henrik számára, hanem bármely korábbi angol királyénál nagyobb hatalomhoz is juttatta.

Boleyn Anna
feltételezett portréja

1535

Henrik problémamegoldója szemet vet az egyházra

1535. január 21-én Henrik a spirituális ügyekben jelentős jogkörrel ruházta fel Cromwellt. Ez komoly hatalmat adott neki az egyház felett. Az előléptetésen és ura belé vetett bizalmán felbuzdulva Cromwell olyan forradalmat indított el, amely fenekestül felforgatta Angliát.

Nem vesztegette az időt: megbízottakat küldött szét szerte az országba, hogy mérjék fel valamennyi egyházi intézmény helyzetét. A részletek iránti figyelemmel néhányat személyesen is megvizsgált. Eustace Chapuys, V. Károly német-római császár követe jelentette: „Bárhová megy a király, a vele tartó Cromwell felkeresi a környező apátságokat, s leltárba veszi földjeiket és jövedelmüket.”

Cromwell, akit legalább annyira motiváltak az apátságok körében elterjedt romlottságról szóló mendemondák, mint hatalmas vagyonuknak és földjeiknek a megszerzése, nekilátott módszeres felszámolásuknak: több mint 600 kolostort zártak be és romboltak le. Ezt követően példát statuált azokkal szemben, akik nem voltak hajlandók elfogadni Henrik fennhatóságát. Legfőbb áldozatai John Fisher püspök és Morus Tamás voltak. Amikor a régi rendszer e két oszlopa Cromwell erőteljes nyomására sem volt hajlandó beadni a derekát, mehettek a vérpadra.

Cromwell immár vitathatatlanul a király kegyeltje lett. A velencei követ éppen jegyezte meg, hogy bár „ez a Cromwell szerény származású és helyzetű, mára ő lett a király főkancellárja és rendkívül nagy a hatalma”.

Wolsey bíboros arcképe.
Cromwell hamar belebújt
a kiváló elődje által
elhagyott szerepbe

A metszet John Fisher
1535-ös kivégzését
ábrázolja. A király
mindenható főkancel-
lárja küldte a vérpadra

1536

Cromwell megszervezi a „nagy szajha” bukását

VIII. Henrik házassága Boleyn Annával nehezen jött össze. Királynéként azonban Anna hamar csalódást okozott. Nem volt képes életet adni a vágyott Tudor trónörökösnek, s amikor Aragóniai Katalin temetésének napján, 1536 januárjában fiúmagzatával elvetélt, a helyzete gyorsan romlott. „A király alig tízszer beszélt az ágyasával..., miközben korábban egy órára sem hagyta magára” – jelentette a derűlátó Chapuys februárban. Tovább rontott Anna helyzetén, hogy királyi férje az erényes és elég unalmas Jane Seymour személyében már meg is találta az új jövődöbelit. Henrik meg akart szabadulni Annától, s ezt csak egyetlen ember intézhette el neki: ugyanaz, aki korábban a házasságot is tető alá hozta.

Aligha férhet kétség ahhoz, hogy a háttérből Cromwell szervezte meg Anna bukását.

Erre azon kívül is jó oka volt, hogy buzgón igyekezett eleget tenni a király kívánságainak. Szövetsége a királynéval már korábban kezdett felbomlani. Noha eleinte egyazon reformvágy mozgatta őket, Anna elítélte Cromwellnek azt a törekvését, hogy a feloszlatott kolostorok jövedelmével a koronát gazdagítsa, s ne jótékony célra használja azt. 1535-ben Cromwell elárulta Chapuysnak, hogy „a hölgy” azt mondta neki, „örülne, ha a feje lekerülne a nyakáról”.

A főkancellár gyorsan cselekedett. Az ötletet Anna flörtölései szolgáltatták udvartartása férfitagjaival; (legjobb esetben is gyenge) „bizonyítékokat” gyűjtött Anna házasságtörő viszonyáról nem kevesebb mint hat férfival, köztük a saját bátyjával. A történelem egyik legbrutálisabb összeesküvésének keretében a királynét és valamennyi állítólagos szeretőjét elítélték, majd lefejezték. A király kegyének elnyeréséért folytatott csatában Cromwell ismét diadal-maskodott.

Katolikus tiltakozók az 1537-es menetben. Dühük jórészt Cromwell ellen irányult

1536 ősze

Általános elégedetlenség aggasztja a királyt

Cromwell minden addiginál erősebben került ki az Anna kivégzését követő hetek próbaidejéből. „Cromwell uralkodik mindenki felett” – állapította meg 1536 júniusában Reginald Pole. Nem sokkal ezt követően királyi főpecsétőrré, Wimbledon bárójává nevezték ki és lovaggá ütötték. Henrik hálája azonban nem soká tartott.

Bár mindaddig támogatta Cromwell vallási reformjait, ameddig az a céljait – a válást Katalintól és Anna feleségül vételét – szolgálta, a királynak ezek soha sem voltak igazán a szívügyei, s most egyértelműen terhesek lettek számára.

Rossz érzését fokozta, hogy alattvalói között mind jobban terjedt az új rendszerrel szembeni megvetés. Ami hamarosan nyílt lázadásba csapott át. A lázongások, amelyeket összefoglalóan „kegyes zarándoklat”-nak neveztek, gyorsan terjedtek az északi országrészekben, s a nemesség és a közemberek támogatását egyaránt elnyerték. Az eddigi legnagyobb fenyegetést jelentették Henrik hatalmára – s a lázadók egyértelművé tették, hogy Cromwellben látják a főbűnöst.

Az, hogy egy közember ekkora hatalmat ragadhat magához, s azt ennyire pusztítóan használhatja fel, felkorbácsolta elégedetlenségük lángját. Foglyul ejtése és kihallgatása során Lord Darcy, a lázadásban részt vevő legmagasabb rangú arisztokrata adott hangot gyűlöletüknek: „Te magad vagy ezen egész lázongás és bajkeverés szülője és fő oka.” Majd kifakadt: „Bár elérheted, hogy a birodalomban minden nemesember fejét lenyisszantsák, mégis mindig marad majd egy fej, amelyik a tiédet nyisszantja le.”

Bár Henrik Cromwell mellé állt, a reformjaiba vetett bizalma jelentősen megrendült.

Amikor Henrik bele-szeretett az itt látható Jane Seymourba, az előző feleség eltüntetéséhez szüksége volt Cromwellre

Eustace Chapuys számolt be arról, hogy a király miként szidalmazza főkcancellárját

1538

Úgy bánnak vele, mint egy „kutyával”

Bármennyire élvezte Cromwell a király kegyeit, ura őt soha sem fogadta annyira a bizalmába és szeretetbe, mint annak idején Wolsey bíborost. A napnál is világosabban kiderült ez az 1530-as évek közepén. Chapuys már 1535 májusában jelentette V. Károly német-római császárnak, hogy a király úgy korholja kancellárját, mint „valami bolond és belátás nélküli embert”.

Egy másik forrás szerint Henrik még testi erőszakhoz is folyamodott annak érdekében, hogy éreztesse Cromwell-lel, hol a helye. „Semmi pénzért nem lennék a helyében – jelentette ki George Paulet, miután 1538-ban Cromwell megrágalmazása miatt bebörtönözték –, mert a király hetente kétszer megalázza, s néha jól fejbe csapja; mégis, miután alaposan elpűfölték és megrázták, mint valami kutyát, mint kakas a szemétdombon, olyan vidám képpel jön ki az előszobába, megrázva taraját.”

Noha e beszámoló jobbára tiszta rágalom volt, maga Cromwell vallotta be Chapuysnak: egyszer annyira félt attól, hogy egy rossz hírt személyesen adjon át a királynak, hogy maga helyett küldöncöt menesztett hozzá.

Könnyen elképzelhetjük, amint a mind lobbanékonyabb és üldözési mániától gyötört Henrik, aki immár negyvenes éveinek végén jár, ily módon rohan ki alacsony származású kancellárja ellen – talán abbéli eltökéltségében, hogy a társadalmi helyzetük közötti szakadék érzetetésével erősítse meg tekintélyét.

1539 tavasza

Ellenségei meggátolják Cromwell reformjainak folytatását

Cromwell szerencsecsillaga egy évtizeden át emelkedett az udvarnál, ám ezt követően kezdett leáldozni. 1539 áprilisában lázas betegség verte le, hetekig nem tudta elhagyni otthonát, s a parlament nyitóüléséről is távol maradt. Ellenségei hamar megragadták az alkalmat. A norfolki herceg egy sor meggyőzőnek látszó érveléssel támadta Cromwell vallási reformjait. Ezeket *Hatcikkelyes Törvény* néven foglalták írásba (katolikus doktrínák alapján). Cromwell tekintélye mélypontra zuhant az udvarnál.

Mindent elkövetett, hogy szembeszálljon a konzervatív ellentámadással, de hiába kereste királyi ura támogatását; az uralkodó láthatóan szívesebben tért volna vissza a hagyományosabb vallásgyakorláshoz. Még a rendíthetetlenül katolikus V. Károly császárnak is baráti jobbot nyújtott. Amikor június 7-én meghalt a császár felesége, Henrik kétnapos hivatalos gyászt rendelt el.

Mindez veszélyt jelentett Cromwell számára, s ő tudta ezt. A parlament beleegyezését megnyerve a vitatott rendeleti törvényhez, amely a király vagy a királyi tanács által kiadott rendeleteket jogilag egyenrangúnak nyilvánította a parlament által hozott törvényekkel, a főkcancellár támadásba ment át. Kétségkívül újabb vallási reformok jártak a fejében, ami arra utal, hogy meg volt róla győződve: képes visszaszerezni király kegyeit. Önbizalma azonban csalóknak bizonyult.

1539–1540 tele

Elfajul a viszony

Amikor 1537 októberében, röviddel azt követően, hogy megszületett a király régóta vágyott fia és örököse, az eljövendő VI. Eduárd, meghalt Henrik szeretett felesége, Jane Seymour, Cromwell azonnal nekilátott, hogy megtalálja a királyné utódját. Hetek alatt sikerült találnia egy hölgyet, akit tökéletes jelöltnek gondolt.

A 22 éves Anna, a cleves-i herceg lánya mellett sok minden szólt. Az apja a maga felségterületén szintén lerázta a pápai ígát, ezért az angol király természetes szövetségeseinek számíthatott. Henrik követői azonban elismerték, hogy a hölgy „szépségéről nem sok dicsérő szót” hallani. Emiatt Henrik csak két év múlva, amikor Franciaország és Spanyolország egyezménye nyomán a királynak hirtelen szövetségesekre lett szüksége, utasította Cromwellt, hogy kezdje meg a tárgyalásokat. Mielőtt azonban beleegyezését adta volna az eljegyzéshez, azt kérte, hogy a híres német festőt, az ifjabb Hans Holbeint menesszék Cleves-be, és ott fesse meg Anna képmását. Az eredmény elég hízelgő volt ahhoz, hogy a király meggyőződjön: Annából kellemes feleség lesz, s így a házassági szerződést annak rendje s módja szerint aláírták.

Ám amikor röviddel azt követően, hogy Anna 1539 decemberében Angliába érkezett, Henrik találkozott vele, a királynak keserűen csalódnia kellett. „Nem tetszik! Nem tetszik!” – üvöltötte a megdöbbent Cromwellnek a találkozás után, és megparancsolta főkcancellárjának, hogy valahogy mentesítse ettől a házasságtól. Cromwell azonban tudta, hogy a szerződés kötelező érvényű.

Henrik igencsak vonakodva „dugta a nyakát az igába”, és volt hajlandó 1540. január 6-án feleségül venni Annát. És sohasem bocsátott meg annak, aki belevitte ebbe a kelepcebébe.

Hans Holbein hízelgő arcképe Cleves-i Annáról

A worcesteri katedrális üvegablakain is megörökítették Anglia két legbefolyásosabb emberét

MÉLYPONT

1540. április

A király rövid időre vissza-fogadja kegyébe

1539 „rémes év” volt Cromwell számára, és 1540 elején a királyhoz való viszonya abszolút mélyponton volt. Főkancellárja révén Henrik egy olyan nő férje lett, akit visszasztárnak talált, egyúttal a katolikus Európa ellenségévé is vált – nem is említve megannyi alattvalóját.

Cromwell kétségbeesetten kapott fűhöz-fához, s mindenki tisztában volt kétségbeesett helyzetével. Április 10-én Charles de Marillac francia követ jelentette, hogy a kancellár „tántorog”, és derűs hangulatban közeli bukását jósolta. De pont, amikor úgy látszott, hogy Cromwell a királyhoz fűződő viszonya végleg rosszra fordul, az inga mégis kedvező irányba lengett ki.

Az április 12-én megnyitott új parlamentben Cromwell kirohant ellenfelei ellen, egy sor intézkedéssel, köztük új adózási törvényjavaslattal állt elő helyzete megszilárdítására. Tudta, hogy a törvény jelentősen duzzasztja majd a királyi kincstárat, s ha keresztülrőszakolja a parlamenten, azzal Henrik jóindulatát is visszavásárolja.

A dolog bevált. Hat nap múlva a király Essex grófjává nevezte ki kancellárját, ezzel az ország egyik legősibb és legelőkelőbb nemesi címét adományozta neki. Egyszersmind udvari főkamrárássá is kinevezte, s jelentős kolostori földeket juttatott neki.

Henriknek ez a szembetűnő fordulata a meglepett Marillacot arra a megjegyzésre készítette, hogy Essex új grófja „éppen oly kegyben van a királlyal, mint korábban bármikor”.

1540. június

S eljő a látványos vég

Június 10-én Cromwell késve érkezett az Államtanács ülésére. Amint belépett a terembe, az őrparancsnok előlépett, és felségárulás, valamint eretnokség vádjával őrizetbe vette. Még levegőt is alig volt ideje venni, máris a Towerbe szállították. Letartóztatása ország-szerre megdöbbenést keltett, s hamarosan híre ment az európai udvarokban. Gyors bukása látványos volt, még abban az [angol királyi] udvarban is, amelyben hírhedten forgandó volt a szerencse.

Mivel ez nem sokkal azt követően történt, hogy nyilvános biztosítékot kapott a király kegyéről, ez arra utal, hogy az események mögött nem Henrik, hanem Cromwell ősellenségei, a norfolki herceg és Stephen Gardiner winchesteri püspök álltak, akik már régóta próbálkoztak a tönkretételével. Henrik fokozódó paranoiájára és hullámzó kedélyállapotára építve arról susterogtak, hogy Cromwell „bitorolja” Henrik tekintélyét, magabiztosan a király közeli halálát jövendőli, s azt tervezi, hogy feleségül veszi Henrik legidősebb leányát, Máriát. Mindennél fullánkosabb volt az a vád, miszerint kétségbe vonja a király férfiasságát, mondván, hogy képtelen elhárítani a házasságát Cleves-i Annával. Mindez elegendő volt ahhoz, hogy Henrik engedélyezze főkancellárja őrizetbe vételét.

Am még ekkor is megőrzött bizonyos vonzalmat iránta: pénzt küldött neki a Towerbe, hogy kényelmesebbé tegye számára a börtönlétet.

A hálás Cromwell hosszú és szenvedélyes levelet írt királyának, amelyben „kegyelemért, kegyelemért és még egyszer kegyelemért” könyörgött. Kérése azonban süket fülekre lelt. Koholt vádak alapján 1540. június 29-én elítélték, majd július 28-án lefejezték. Henrik végül elérte Cleves-i Annával kötött házassága semmissé tételét is (részben azáltal, hogy Cromwellnek megparancsolta: tegyen tanúvallomást a Towerből), s éppen volt kancellárja kivégzése napján vette feleségül Howard Katalint. Ridegsége nem tudta teljesen elrejtetni igazi érzéseit. Néhány hónap múltán már megsiratta „valaha volt leghűségesebb szolgálója” halálát. ^[1]

Tracy Borman történész, Thomas Cromwellről, illetve I. Erzsébetéről írott nagy sikerű könyvek szerzője

Fordította Berényi Gábor

Az ifjabb Hans Holbein híres portréja Cromwellről. 1540 júniusában történt letartóztatását követően Cromwell „kegyelemért, kegyelemért és még egyszer kegyelemért” könyörgött Henriknek, de hiába: heteken belül halálra ítélték

„Thomas Cromwell hadvezér vagy bűnöző is lehetett volna”

Hilary Mantel két, Thomas Cromwellről szóló, magyarul is megjelent regényét – *Farkasbőrben* és a *Holtaknak menete* – a történész szakma és az irodalmárok egyaránt lelkesen fogadták. **Rob Attar**al beszélget arról, mi a véleménye VIII. Henrik „jobbkezéről”

Mi vonzotta először Cromwellhez?

Azt hiszem, a pályája ragadott magával: patkolókovács fiából Essex grófjává emelkedett. Egy olyan fiúról beszélünk, aki elmegy hazulról és nem térhet többé vissza, ezért mindig előre kell haladnia. De mi felé? Mire elég a tehetsége? Milyen ellenségekkel és barátokkal találkozunk? Klasszikus kalandtörténettel van dolgunk.

Történelmi jelenségeként az vonzott benne, hogy igen különleges ember volt egy Anglia szempontjából létfontosságú időszakban. Ez a kor erősen hat a fantáziánkra, ugyanakkor szellemi izgalmakat is rejt. Thomas Cromwell központi szerepet játszott a Tudor-udvarban s a kulcsfontosságú 1530-as évtizedben, és ha az ő szemével tudjuk nézni ezt, az ismerős történet nyomban kevésbé ismerőssé válik. Új történet lesz belőle. Ha tehát történelmi regényhez keresünk témát, Cromwell élete elég nyilvánvaló választásnak látszik.

Valójában 40 évvel ezelőtt, regényírói pályám indulásakor akartam megírni ezt a regényt, de tudtam, hogy akkoriban még nem álltam készen rá. A pakliban benne volt, hogy majd jön valaki más, aki megírja. Valami miatt azonban Cromwell más angol regényírók számára nem volt annyira vonzó, mint számomra.

A Cromwellre vonatkozó történelmi dokumentumok megehezítették vagy megkönnyítették a regényalak megteremtését?

Az életrajzok elfogultságuk vagy technikájuk miatt rendszerint nem igazán kielégítőek. John Schofield igen érdekes életrajza többé-kevésbé a *Farkasbőrben* nyomdába adásával egy időben jelent meg [Mantel regénye

Hilary Mantel, aki többek között a Nobel-díjas Coetzee-vel együtt már kétszer is elnyerte a legjelentősebb angol irodalmi díjat

Kezdetben elfogadtam Cromwell hagyományos értékelését.

Ám mihelyt elmélyedtem az életében és a korban, immár úgy láttam: valójában összetett, gyarló lény volt, aki sok tekintetben jobb ember a kortársainál

angolul 2009-ben, magyarul 2010-ben jelent meg a Cartaphilus Kiadónál – *A szerk.*]. Meglepően rokonszenvezik Cromwell-lel; mintha eljött volna az ideje az attitűdváltásnak. Nagyon megkönnyebbültem, amikor elolvastam.

Cromwell fontosságára G. R. Elton, a Cambridge-i Egyetem professzora mutatott rá, s mivel ő az egyik legkiválóbb Tudorszakértő, kutatók további két nemzedékére gyakorolt döntő befolyást. Senki nem kételkedett Cromwell központi szerepében, de abban már igen, hogyan lehetne ezt megfelelően tálni, így nagy szakadék tátongott az angol közvélemény és a tudósársadalom között ebben a kérdésben.

Valamennyi életrajzírójának azzal akadt a legtöbb gondja, hogy milyen mennyiségű és milyen széles körre kiterjedő ügyekkel foglalkozott. Anglia minden gondja-baja – és a kontinentális diplomácia jó része is – megfordult az íróasztalán. Hogyan szelektáljunk? Ha témák – pénzügyek, vallás, jóléti politika stb. – szerint dolgozzuk fel tevékenységét, veszendőbe megy maga az ember; ha viszont kronológiailag közelítünk felé, az egész olyan bonyolulttá válik, hogy elveszítjük az olvasót. Maga Elton úgy gondolta, hogy Cromwellről nem lehet jó életrajzot írni. Remélem, ez nincs így, hiszen Diarmaid MacCulloch (az Oxfordi Egyetem egyháztörténeti professzora) éppen most dolgozik egy életrajzon, és szerintem, ha valaki, ő képes meg is írni.

Engem az életrajzok nem segítettek, de nem is hátráltattak. Figyelembe kellett venni és mérlegelni őket, de mindig úgy éreztem magam, mint aki véletlenül beleesik az iratszekrénybe, és valaki rázárja a szekrényajtót. Ezek a szakmunkák rendszerint sterilek. Hiányzik belőlük a valóságos élet forgataga, s még inkább azok a szellemi és egyéb típusú izgalmak, amelyek azt az évtizedet éltették, melyben Cromwell volt Anglia második embere.

Sok korábbi szerzővel ellentétben rokonszenvesnek tünteti fel Cromwellt. Ők méltatlanul bántak vele?

Azt hiszem, nem annyira méltatlanságról, mint inkább lustaságról beszélhetnénk. Mindig könnyebb átvenni már megfogalmazott nézeteket, mint elővenni a dokumentumokat és önálló véleményt alkotni. Történészek éppúgy képesek ilyen szellemi trehányásra, mint bárki más.

Márpedig Cromwellt nem mindig tartották gazembernek. Az Erzsébet-korban a közvélemény szemében hős volt. Elton szerint jórészt a viktoriánus kor tehet róla, hogy a gonoszság megtestesítőjévé vált, és részben a sznobizmus az oka, mert nem voltak képesek elfogadni egy olyan ember felemelkedését, aki a semmiből nőtt az arisztokrácia fölé.

Mindazonáltal nem Cromwell hírnevét szeretném tisztára mosni. Miért is tenném? Ha tisztára akartam volna mosni Cromwellt, megtehettem volna úgy is, hogy Boleyn Anna bukását és kivégzését, amiben a kancellár köztudottan igen gyalázatos szerepet játszott, őt teljesen felmentve VIII. Henrik nyakába varrom. Tekintheztem volna Cromwellt egyszerűen olyan szolgának, aki azt teszi, amit parancsolnak neki. Márpedig én nem ezt az utat választottam, az eseményeket másként értelmeztem; nagyon is a cselekmény központjába állítottam őt.

Nem állt szándékomban, hogy „eredeti” legyek, vagy csak azért is ellentmondjak az eddigi kutatásoknak. Kezdetben elfogadtam Cromwell hagyományos értékelését. Rossz, de érdekes embernek találtam. Ám mihelyt elmélyedtem az életében és a korban, kezdetem felülvizsgálni ezt az álláspontot, s immár úgy láttam: valójában összetett, gyarló emberi lény volt, aki viszont sok tekintetben sokkal jobb ember a kortársainál, például a norfolki hercegnél, akit általában nem tekintenek könyörtelennek, noha cselekedeteivel bőségesen rászolgálna erre. Cromwell sok tekintetben még magánál VIII. Henriknél is jobb ember volt. Szilárdabb legalábbis. Kezdem tehát újraértékelni, s megpróbáltam olyan képet festeni róla, ami a fehér foltok kitöltéséhez a képzelőerőt hívja segítségül, ugyanakkor továbbra is a forrásokra támaszkodik.

Mi tette lehetővé, hogy Cromwell közemberi származása ellenére ilyen magasságokba emelkedjen?

Rendkívül nagy képességű és kreatív szellem volt. Ez a fajta kreativitás igen ritka a politikában. Olyan valaki volt, aki egyszerre képes átlátni a nagy összefüggéseket és mégis hatékonyan működni a realitások talaján, mert azt is tudta, hogyan kell ügyelni a részletekre. A végrehajtás mestere volt; át tudta ruházni a feladatokat, tudta, hogyan kell rávenni másokat, hogy neki dolgozzanak; ezért volt képes néhány hónap alatt elvégezni azt, ami másoknak évekbe tellett volna.

Fontos vonásai közé tartozott még a kitartás, az eltökéltség és bizonyos fajta rettenthetetlenség. Kortársai szerint „volt vér a pucájában”; ezen azt értették, hogy nem rettent vissza a konfrontációtól. Bizonyára jók voltak az ösztönös megérzései, mert Henrikkal csak úgy lehetett kijönni, ha valaki nagy erőfeszítéseket tesz

a megértésére, s ebben meglehetősen sikeres is. Figyelmünk középpontjában rendszerint az áll, hogy Cromwell a végén mégis kudarcot vallott Henrikkal kapcsolatban, valójában azonban azokra az évekre kellene gondolnunk, amikor ez a kapcsolat működött.

Cromwell nagyon is kora embere volt, de a tulajdonságai szerintem bárhol és bármikor sikeressé tették volna. A hely vagy idő kérdése persze a lehetőségek kérdése is. Más korban és helyen egy ilyen emberből nem politikus, hanem hadvezér vagy nagystílusú bűnöző válik.

Henrik király miért tartotta olyan nagyra Cromwellt?

Elsősorban a lojalitása miatt Wolsey bíboros bukása idején (a nagyhatalmú lordkancellárt 1530-ban tartóztatták le felségárulásért, miután nem sikerült semmissé tétetnie Henrik Aragóniai Katalinnal kötött házasságát). Wolsey volt Cromwell nagy pártfogója. Amikor kiesett a király kegyeiből, Cromwell akkor cselekedett volna ésszerűen, ha elhagyja, mint mindenki más tette. Ehelyett jelentős erőket mozgósítva, pénzt és időt nem kímélve próbálta leküzdeni a bíboros ellenségeit. Amikor ezt látta, Henrik rájött arra, hogy olyan személyről van szó, aki vele is ugyanilyen lojális lenne, s nem pusztán önérdékből. Cromwell számára ez jelentette az áttörést.

Cromwell ezenkívül rendkívül értelmes, gyakorlatias és hatékony volt, ami egyszerűen megkönnyítette Henrik számára a mindennapi államügyeket. A király igen intelligens volt, de a részletekkel nem igazán törődött, ezért szüksége volt valakire, aki ezt megteszi helyette. VIII. Henrik éles eszű volt. Jól ítélte meg az embereket, s rájött, hogy Cromwellben mindaz megvan, amire neki szüksége van.

Mit remélt elérni Cromwell, ha már ilyen nagy hatalom került a kezébe? Volt-e valamilyen víziója Angliáról?

Igen, azt hiszem, volt. Ebben a vonatkozásban kudarcai és sikerei egyaránt figyelemre méltóak. 1534-ben radikális szegénytörvényt próbált bevezetni. A részrehajló parlament csak csonkított formában fogadta el, de ő és a környezetében levő gondolkodók nem adták fel a reményt egy igazi reformra. Tényleges vallási nézetei vita tárgyát képezik, ám egy nagy ügyet sikerrel vitt véghez: törvényessé és hozzáférhetővé tette az angol nyelvű Bibliát.

Cromwell általános törekvései – úgy vélem – igen vonzóak lehetnek a ma embere számára: arról az egyszerűen megfogalmazható gondolatról van szó, hogy az ország jobba is tehető. Kortársai nem így gondolták. Szerintük a legfőbb erény az állandóság. Gyanakodva szemlélték a változást, a hagyományt emelték mindenek fölé; az „újítást” nem dicsőítő kifejezésként használták. Cromwell szerintem másként látta; újító volt. Békésebb korban nagy

és tartós változást idézhetett volna elő. Igaz, egy ilyen korban esetleg nem bontakozhatott volna ki a tehetsége.

A Holtaknak menete (Cartaphilus, 2012) egyik legfontosabb része Boleyn Anna bukásáról szól. Ön szerint Cromwell elhitte az ellene felhozott vádakat?

Kétlem, bár nehéz megmondani. A könyv szándékosan nem foglal állást ebben a kérdésben. Manapság a legtöbben úgy vélekednek, hogy a királyné ellen felhozott vádak felháborítóak voltak, ám én nem hiszem, hogy a korabeli emberek épp úgy fel voltak háborodva, mint mi. Nem tűnt annyira valószínűtlennek a számukra. Attól tartok, sohasem fogjuk megtudni, vajon Annát egyszerűen törbe csalták, vagy valamelyik férfi valóban a szeretője volt – esetleg más férfiak voltak a szeretői, akik ellen nem emeltek vádat.

Ami történt, államcsíny volt. Jogi eszközökkel értek el bizonyos politikai célt, s Cromwell magánvéleményét nem tudjuk kitalálni. Mint jogász, valószínűleg azt mondta volna, nem számít a magánvéleménye. Az számít, amit a bíróság megállapít.

Volt-e valami leszámolásféle abban, ahogy Cromwell elbánt Boleyn Annával és körével?

A könyvben ilyesmit hangsúlyozok, de azt is egyértelművé teszem, hogy bár a múltnak lehetett némi befolyása arra, amit Cromwell tett, nagyobb súllyal estek latba az adott időszak politikai realitásai. Az ő szempontjából részben arról volt szó, hogy meg kellett törni a Boleynnek hatalmát, le kellett sújtania a norfolki hercegre, aki Anna nagybátyja volt, és el kellett távolítania néhány jelentős figurát a VIII. Henrik magánlakosztálya körül forgólódó nemesek közül – fontos és befolyásos embereket, akik a királyhoz való hozzáférést és a vele való kommunikációt ellenőrizték. Világos jelzésként arra vonatkozóan, hogy Thomas Cromwell a „főnök”.

Megannyi szintje volt tehát az indítékoknak. Nézzünk például egy olyan fiatalembert, mint Francis Weston (akit a Boleyn Annával

Ben Miles Cromwell szerepében a *Farkasbőrben* Royal Shakespeare Company-féle adaptációjában. Mantel jelentős részt vállalt a színdarab előkészítésében

űzött állítólagos házasságtörő viszony miatt végeztek ki); vajon mi kifogása lehetett ellene Cromwellnek, hiszen politikailag egyáltalán nem számított nagy játékosnak? A válasz talán a történész illetékességi területén kívül keresendő, tehát ott, ahol az ember megengedhet magának némi elképzelt rekonstrukciót.

Ennek az államcsínynek volt egy érdekes vonása: Cromwell természetes ellenfeivel, a Mária hercegnő (a későbbi I. Mária királynő) körül fellelhető konzervatív, pápista csoportosulással lépett szövetségre. Amazok úgy vélték, felhasználják őt, míg Cromwell meg volt arról győződve, hogy ő használja fel őket.

Figyelembe véve, hogy Cromwell ennnyire ügyes politikai manipulációkra volt képes, miként lehetséges, hogy mégis megromlott a viszonya Henrikkel? Egyszerűen csak nála is érvényesült a szerencse forgandósága?

Erre bizonyos értelemben csak akkor tudok válaszolni, amikor befejezem a Cromwellről írt trilógiám harmadik kötetét, mert semmit sem akarok előre elhatározni a regényemben. Helytelen volna már most döntésre jutnom Cromwell bukását illetően.

Gyakran vélekednek úgy, hogy Henrik Cleves-i Annával kapcsolatos házassági terveinek kudarca okozta Cromwell végétét, ám ha ránézünk a kronológiára, kiderül, hogy ez nem egészen így volt. A házasság kudarca kétségkívül megingatta a pozícióját és jelentősen vissza is vetette, de éppen, amikor ellenfelei Cromwell végét jósolgatták, Henrik egyszer

csak meggondolta magát, Essex grófjává tette, azaz megint visszahelyezte a csúcsra.

Gondolhatnánk, hogy átkaroló hadmozdulatról volt szó két ősellensége, Stephen Gardiner (katolikus püspök, később I. Mária lordkancellárja) és a norfolki herceg részéről. Jelen pillanatban azonban nem világos előttem, mekkora súlyt helyezzek mindezekre a tényezőkre a bukásban. Ráadásul a harmadik könyv nagy része még mindig Thomas Cromwell emelkedéséről szól. A bukása csak a könyv végét foglalja el; a könyv Boleyn Anna 1536. májusi kivégzésével kezdődik, tehát ez után még újabb négy évet ölel fel.

Kitűzött-e időpontot a trilógia lezárása, a *The Mirror and the Light* (A tükör és a fény) befejezésére?

Jelenleg sokat dolgozom rajta, de mással is foglalkozom: a két színdarabbal, amelyet a londoni West Enden mutatnak be. Az új könyv sorsa eléggé megjósolhatatlanná vált; a helyzet az, hogy sohasem időrendben írok, ezért soha sem jelenthetem ki például, hogy most elérkeztem 1538-hoz, mert egyszerre hat különböző időponthoz jutok el. Temérdek jegyzetet készítek, és nem vagyok híján sem gondolatoknak, sem energiának. Az egyetlen dolog, aminek híjával vagyok, az idő, amit az íróasztalnál kell töltenem, hogy az egészet összefércljem.

Ezek a regények számomra a legfontosabbak, ezért, bár jó hallani, hogy az olvasók már nagyon várják a következőt, senkit sem fogok becsapni. Amennyire erőmből telik, a lehető legjobban meg akarom oldani, s egy trilógia esetében a dolog természetesen még bonyolultabb, hiszen rengeteg előzményt cipelsz magaddal. Meg kell találnom a módját, hogy olyan könyvet írjak, amelyben benne van az egész előzménytörténet, ugyanakkor kellelhetetlenül halad előre. ■

Fordította Berényi Gábor

Hilary Mantel Cromwell-regényei 2009-ben és 2012-ben is elnyerték az év legjobb angol nyelvű regényének járó tekintélyes Man Booker-díjat

Szeretettel meghívjuk

a BBC History Klub

következő rendezvényére. Találkozóink fórumot teremtenek gondolatébresztő, kötetlen beszélgetésekre egy-egy különös érdeklődésre számot tartó történelmi témáról

A januári találkozó vendége:

Dérier Miklós

történész, külpolitikai elemző

A beszélgetés témája:

Az Egyesült Államok a globális világban

IDŐPONT: 2015. január 15-én

csütörtökön 17.30 órakor

HELYSZÍN: Örkeny István Könyvesbolt

(XIII. ker., Szent István krt. 26.)

Kérjük, részvételét jelezze a bbchistory@kossuth.hu címen

A legnagyobb hullámsír

A hajó teljes pompájában, néhány hónappal az átadása után, 1938 júliusában, Hamburg előtt

Úgy él a köztudatban, hogy a világtörténelem legnagyobb hajókatasztrófája a *Titanic* elsüllyedése volt, amelynek mintegy 1500 ember esett áldozatul. Ezt a tragédiát azonban többszörösen felülmúlják a második világháború utolsó hónapjaiban a Balti-tengeren megtorpedózott német hajók veszteségei. Hetven évvel ezelőtt, 1945. január 30-án süllyesztette el egy szovjet tengeralattjáró a *Wilhelm Gustloff* utasszállítót. A tragédia során életüket vesztek számát 6 ezer és 9400 közé teszik. **Kulcsár István** ismerteti a katasztrófát

EZERKILENC SZÁZNEGYVENÖT JANUÁRJÁRA a keleti fronton úgy alakult a hadihelyzet, hogy a Baltikumban (az akkori Königsberg környékén, a jelenlegi Kalinyingrádi területen, továbbá a mai Litvánia és Lengyelország tenger melléki vidékein) még jókora összefüggő földdarab maradt német kézen a Németországba hónapokkal korábban benyomult szovjet csapatok hátában. Onnan a katonákat és a polgári lakosokat már csak tengeri úton lehetett kimenekíteni. Karl Dönitz tengernagy, a német flotta főparancsnoka ekkor adott parancsot a Hannibál-hadművelet végrehajtására, amelynek során 672 teher- és utasszállító hajón összesen több millió személyt evakuáltak pomerániai és kelet-poroszországi kikötőkből Schleswig-Holsteinbe és Dániába.

Ebbe a mentőakcióba kapcsolódott be a Gotenhafen (ma: Gdynia) kikötőjében horgonyzó *Wilhelm Gustloff* nevű hajó. A merényletben megölt politikusról elnevezett utasszállítót 1937-ben bocsátották vízre azzal, hogy az úgynevezett *Kraft durch Freude* („Erő az örömmön keresztül”) nevű mozgalom keretében, a nemzetiszocialista állam anyagi hozzájárulásával német munkásokat vigyen nyaralóutakra. A 25 484 bruttó regiszter tonnás hajó 208,5 méter hosszú és 23,5 méter széles volt, 1463 utas szállítására

JOBBRA: A *Wilhelm Gustloff* 1940 júliusában Norvégia partjainál
BALRA: Szerencsésebb sorsú német menekültek kápaszkodnak fel egy hajóra a Holnap című antológiávalma Lettországhoz tartozó Ventspils (Windau) kikötőjében

A hajó egyik, a kutatók által felszínre hozott kajátblaka

tervezték. Irányítását és az utasok kiszolgálását 417 főnyi személyzet látta el. Később azonban hadicélokot szolgált. A spanyol polgárháború végén a falangisták oldalán harcolt Condor légő katonáit szállította haza Németországba, majd 1939 szeptemberében hivatalosan átadták a haditengerészetnek. Ott kórházhajóként vették állományba, és könnyű légvédelmi ágyúkkal látták el, ám a következő évtől kezdve egy tengeralattjáró-alakulat úszó laktanyájaként működött, és mint ilyen, állandóan a gotenhafeni kikötőben horgonyzott.

Január utolsó napjaiban Friedrich Petersen kapitány engedélyezte az evakuálandók befogadását a hajóra. Egymás után érkeztek a Vörös Hadsereg elől menekülő polgári lakosok, egy helyi kórház szülészeti részlegéből várandós anyák, a szárazföldi egészségügyi szolgálat emberei, sebesült katonák, kormányhivatalnokok és családtagjaik. Ekkorra a két személyre tervezett kabinokban már tizenhárom ember zsúfolódott össze, és a folyosókon is sokan aludtak. A hajó szaniterrendszere felmondta a szolgálatot, a fedélzeteket belengte az emberi ürülék és az üszkösödő sebek bűze. Petersen kapitány azonban, bármennyire is sürgette előjáróinál, csak napokkal később, január 30-án kapta meg az indulási parancsot. Az utolsó pillanatban még 373 *Marinehelferin* (haditengerészeti segédszolgálatos nő) és 918 tengeralattjáró-kadét érkezett a hajóra. Eközben a legénység kiszorult saját szállásáról és a kemény fagy ellenére a felső fedélzeten volt kénytelen meghúzni magát.

A *Wilhelm Gustloff* nem sokkal dél után hagyta el horgonyzóhelyét, ám a kikötő kijáratánál még további sebesülteket szállítottak fel rá. Egyes források szerint a hajón ekkor már 10 582 ember tartózkodott (erről nincsenek hiteles, megbízható adatok), köztük mintegy 4 ezer gyermek. Az agyonterhelt és egy korábbi sérülésének nyomait viselő hajó mindössze 12 csomós sebességgel volt képes haladni.

Este nyolc körül a hajó hóviharba került, a látótávolság rohamosan csökkent, ezért amikor Petersen kapitánnyal rádióon közölték, hogy egy aknamentesítő konvoj tartózkodik a közelükben, felkapcsoltatta a navigációs fényeket. Ezeket azonban nem a német konvoj hajóin észlelték, hanem az SZ-13-as szovjet tengeralattjáró periszkópján

vették észre. Alekszandr Marineszko korvettkapitány (szovjet klasszifikáció szerint: harmadosztályú kapitány), a búvárhajó parancsnoka, aki csapat-szállítónak vélte a hajót, parancsot adott a támadásra. Az SZ-13-as mintegy 700 méternyire közelítette meg a *Wilhelm Gustloff*-ot, és kilenc óra előtt néhány perccel megindította ellene az első torpedót, amely a vízvonallal csapódott a hajó orrába. Néhány perccel később robbant a második torpedó a fedélzeten lévő úszómedencénél, amelyben a segédszolgálatos nők voltak elhelyezve. Kettejük kivételével mindnyájan azonnal életüket veszítették. A harmadik torpedó a gépházat találta el, a negyedik célt tévesztett. A *Wilhelm Gustloff* mind jobban az oldalára dőlt, és 70 perccel az első torpedótalálat után, 22 óra 15 perckor elsüllyedt.

Hitler és (tőle jobbra) Robert Ley, a Német Munkafront vezetője a *Gustloff* avatásán

Drámai jelenet az eseményekről készült, *Nacht fiel über Gotenhafen* (Az éjszaka leszállt Gotenhafentre) című 1959-es filmből

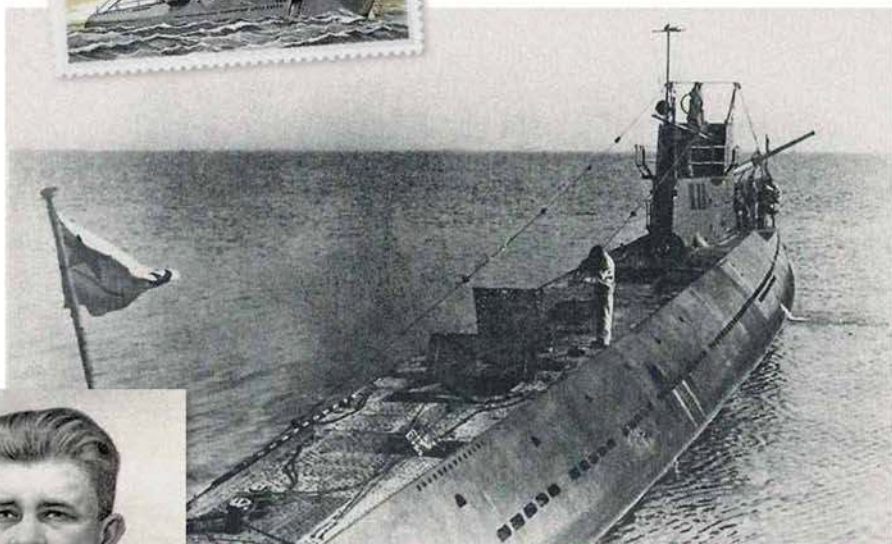
A mentőcsónakok nagy részét nem sikerült vízre eresztetni, mert a mínusz 15 fokban befagytak a csörlők. A legtöbb ember egyszerűen becsúszott a jeges vízbe, ahol néhány percen belül elsüllyedt. A *Wilhelm Gustloff* rádiója által 21 órától folyamatosan sugárzott S. O. S. jelzésre 20 perccel a hajó elmerülése után érkezett a helyszínre az *Admiral Hipper* cirkáló, a TZ-36-os jelzésű torpedóromboló, majd még néhány hadihajó. Ezeknek a legénysége igyekezett menteni a bajbajutottakat. Az utolsó kimentettet másnap reggel 5 óra 15 perckor vette fedélzetére a VP-1703-as futárhajó. A *Wilhelm Gustloff* katasztrófáját a fedélzetén tartózkodó valószínűleg több mint 10 ezer emberből csak 1239-en (ez hiteles adat) éltek túl.

Az ötvenes években több német hadtörténész annak a véleményének adott hangot, hogy a kvázi kórházhajó kategóriába tartozó *Wilhelm Gustloff* elsüllyesztése ugyanolyan háborús bűncselekmény volt, mint Drezda brit és amerikai bombázása 1945 februárjában, amelynek több tízezer polgári lakos esett áldozatul. Más kutatók, köztük az ugyancsak német Heinz Schön viszont tagadják ezt, arra hivatkozva, hogy a *Wilhelm Gustloff* nem fegyvertelen kereskedelmi gőzös volt, hanem a német hadiflotta tüzérségi eszközökkel ellátott, álcázó szürke színre festett segédhajója, korábban laktanyahajó, amely elsüllyesztésekor haditengerészeti állományba tartozó tiszteket és kadétoakat is szállított.

1945. február 10-én a Marineszko parancsnokolta SZ-13-as tengeralattjáró a Danzigi-öbölben (ma Gdański-öböl) sikeresen torpedózta meg az *Emden* könnyűcirkálónak vélt, egyébként légvédelmi ágyúkkal és gépfegyverekkel is ellátott, tehát ugyancsak vitatható státuszú, méghozzá hadihajók konvojában haladó *General von Stauben* kórházhajót. Ott 4400 személy, köztük 100 aktív és 2680 sebesült katona, 270 főnyi egészségügyi személyzet, valamint 900 menekülő polgári lakos vesztette életét.

Az SZ-13-as parancsnokát ezután a Szovjetunió Hőse címre terjesztették fel, de az azzal járó aranycsillagot és Lenin-rendet akkor a múltja miatt nem kapta meg, csak a Vörös Zászló érdemrenddel tüntették ki. De ki is volt ez a parancsnok? Alekszandr Ivanovics Marineszko (eredetileg nyilván Marinescu) 1913-ban született Odesszában román apától és ukrán anyától. A tengerhajózási technikum elvégzése után kereskedelmi hajókon

Alekszandr Marineszko (lent), és egy szovjet S-osztályú tengeralattjáró 1941 körül. A kapitányt 1990-ben, posztumusz tüntették ki a Szovjetunió Hőse címmel – ez az 1996-os bélyeg is ő és hajója emlékének tiszteleg

volt harmad-, majd másodtiszt, 1936-tól haditengerész-ként szolgált a Balti Flottában. 1941-ben részegeskedés és hazárdjátékokban való részvétel miatt kizárták a pártból. 1942-ben a Narvai-öbölben részt vett egy a német Enigma rejtjelező gép megszerzését célzó – igaz, sikertelen – deszantműveletben. Ekkor kitüntették és visszavették a pártba, majd italozása miatt ismét kellemetlenségei támadtak. Lefokozták, de továbbra is megmaradt a sikeresen harcoló SZ-13-as tengeralattjáró parancsnokának. Nem sokkal a *Wilhelm Gustloff* elsüllyesztése előtt V. F. Tribuc tengernagy, a Balti Flotta parancsnoka hadbíróság elé akarta állíttatni szolgálati helye engedély nélküli elhagyása miatt (szilveszter és újév napján 48 órán át részegeskedett egy kikötőben, és összeverekedett helyi lakosokkal), de a sikeres akciónak köszönhetően ezt megúszta. 1945 szeptemberében „szolgálati tevékenységének elhanyagolása és rendszeres részegeskedés” címén ismét lefokozták. Ezután mindössze néhány hétig egy aknakereső hajó parancsnoka volt, majd nyugállományba helyezték.

A következő években Marineszko minden volt, csak akasztott ember nem. Egy ideig kereskedelmi hajókon szolgált, azután rövid ideig a Leningrádi Vérátömlesztési Kutató Intézet (!) igazgatóhelyetteseként működött. 1949-ben a szocialista tulajdon hűtlen kezelésével vádolták meg, és három évi lágerben letöltendő szabadságvesztésre ítélték. A Gulag-fogság után térképészként vett részt egy expedícióban, majd pályafutását a leningrádi Mezon gyár anyagellátási osztályának vezetőjeként fejezte be. 1963.

november 25-én hunyt el a Néva-parti városban. 1990-ben posztumusz odaítélték neki a Szovjetunió Hőse címet. Azóta két játékfilm is készült életéről, a Nobel-díjas Günter Grass pedig *Ráklépésben*

című regényét szentelte a *Wilhelm Gustloff* tragédiájának. Szentpéterváron múzeum, Kalinyingrádban, Kronstadtban, Szevasztopolban és Odesszában utca, számos más orosz és ukrán városban emléktábla őrzi Alekszandr Marineszko emlékét.

A *Wilhelm Gustloff* éppen hetven esztendeje fekszik oldalára dőlve a Balti-tenger fenekén, 44 méterrel a víz színe alatt. ■

A szerző újságíró, a Magyar Rádió volt New York-i és moszkvai tudósítója

A történelmi Magyarország jó néhány városa a magyar történelem és kultúra meghatározó színhelye volt: Pozsony a reformkori országgyűlésekkel és királykoronázásokkal írta be örökre a nevét a nemzeti történelembe, a századfordulós Nagyváradot kulturális élete tette felejthetetlenné, Szabadka egy időben a legnépesebb magyar városok közé tartozott. Sorozatunk a legjelentősebb határon túli egykori magyar városok múltjába ad bepillantást

Nagyvárad

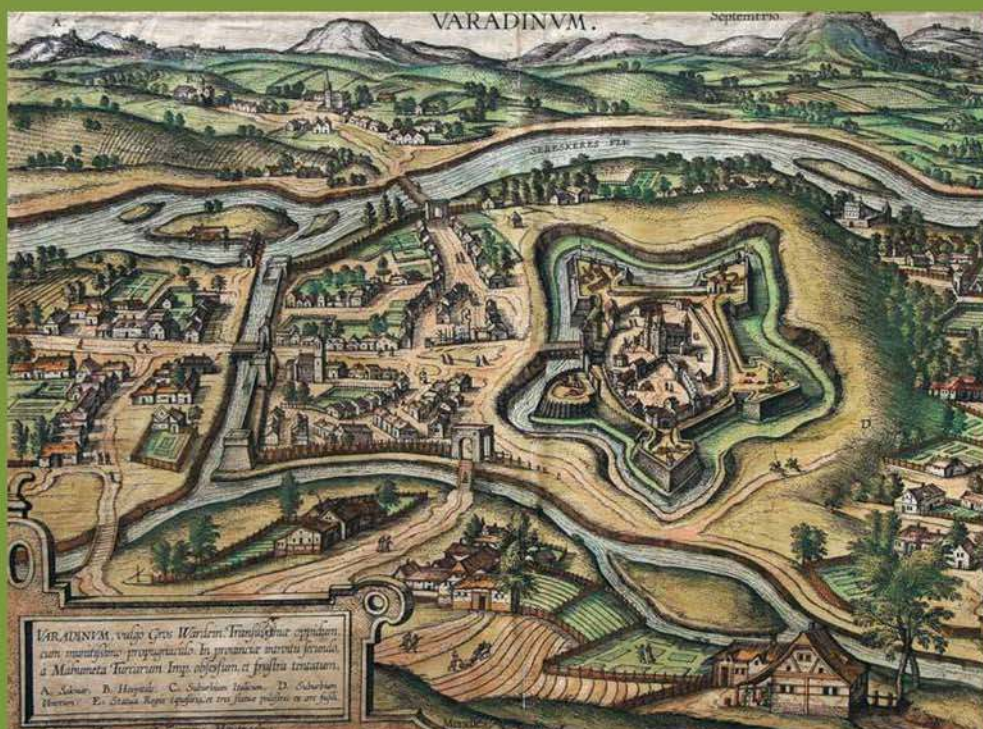
Várad a három részre szakadt országban

„Holnaposok, másnaposok”

„Nagyvárad a mai naptól Nagyromániához tartozik”

Egy földalatti lap története

Nagyvárad: kettő az egyben

Várad a három részre szakadt országban

A török hódítás, majd a három részre szakadt ország korában Nagyvárad sok szempontból Magyarország egyik legfontosabb városa lett. Terepe volt a két király, majd a Habsburg uralkodók és az erdélyi fejedelmek küzdelmének, miközben a török hódítás elleni bástyaként is szolgált – ráadásul az új, református hit egyik szellemi központja is lett. **Kormányos László** összeállítása a város történetének néhány fejezetét vázolja fel e zűrzavaros, háborúkkal és pusztulással teli, ugyanakkor dicsőséggel is járó korszakból

▶ 1527

A királyi székhely

A MOHÁCSI CSATA után Várad egy csapásra az országos politika egyik központjává vált, és kiemelt szerepét egészen a 17. század közepéig meg is őrizte. Ebben nagy szerepe volt Czibak Imrének, akit az 1526 novemberében királlyá koronázott korábbi erdélyi vajda, Szapolyai János tett meg Várad új püspökének. A decemberben, a pozsonyi országgyűlésen megválasztott I. Ferdinánd Macedóniai Lászlót jelölte ki ugyanerre a posztra, de ő el sem jutott a városba, így hatalmát csak névlegesen gyakorolhatta. Czibak Imre Bihar megyei birtokos volt, aki gyermek-kora óta szolgált Szapolyai udvarában. Részt vett a Dózsa vezette parasztfelkelés leverésében, valamint a mohácsi csatában, majd 1526 végén Szapolyai a Délvidéket és annak várait irányító temesi várkapitánnyá, Temes vármegyei ispánná és váradi püspökké nevezte ki.

Miután Ferdinánd seregei 1527 közepén elfoglalták Budát, Szapolyai októberben Váradra vonult vissza, ezzel a város egy időre lényegében királyi székhely lett. A király ide vonta össze megmaradt seregeit és innen tervezett ellentámadást indítani. Serege azonban 1528. március 20-án Szinánál ismét vereséget szenvedett. Mivel hamarosan Erdély is elveszett, Szapolyai kilátástalannak látva helyzetét elhagyta az országot, és Lengyelországba menekült. Távozásával úgy tűnt, a Habsburgok az ország egész területét ellenőrzésük alá tudják vonni. A császári csapatok augusztusban támadásba lendültek, és a hónap végére elfoglalták Várad városát. Bár a város egyelőre elveszett, Czibak biztosan tartotta kezében a Tiszántúl vidékét és ennek élén Várad várát. Szapolyai 1528 őszén erős lengyel sereggel tért vissza az országba, és egészen Debrecenig nyomult előre. A folyamatos beháborúba 1529-ben Szapolyai oldalán I. Szulejmán szultán is beavatkozott. Megindította harmadik magyarországi hadjáratát, amelynek célja már Bécs elfoglalása volt. Ez ugyan

Szapolyai János – immár János királyként. Rézmetszet a *Nádasdy-Mausoleumból*
A TÚLOLDALON: Nagyvárad látképe egy 1617-es színezett rézkarcon

nem sikerült, de 1529. szeptember 7-én birtokba vette Budát, amit egy héttel később kiürített és átadott Szapolyainak. A király ekkor elhagyta Váradot, és udvarával együtt Budára költözött.

A szultán hadseregével együtt érkezett az országba Lodovico Gritti, a velencei dózse törvénytelen fia, aki Szapolyai udvarához csatlakozva szinte azonnal elnyerte a király bizalmát. Amikor 1530-ban Ferdinánd újabb hadjáratot indított, Grittire bízta a budai vár védelmének irányítását. A sikertelen ostrom után megerősödött Gritti pozíciója, és Szapolyai előbb kincstartójának, majd az ország kormányzójának nevezte ki. Az idegen

származású kormányzó kinevezése komolyan megosztotta a Szapolyai mögé felsorakozó főurakat, sokan elfogadták a király döntését, mások viszont úgy látták, Gritti a szultán érkeinek érvényesítője. Az ellenzéki főurak szószólója és legnagyobb tekintélyű tagja Czibak volt, akit 1533-ban Erdély alvadjának is kineveztek. Czibak és Gritti ellentéte teljesen megosztotta a Szapolyai kezén lévő országrészt. Az ellentét végül polgárháborúvá fajult: 1533-ban Gritti Isztambulba ment, hogy helyzetét a szultánnál megerősítse, de 1534 tavaszán váratlanul Erdélyben temett seregével, és Czibak felméri táborára rátörve foglyul ejtette, majd lefejeztette a váradi püspököt.

Czibak meggyilkolása általános felháborodást és mind a magyarországi, mind pedig az erdélyi részeken nemesi felkelést váltott ki. A néhány hét alatt megszerveződő 40 ezres nemesi sereg Gritti Medgyesre szorította vissza, akit a körülzárt városban elfogtak, majd kivégeztettek. Ferdinánd meg-megújuló támadásaitól tartva a befolylásból sokat vesztő Szapolyai ismét a biztonságosabb Váradon rendezkedett be.

► 1534

Fráter György „uralkodása”

Czibak meggyilkolása után Szapolyai Fráter Györgyöt nevezte ki váradi püspöknek, később kincstartónak is. Ezzel a korábban háttérbe húzódó Fráter az ország rész legbefolyásosabb vezetőjévé, a királyság külpolitikájának irányítójává vált. Annál is inkább, mivel 1534 és 1538 között Szapolyai János szinte megszakítás nélkül Váradon tartózkodott. Az új váradi püspök célja egyértelműen az ország újraegyesítése volt, meghozza kezdetben egyértelműen török szövetségben, mivel azon az oldalon látott csak elég erőt, hogy tervét megvalósítsa. A püspöki hivatást politikai szerepnek is látta, ahogy azt egy saját bejegyzésében olvashatjuk: „A püspöki tisztségről: Ha valaki püs-

az 1540-es években, hiszen Buda elvesztésével és az ország három részre szakadásával ismét területekre került a váradi béke végrehajtása és a két király országreszeinek egyesítése. A török előretörés hatására az erdélyi Gyalu várában Ferdinánd és Fráter György követői már 1541. december 29-én egyezséget kötöttek a váradi béke végrehajtásáról. 1549 szeptemberében Nyirbátorban ismét megállapodtak, ezúttal Erdély és a Partium Habsburg-kézbe való átadásának feltételeiről. Ekkor a végrehajtásra is sor került, 1551 nyarán megérkeztek Ferdinánd csapatai Erdélybe. Miután 1551 júliusában Izabella lemondott a trónról maga és a fia nevében, lényegében megtörtént

Fráter György meggyilkolása

pökséget kíván, jeles dolgot kíván, szükség pedig ez okéért a püspöknek okosnak és fedhetetlennek lenni, mert [a] püspök pásztor, azaz szent gyülekezetre való gondviselésnek tisztje, az okéért nem elég tudni, hogy ő püspök, de meg is kell felelni kedves hazánkban is, amit sok püspök hazánkban elmulasztott, én helyre fogom hozni, ha lehet püspök házámba.” Az országos politika mellett ebben a szellemben látta el püspöki teendőit is.

Buda elvesztése után Várad lényegében a Szapolyai kezén maradt országgrész fővárosa lett, főleg, miután Fráter Györgyöt 1542 januárjában erdélyi helytartóvá választották. Fráter váradi udvara ettől kezdve egyre inkább az egész ország sorsát meghatározó fontos találkozóknak és megbeszéléseknek is otthont adott. Ilyen találkozóira, részszerzőgyűlésre több alkalommal is sor került

az ország egyesítése. A Fráterrel szemben bizalmatlan Ferdinánd utasítására azonban 1551. december 17-én alvinci kastélyában meggyilkolták az ekkorra már bíborossá emelt váradi püspököt. A hetven napig érintetlenül a földön fekvő holttestet végül Gyulafehérváron temették el.

A püspök meggyilkolása után a Habsburgok egyelőre akadálytalanul vehették át az Erdély és Kelet-Magyarország feletti kormányzást. 1552. február 22-én az országgyűlés kimondta Erdély és további nyolc vármegye Ferdinánd-párti országgrészrel való egyesülését. Ezek után annak sem volt már akadálya, hogy az új kormányzat Váradon és Bihar vármegyében berendezkedjen. A régió hagyományos uraként a váradi káptalan feltehetően elsőként tette le a hűség esküt Ferdinándra.

► 1538

A váradi béke

A nyilvánvalóan gyengébb pozíciókkal rendelkező Szapolyai már az 1520-as évek végétől kereste a megegyezést Ferdinánddal, de az 1530-as évek második felében a Habsburg uralkodó is belátta, kizárólag fegyveres erőre támaszkodva képtelen tartósítani magyarországi uralmát. Mivel Fráter György váradi püspök is meggyőződött az addigi háború értelmetlenségéről, nem volt további akadálya a tárgyalások megkezdésének. A tárgyalások 1537 végén, Sárospatakon kezdődtek, ahol a Habsburg-oldalt V. Károly császár követje, a lundi érsek, Johann Wese képviselte, míg Szapolyai részéről természetesen Fráter György irányította a megbeszéléseket. A tárgyalásokat 1538 januárjának első napjaiban Váradra tették át. A végső szöveget is itt, 1538. február 24-én írták alá, majd betartására még aznap esküt tett a Váradon tartózkodó Szapolyai is. Úgy tűnt, Fráter György mindkét félnek megfelelő kompromisszumot hozott tető alá. A béke értelmében mindkét király megtarthatta titulusát, és megtarthatta az országból azt, amit az aláírás idején birtokolt. Szapolyai beleegyezett abba, hogy halála után az általa uralt országgrész Ferdinánd fennhatósága alá kerül, illetve, ha addig fia születik, számára a Szepességben alakítanak ki egy új „hercegséget”. A szerződést titokban tartották, mivel mindkét fél tudta, hogy nyilvánosságra kerülése azonnali török válaszlépést vonna maga után. Ferdinánd azt is vállalta, hogy török támadás esetén fegyveres segítséget nyújt Szapolyainak. A békének volt egy fontos következménye Váradra nézve. A két király megegyezett az addig rendezetlen főpapi székek betöltésében, így a Habsburgok elismerték Fráter váradi püspökségét, és III. Pál pápa 1539. május 30-án kelt bullájában meg is erősítette tisztségében. Az évtizedes jogbizonytalanság után 1526 után először lett ismét törvényes püspöke a városnak.

A váradi béke kudarcra és betarthatatlanságra már néhány hónappal a megkötése után, 1538 őszére egyértelművé vált. A törökök 1538. évi Moldva elleni hadjáratok Szapolyai azonnal az ígért katonai segítségért folyamodott, de a Habsburgok csak vonakodva és elégtelen katonai erőket küldtek. Fráter György és Szapolyai felismerte, hogy Ferdinánd sem képes a törökökkel szemben egyesíteni és megvédeni a maradék magyar területeket, vagyis a váradi béke értelmét veszítette. Ez a felismerés motiválta a király Jagelló Izabellával 1539 januárjában kötött házasságát, majd végképp lemondtak a váradi béke érvényesítéséről, miután 1540 júliusában megszületett a már nagyon beteg Szapolyai fia, János Zsigmond. Halála előtt a király Fráter Györgyöt és Török Bálintot tette meg fia gyámjaivá, és megígértette velük a béke megszegését, János Zsigmond királlyá koronáztatását, amire szinte azonnal sor is került Budán. Ferdinánd viszont a váradi béke kikényszerítése érdekében támadást indított. Ennek hírére Szulejmán is megindult Magyarország ellen, majd 1541. augusztus 29-én csellel elfoglalta Buda várát. Az ország végérvényesen három részre szakadt, és Fráter Györgyre maradt a feladat, hogy újjászervezze a Keleti Magyar Királyság, vagyis a születő Erdélyi Fejedelemség irányítását. Miután 1542 januárjában Erdély helytartójává választották és Izabella hatalma csak névleges volt, Fráter György igazgathatta a váradi püspöki palotából a születő új államalakulat ügyeit. Az ismét a törökökre támaszkodó politika célja ugyanaz volt, mint korábban: megkímélni a keleti országgrészt a közvetlen török hódítástól, de közben a függetlenségéből is a lehető legtöbbet megtartani. Ez azonban csak súlyos áldozatok árán, az önrendelkezés részleges feladása mellett volt lehetséges. 1548-ban Erdély elküldte Isztambulba történetének első tízezer forintnyi adóját.

▶ 1541

Menekültek Váradon

Buda elfoglalásának a nagypolitikán túl is fontos hatása volt Várad történetére és fejlődésére, Pest polgárainak egy része ugyanis Váradra költözött. A menekülők pontos számát nem tudjuk, de egy bő tíz évvel későbbi adóösszeírás 23 olyan váradi lakost talált, akik Pestről (néhányan pedig feltehetően Budáról) érkeztek. Családjaikkal együtt a menekültek számát 100–150 főre becsülhetjük. A közösség önmagában nem növelte jelentősen Várad lakosságának számát, megjelenésük mégis óriási jelentőséggel bírt a város fejlődésének szempontjából. A menekültek ugyanis szinte kivétel nélkül kereskedő-iparos polgárok voltak, akik szerteágazó gazdasági kapcsolatrendszerrel rendelkeztek, s Váradon nyugodt körülményeket találva folytatni tudták gazdasági tevékenységüket. Ez jelentős szerepet játszott abban, hogy az 1540-es évek második felében Székeshérvárhoz és Debrecenhez hasonlóan megugrott Várad gaz-

dasági-kereskedelmi jelentősége. Ez a három város, valamint Kassa volt ugyanis a menekülő pest-budai polgárok fő célpontja. A Pestről érkezettek ugyanakkor tovább erősítették a középkor végi Várad magyar, kisebb részben német etnikai arculatát. A kutatók szerint ugyanis az újonnan érkezettek túlnyomó többsége magyar etnikumú volt, ahogy ezt Georg Reychersdorf korabeli tudósítása is megerősíti: „Itt a nép magyar, részben németekkel keveredve.” Ugyanezt erősítik meg az 1552-es adóösszeírások, amelyek esetében 52 őshonos váradi polgárból 46 esetben állapítható meg a magyar származás.

Az 1540–1541-ben megindult menekülthullámmal Váradra érkeztek a Buda melletti Margit (Nyulak)-szigeti domonkos apácák is. Mintegy

Nagyvárad egy 16. századi festményen

fél tucat lakója már Nándorfehérvár 1521-es elvesztésekor el akarta hagyni a rendházat, ám akkor még a rendfőnök megtiltotta ezt számukra. A mohácsi csatavesztés után Kőszegre mentek, de a közvetlen veszély elmúltával 1529-ben még utoljára visszatértek a szigetre. A kolostor-épületet a törökök közeledténél hírére 1540-ben végleg elhagyták, és feltehetően nem sokkal ez után Váradra érkeztek.

▶ 1544

Két hit között

A valódi, katonákkal vívott háború és polgárháború mellett egy másik, a lelkekért folyó harc is kibontakozott az országban, és e küzdelemnek is fontos frontja húzódott Váradon. A központi hatalom meggyengülésével gyors ütemben terjedt a lutheránus hit főként az ország keleti területein. A helyzetet viszont tovább bonyolította, hogy nem egyszerűen arról volt szó, hogy Ferdinánd és a Habsburgok támogatói megőrizték katolikus hitüket, míg Szapolyai, illetve utódainak követői áttértek a protestáns vallásra. Fráter György például kíméletlenül igyekezett visszaszorítani az új hit terjedését, kész volt alkalmazni az országgyűlés 1523-ban hozott törvényét, amely megégetéssel fenyegette a protestánsokat. Mindez azonban csak növelte az indulatokat, mivel az 1550 körüli években már egyre többen voltak Várad lakosai között is olyanok, akik szimpatizáltak a lutheri, majd a kálvini tanokkal. Amíg azonban Fráter György volt Várad püspöke és Bihar ura, a reformáció váradi terjedése előtt áthatolhatatlan falak emelkedtek. Fráter határozottságát sok példa mutatta; az első nevezetes esetre 1538 körül volt sor, amikor egy szentkép előtt térdzen imádkozó (tehát katolikus) nőt egy odalépő protestáns érzelmű egyházi arcul ütött, mint „bálványimádót”. Az eset Fráter György elé került, a papot pedig máglyahalálra ítélték. Feltehetően 1544-ben került sor az első váradi hitvitára, amelynek során a debreceni lelkész, Dévai Bíró Mátyás, illetve Szegedi Gergely váradi ferences rendfőnök ütköztette nézeteit. Sajnos a forrásokból nem derül ki egyértelműen, hogy a vita valóban lezajlott-e, fennmaradtak mindenesetre a megbeszélésre szánt tézisek, érdekes pillanatképet rajzolva fel a protestáns hit és az ellenreformáció küzdelmének.

A püspök halála, majd a város és vár Izabella-párti visszavívása után már semmi sem akadályozhatta meg az új hit terjedését, és Várad Debrecen után a korai reformáció egyik legfontosabb központja lett. A püspöki-káptalani városigazgatást felváltó szabad városi önkormányzat a századokon át korlátozott helyi közigazgatás egyfajta „nagyko-

Pázmány Péter egyik híres munkájának, az *Isteni igazságra vezető kalauz* második kiadása

rúvá válásához” vezetett. A katolicizmus helyén kialakult protestáns művelődés pedig kiemelkedő eredményekkel gazdagította a magyar kultúrát. A 16–17. századi Várad művelődése kitörölhetetlen nyomokat hagyott a magyar oktatásban, könyvkultúrában vagy egyháztörténetben. A Hoffhalterek és Szenczi Kertész Ábrahám váradi nyomdái, a fejedelemség Gyulafehérvár után második legfontosabb református kollégiuma, vagy Váradnak a magyar puritanista-presbiteriánus mozgalomban vállalt vezető szerepe csak néhány kiragadott momentum, amelyek egyértelműen az új, protestáns művelődés virágzását támasztják alá. Olyan szellemi termékek köthetők ebben a korszakban a városhoz, mint Veres Balázs váradi bíró első magyar nyelvű *Tripartitum*-fordítása, a magyar protestantizmus útját alapvetően befolyásoló hitviták, a latin betűs román nyelvű könyvkiadás kezdetei, a vallásos és világi színjátszás első alkotásai, a magyar orvosi szaknyelv megteremtése és orvosi szakkönyv megírása, vagy végül, de nem utolsósorban a korabeli magyar protestáns művelődés egyik legnagyobb szellemi terméke, a *Váradi Biblia*. A magyar kultúrtörténeti fejlődést meghatározó nagy vívmányok mellett csak a váradi nyomdászat és könyvkiadás területén tucatnyi további vallásos, jogi, tudományos vagy más világi tartalmú kiadványról tudunk.

Várad protestáns művelődése azonban számos konfliktus eredménye is volt, amit a kor viszonyai között természetesnek kell tartanunk. A korszakot már önmagában is állandó hadiállapot és háborús hangulat határozta meg, ám a vallás terén is nagyon erősek voltak az indulatok. Az egymás után születő protestáns irányzatok nemcsak a katolicizmussal fordultak szembe, de heves teológiai belvitákat is folytattak, amelyeknek több esetben Várad adott otthont. A város kultúrtörténetének jelentős eseményei voltak a váradi hitviták, illetve a váradiak közreműködése a kor meghatározó teológiai vitáin a 16. század közepétől. ▶

► 1571

Az első fejedelem

Báthori István váradi főkapitány 1571. májusi uralkodóvá választásával véglegessé vált az Erdélyi Fejedelemség kialakulása, amellyel Várad sorsa is összekötöttetett jó egy évszázadra. Mivel I. Miksa magyar király (III. Miksa néven német-római császár) az alig három éve lezárt török háborúkat nem akarta újramegírni, illetve az 1570-es évek második felére Báthori végleg leszámolt belső ellenzékével, az ország mind a törökök, mind pedig a Habsburgok felé rendezett viszonyokkal rendelkezett. 1521 óta lényegében ekkor állt elő először hosszabb nyugalmi állapot. A következő két évtizedben nem került sor háborúkra és a kialakult határok lényeges megváltoztatására. Ez a nyugalom azonban viszonylagos volt, főleg a váradi főkapitányság és Bihar vármegye esetében. Az ötven éve zajló török előrenyomulás ugyanis az 1660-as években ebben a régióban rekedt meg, ez pedig a város és a megye szempontjából a lehető legrosszabb forgatókönyvet jelentette. A távolabbi eső területeket nem érte el a török támadás, a gyorsan meghódított területeket viszont a törökök magukénak tekintették, közigazgatási rendszerük alá vonták, a városokat és középkori épületeiket belakták, templomaikat használták, váraikat és lakosságukat pedig katonai, illetve gazdasági-adóztatási érdekek miatt „megvédték”. Ezzel szemben a Berettyó vonalától délre eső területeknek, illetve Várának és vidékének ebből a korszakból lényegében semmilyen emléke sem maradt fenn. A törökök zsákmányszerző portyákkal, betörésekkel, fosztogató hadjáratokkal folyamatosan dúlták, pusztították a vidéket. Mindezzel megkezdődött a középkori bihari település- és etnikai szerkezet pusztulása. Az első szörnyű pusztításra és tömeges elhurcolásra már 1583-ban sor került, mikor a szolnoki és a gyulai bég 3 ezer török lovasa csapott le a vidékre.

► 1592

Bocskai István kinevezése

Az akkor még csak 35 éves bihari főúr kinevezését és alkalmasságát a korabeli Erdély legfontosabb katonai posztjára sokan vitatták. Bocskai István ekkor még valóban elég képzetlen és tapasztalatlan katonai vezető volt. Tagadhatatlan, hogy kijelölésében leginkább a fejedelemséggel, Báthori Zsigmonddal való közeli rokonsága, illetve a súlyosbodó politikai helyzet játszott döntő szerepet. Báthori István lengyel király és erdélyi fejedelem halála után ugyanis a kiskorú Zsigmond nevében gyámjai irányították az országot. A rendek, de még az uralkodó rokonsága is élt a hatalmi úr lehetőségével,

► 16. század vége

Házasságtörési per

A korábbi századokhoz hasonlóan a protestáns Váradon a házasságtörés volt az egyik leg súlyosabb bűn, amelyet a gyilkossághoz hasonlóan gyakran halállal büntettek. A 16. század közepéről-végéről egy ilyen esetet örökített meg Ráth-Végh István, illetve más szerzők is, akiknek a leírásai az események igazságszolgáltatási és erkölcsi tartalmain túl számos további érdekes részletet árulnak el a korabeli város mindennapjairól és közgondolkodásáról. A panaszt, a váradi hatóságoknál, Szabó Pál polgár emelte felesége, Erzsébet asszony ellen, aki évek óta egy a városban állomásozó idegen tiszttel csalta meg. A nyomozás, majd a per igazolta a gyanút, és a bíróság a vádlottat fűvesztésre ítélve átadta Várad város hóhéranak. A ítélet nyilvános felolvasása után

– „Az házasságtörő, k.... asszonyi állatnak feje vétessek!”

– az asszonyt a hóhéresegek megkötözve durván a vérpadra rángatták, majd a tömeg egyhangú helyeslése mellett a főbíró, jelezve a kegyelem

elutasítását, pálcat tört az asszony felett. Az ítéletet azonban mégsem hajtották végre, mivel a vádló férj megbocsátott feleségének, ami a korabeli jogszokás szerint teljes kegyelmet jelentett. A történet azonban nem ért véget szerencsésen, mivel néhány év múlva már a férj állt váradi bírái előtt hasonló vádakkal. A nőt, akivel a házasságtörést elkövette, a város meztelenre vetkőztetve nyilvánosan megveszszőztette, majd kiűzte, a férjet azonban fűvesztésre ítélte. A korábbi jelenetek megismétlődtek. A vesztőhely köré sereglett vidám sokaság várta a megbocsátó szót, ám Erzsébet asszony néma maradt. A leírások szerint: „A bárd lesújt. Döbbent, néma csend. Az özvegy felül a férje kocsjára, int a kocsisnak, elindulnak Várad felé. Végig némaság kíséri. A külvárosban füttykoncert...”

és olyan engedményeket csikart ki Zsigmondtól, amelyek jelentősen meggyengítették a fejedelmi hatalmat. A fejedelem azonban talált magának támogatókat, például az erdélyi rendektől különálló partiumi főurak, illetve a Lengyelországból hazatérő erdélyi katonaság és parancsnokai sorában, akiket Zsigmond a végvárakban helyezett el. A fejedelem számára a váradi vár parancsnokának személye kulcsfontosságúvá vált, ezért esett a választása Bocskai Istvánra. Az addig lényegében ismeretlen, kávinista érzelmű partiumi főúr egy csapásra az ország legfontosabb méltóságai közé emelkedett, akinek – tehetsége, katonai és politikai képességei miatt – egyre nagyobb befolyása volt az erdélyi és magyarországi ügyek menetére. Báthori Zsigmond külön utasításban is kiemelte az új váradi főkapitány feladatait. Ezek legfontosabbika a vár és az alá tartozó kisebb erősségek, valamint a bennük szolgáló katonai állományok az állandó és folyamatos készenlétben

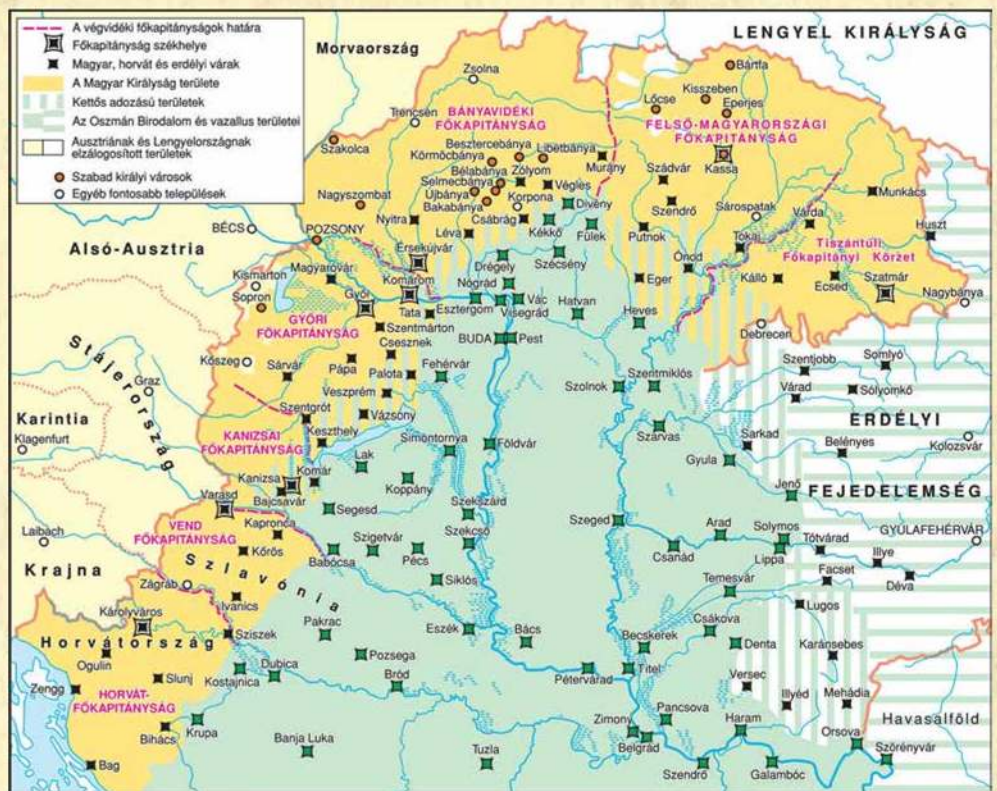
tartására vonatkozik, illetve a főkapitánynak mint bihari főispánnak a kötelezettségeit sorolja fel. Ugyanakkor Váradnak, mint a legfontosabb végvárnak az ország rész védelmében játszott szerepét hangoztatva a fejedelem azt is előírta Bocskai számára, hogy tartsa nyitva szemét és fülét: „Miérthogy, penig az hely mind az török birodalommal, mind az német párttal határos, mindaz két felé való vigyázása szüntelen légyen. Mindent értsen és halljon, ... minket is ... arról mindjárt bizonyosá tégyen...” Bocskai István kiváló szervezőnek, építetőnek, katonai vezetőnek bizonyult, aki már ekkor jól tudta kamatoztatni tehetségét. Kinevezésétől kezdve folytatta a vár védelmi rendszerének kiépítését, amelyet csak az 1595. évi havasalföldi hadjáratának idejére függesztett fel. Jelentős szerepe volt a 16. század végi török ostrom elhárításában, annál is inkább, mivel 1594 után már tudatosan a vár védelmi rendszerében felfedezett gyenge szakaszok megerősítésére törekedett.

1606

A bécsi béke

Az 1593-ban (hivatalosan) kitört tizenöt éves háborút és egyben a győztes szabadságharcot a Bocskai fejedelem és Rudolf között 1606. június 23-án megkötött bécsi béke zárta le. A békeszerződés újrarendezte a Habsburg Birodalom és a helyreállított Erdélyi Fejedelemség viszonyát, és egyúttal megegyezés született a Részek kérdésében is. Eszerint Bocskai István uralma kiterjedt mindazon területekre, amelyeket egykor Báthori Zsigmond birtokolt, vagyis a tulajdonképpeni Erdélyre, valamint a partiumi részekre, beleértve természetesen Bihar vármegye fennmaradt területét és Váradot is. Az addigra már teljesen kiehéztett német várórság távozott a várból, és helyén a losonci Bánffy Dénes vezette erdélyi katonaság rendezkedett be újra. A békeszerződés – mint általában mindenhol a határok mentén – a Várad alá rendelt területeken is alapvetően az 1593 előtti viszonyokat állította helyre. Ezzel elvben mind a német, mind a török foglások visszakerültek Várad birtokába, ám ez azt a viszonylagos sikerért iszonyú árat fizetett a város, Bihar vármegye és a teljes Partium. Pontos adatok nem állnak rendelkezésre, de közvetett módon érzékeltethető a pusztítás. A háború utáni összeírások szerint az ország török kézen lévő dunai-tiszaí területein a lakott házak 43 százaléka, a Szepesi Kamara területén – amelyhez 1606-ig a váradi uradalom is tartozott – pedig több mint 70 százaléka vált lakatlanná. A pusztítás méretei Bihar vármegyében sem lehettek ennél sokkal kisebbek, bár a lakatlan házak magas aránya nem feltétlenül jelentett hasonló arányú népességpusztulást. A hegyvidéki területeket eleve kisebb veszteség érte, ugyanakkor a rendkívüli pusztulást mutató dél-alföldi vármegyéből a védettebb Várad és Debrecen köré csoportosult a lakosság. A lakatlanná vált települések egy részét ugyan később újratelepítették, ám több közülük a következő évtizedek öldöklő háborúiban végleg kipusztult.

A nagyváradi vár
LENT: A magyar királyi
határvédelem
rendszere
a 16. század végén

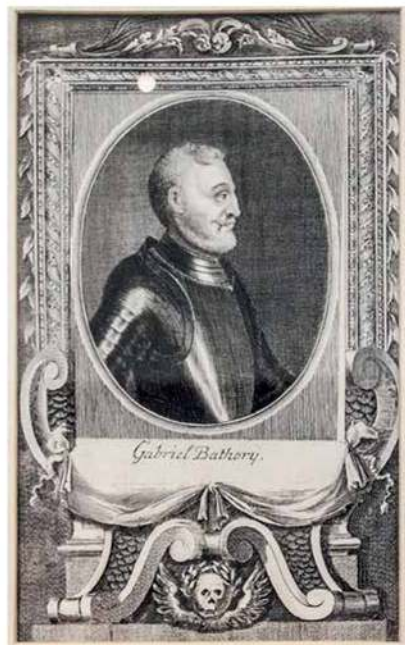
▶ 1613

Báthori Gábor fejedelem meggyilkolása

Bocskai István 1606-ban bekövetkezett váratlan halála után tisztázatlan volt a fejedelmi trón jövője. Az elhunyt fejedelem Homonnai Drugeth Bálintot szánta utódjának, ám a rendek 1607 februárjában Rákóczi Zsigmondot választották meg fejedelemmé. Uralma azonban alig egy évig tartott, 1608 márciusában jelentős jóvátételért cserébe lemondott a trónról Báthori Gábor javára. Az 1589-ben Váradon, Báthori István fejedelem és lengyel király unokaöccseként született új fejedelem mind érzelmi, mind pedig katonai-politikai értelemben rendkívül erősen kötődött a településhez, de a vár és a város is a legbiztosabb támasza maradt erdélyi uralmának. Sikerét azonban leginkább a több tízezernyi hajdúnak köszönhetette, akik kiváltságaik megerősítéséért és járandóságaik kifizetéséért cserébe fegyveresen

támogatták – akár a rendek kel szemben is – Báthori Gábor törekvéseit. Miután a Porta elismerése is megérkezett – már csak a fejedelem fiatal kora miatt is –, hosszú, békés uralkodás ígérkezett.

Báthori Gábor azonban hamar tanújelét adta annak, hogy jelentős uralkodói ambíciók fűtik, és kész szembemenni a békét kereső rendek akaratával is. Miután 1610-

ben túlélte az első merényletkísérletet, a közvélemény heves tiltakozása ellenére megtámadta és elfoglalta Havasalföldet. 1612-ben a vele szembeforduló brassói szászok ellen is fellépett, amivel végképp maga ellen hangolta az erdélyi eseményeket sokszor közömbösen szemlélő szászokat is. Erősza-
kos és szakszerűtlen politikájával 1613-ra a fejedelemnek végül is sikerült mindenkit maga ellen fordítania. A szászok mellett a túladóztatás miatt a többi erdélyi város is elfordult tőle, miközben a rendeket és a fejedelmi tanácsot is elidegenítette magától. A viszályt megelőző törökök pedig 1613 szeptemberében benyomultak Erdélybe, hogy fegyveresen támogatassák az új fejedelmet, Bethlen Gábort. Ebben a helyzetben Báthori Gábor utolsó mentsvárába, Váradra vonult vissza, ahol azonban az elégedetlen és a nyilvánvalóan győztes oldalhoz csatlakozni szándékozó hajdúk meggyilkolták.

▶ 1626

Bethlen István főkapitánysága

Rhédey Ferenc hosszú váradi főkapitánysága (1607–1621) méltó párja volt Bethlen Gábor rendkívül sikeres országépítő politikájának. A belső rend és nyugalom, valamint a fejedelem eltökéltsége, hogy Várad védelmi képességét a lehető legjobban megerősítse, rendkívüli változásokat hozott a város, de főleg a vár életében. Rhédey halálakor Bethlen továbbra is jó kezekben akarta tudni országának legfontosabb erősségét, ezért unokaöccsét, ifj. Bethlen Istvánt nevezte ki főkapitánnyá. Az 1630-ban rövid ideig fejedelem id. Bethlen István és Csáky Krisztina fia 1606-ban született, vagyis kinevezésekor rendkívül fiatal, mindössze 15 éves volt. Személyét széles körben elismerték, ahogy Szalárdi János *Siralmas magyar krónikájában* szereplő jellemzése is mutatja: „Ifjú Bethlen István igen modestus, mérsékletes szép elmével, tudománnyal s vitézi bátorsággal is bíró, nagy reménységű ifjú vala.” A váradi

▶ 1660

A pusztulás

Az 1648-ban a fejedelmi széket elfoglaló II. Rákóczi György igyekezett folytatni elődeinek a Porta és Bécs között egyensúlyozó politikáját. Súlyos hibát követett el azonban, amikor 1657-ben a szultán tilalma ellenére beavatkozott a svéd–lengyel háborúba. Az engedetlenség nyomán török parancsra az erdélyi rendek Barcsai Ákost választották fejedelemnek 1658-ban. Rákóczi haddal indult trónja visszafoglalására, Barcsait le is győzte, majd 1660. május 22-én Szászfenesnél csatát vállalt a Szejdi Ahmed és Ali pasa vezette török fősereggel. A teljes vereséggel végződő ütközetben a fejedelem súlyos sebet kapott. Testőrei Váradra szállították, ahol két hét után elhunyt. A váradi főkapitány döntése, hogy elkíséri a fejedelem holttestét, súlyos hibának bizonyult, és rendkívüli következményekkel járt. A törökök ugyanis azonnal megindultak Várad ellen. A főkapitány és a váradi helyőrség azonban nem tudott visszaérni, így több ezernyi értékes, képzett katona a váron kívül rekedt.

építkezések Bethlen Gábor fejedelem haláláig tartó töretlen folytatása mutatja, hogy fiatal kora ellenére meg tudott felelni az elvárásoknak. Biztosan tudható, hogy könyvszerető, igazi protestáns értelmiségi volt.

Ifj. Bethlen Istvánnak a trónra lépési reményeit Bethlen Gábor 1626-ban Brandenburgi Katalinnal megkötött házassága foszlatta szét. A döntésre rábólintó országgyűlés id. Bethlen Istvánt, mint kormányzót, Katalin mellé rendelte. A rendek abban bíztak, hogy ezáltal a fejedelemszony névleges uralma mellett mégiscsak zökkenőmentesen tovább vihető a család uralma. Bethlen Gábor öccse kormányzását 1629-ben Váradon az országos főurakkal tartott tanácskozáson is megerősítette. Bethlen Gábor 1629. november 15-én bekövetkezett halála után az addigra kialakult erőviszonyok szerint Brandenburgi Katalin elfoglalta a fejedelmi trónt, ám az ügyeket valójában az id. Bethlen István által vezetett, 12 tagú tanács igazgatta. A hatalmi harc azonban nem sokat várattott magára. Erdély katolikus főurai felvették a kapcsolatot Esterházy Miklós nádorral, a Bethlen család pedig ifj. Bethlen István és a rokon érme-

léki nagybirtokos Zólyomi Dávid személyében a királyi országrészhez tartozó Felső-Tisza-vidék dúsgazdag urát, Rákóczi Györgyöt kérte fel a fejedelemségre, egyúttal felajánlva Várad várát erdélyi uralma kiindulópontjának. Időközben azonban a rendek elérték a fejedelemszony lemondását és id. Bethlen István fejedelemmé választását. Rákóczi György 1630. október 1-jén mintegy 2 ezer főnyi lovas és gyalogos katonából, illetve szabolcsi és bihari hajdúból álló sereggel indult el Erdélybe, és vonult be Váradra. A fiatal váradi főkapitány gyors és ügyes manőverrel, 400 lovassal még Budára is elvágtatott, hogy elnyerje a törökök jóváhagyását,

Zólyomi Dávid pedig a nádor Pázmány Péter által is szorgalmazott betörési kísérleteit hárította el. Id. Bethlen István, hogy elkerülje a véres belső háborút, lemondott, és 1630. november 26-án I. Rákóczi Györgyöt erdélyi fejedelemmé választották. Az uralkodó december elején hagyta el Váradot, és 20-án érkezett Gyulafehérvárra átvenni az ország kormányzását. Miután a rakamazi csatában Esterházy nádor végleg vereséget szenvedett, Rákóczi fejedelemségét II. Ferdinánd király is elismerte.

II. Rákóczi György
BALRA LENT: Törökök
magyar foglyokat hajtanak

Várad várható ostroma azonnal felkeltette a nemzetközi közvélemény figyelmét, VII. Sándor pápa nyilvános könyörgéseket rendelt el a keresztény világban. A védők helyzete kétségbeesett és lényegében kezdettől fogva reménytelen volt. A lőszerrrel és élelmiszerrrel kellőképpen ellátott hatalmas várát ugyanis az eredeti mintegy ötezer főnyi helyőrség helyett összesen 850–900 ember védte.

Gyulai főkapitánnyal a vár őrségének

nagy része elment. A védelem vezetését Balogh Máté alkapitány vette át, aki a védelmi szempontból reménytelen várost július 11-én kiürítette és felgyújtatta, a harcképes polgárságot és a kollégiumi diákokat pedig berendelte a várba. A kialakult helyzetben a várirányítás leginkább a királyi csapatok támogatásában reménykedhetett, az uralkodó azonban határozottan elutasította a beavatkozást.

A török seregek 1660. július 10-én nyomultak be a kiürített Váradra. A törökök ugyan jól be tudták lőni a várat, de a falak és a védőárok kombinációja egyelőre kellő védelmet nyújtott. Az ostromlók több heti munkával viszont sikeresen lecsapolták a várárkot, miközben a vár falaiban és bástyáiban is súlyos károkat okozott az ágyúzás. A leomlott falakat még részlegesen sem tudták helyreállítani, külső segítségben már nem reménykedhettek, a még mindig több tízezernyi török katona túlereje pedig nyomasztóbb volt, mint eddig bármikor. Augusztus 27-én, az ostrom hetedik hetében és 45. napján a váradi védők kitűzték a fehér zászlót, majd Tisza István vezetésével küldöttség indult Ali pasához, hogy rögzítse a megadás feltételeit. A hosszú ostrom miatt türelmetlen Ali pasa szívélyesen és készségesen fogadta a váradi küldöttséget. A Szalárdi János által megszövegezett megadási feltételek egy része a várra, a várban található nyomdára és levéltárra, illetve a városra vonatkozott, másik része pedig általában tért ki Erdély helyzetének jobbítására. Ez utóbbiakat Ali visszautasította, de a Váradra vonatkozókat elfogadta. Eszerint akik Váradon maradnak, házaikat és javaikat csorbítatlanul megtarthatják, az iskola és a nyomda minden készletével és a kinyomtatott könyvekkel szabadon elvihető, valamint, a vár őrsége fegyveresen és szabadon vonulhat el. Ali sürgetésére a váradi várat már másnap, 1660. augusztus 28-án át kellett adni a törököknek.

▶ 1703

Kuruc ostrom

Hiába zárult le 1699-ben – néhány terület, így a Temes-vidék kivételével – majdnem teljesen a törökök kiűzése és az ország újraegyesítése, az igazi béke Váradon még több mint egy évtizedig várattott magára. A Rákóczi-szabadságharc kitörése után Bercsényi Miklós 1703 augusztusában vonult be Váradra, de csak a várost tudta elfoglalni, a vár a császáriak kezén maradt. A város stratégiai fontosságát felismerő Savoyai Jenő parancsára már 1704 januárjában császári csapatok érkeztek, amelyek meglepetésszerűen rátörték a várat körülvárva tartó kurucok táborára, és megsemmisítő győzelmet arattak. Válaszul Bóné András mintegy ezer kuruc lovas élén Biharba sietett, hogy a megmaradt, de szétszóródott erőket megmentse. Ügyes hadmozdulataival a kuruc parancsnok elérte, hogy a császáriak végül kénytelenek legyenek elhagyni Nagyvárad környékét, majd újra ostrom alá vette a várat, de azt egészen a szabadságharc végéig sem sikerült elfoglalni. A harcok idején sokszor gazdát cserélt városban szinte minden elpusztult, ami túlélte a

Bercsényi Miklós

korábbi török hódítást. Ráadásul 1710-ben pestisjárvány is kitört, a lakosság nagy része elmenekült a háború és a betegség elől. Mikor 1711-ben a kuruc erők maradéka letette a fegyvert, már szinte semmi sem maradt a korábbi századok dicsőségéből. III. Károly magyar király (VI. Károly néven német-római császár) viszont elismerte a korábban a városnak adományozott privilégiumokat, így a 18. századtól megkezdődhetett az újjáépítés. ■

A szerző Székelyhídon élő helytörténész, tanár

„Holnaposok, másnaposok”

Várad kulturális élete a századfordulón

Várad hatalmas változásokat élt át a 19–20. század fordulóján. Ady Endre kritikus hangvételű cikkei, a Holnap irodalmi köre, a nagyszabású infrastrukturális átalakítások, a polgárosodás és a kávéházi kultúra kibontakozása fontos mérföldkövek voltak azon az úton, amely a modern Nagyvárad létrejöttéhez vezetett. **Péter I. Zoltán** idézi fel a századelős váradi hangulatot

KÜLÖNB KULTÚRVÁROS volt-e Nagyvárad a többi vidéki városnál, mikor Ady leszállt a debreceni vonatról, és először hajtott be rozoga bérkocsin a városba? – kérdezte Hegedüs Nándor hat évtizeddel ezelőtt. Egyértelmű válaszunk erre a kérdésre csak az lehet, hogy 1899 szilveszterén Nagyvárad semmiben sem különbözött a többi kultúrvárostól.

Néhány év alatt azonban a társadalom jelentős átalakuláson ment keresztül. Meghatározó szerepet játszott ebben a polgárosodás, amelynek a gazdasági élet átala-

kulása és a politikai viszonyok megszilárdulása biztosított kedvező háttérrel. A századelőn a korszerű ipar a kereskedelemmel együtt már a városfejlődés meghatározó tényezőjévé vált. Korszerű pénzügyi rendszert építettek ki, kilenc bank és hét takarékpénztár működött itt, a várost ipari vasútvonalak hálózták be, 1906-ban beindult a villamosközlekedés. Ez utóbbi feltétele a villamosmű létesítése volt 1904-ben, ami egyben a közvilágítás bevezetését is jelentette. De még előtte, 1894-ben vízművet építettek, és vezetékes vízzel látták el a várost. A leglátvá-

Az Osztrák–Magyar Monarchia legszebb hátrahagyott emléke a kávéház. A kávéház szónak nem lenne ekkora kisugárzása, ha nem a Habsburg-uralom kései korszakában, a dualista monarchia megalakulásakor nyerte volna el jelentésének teljességét. Azzal, hogy megalkotta a kávéházat a maga klasszikus formájában, az Osztrák–Magyar Monarchia létrehozta azt, amit politikailag már nem sikerült megteremtenie: a lehető legellentmondásosabb elemek életképes integrációját.

Nagyvárad kávéházi életének fénykorát 1900 táján élte, amikor igen gazdag volt a nyilvános társadalmi élet. Mivel a városnak jelentős szerepe volt a modern magyar irodalom kialakulásában, a lejegyzett emlékekből sok ismeretet szerezhetünk a különböző kávéházakról. Ezek egymással versenyezve és egymást kiegészítve fontos részei voltak a szellemi izgatottságnak, mellyel a szecesszióknak ez az erősen zsidó kultúrájú városa 1900 körül feltöltődött.

Ady Endre Nagyváradra érkezése pillanatától kezdve harcot indított a művészietlen német nyelvű orfeumi előadások ellen. Tegyük hozzá gyorsan: kevés sikerrel. Később a Zöldfa szálloda nagytermében Nagy Endre megnyitotta a Bonboniere kabarét, amely kezdetben sok váradit vonzott, és sikert sikerre halmozott, de jött a Nagy Háború... Addig havi 7-8 premiert tartottak, két-három próba után, emiatt a műsorok színvonala nagyon alacsony lehetett.

Nyaranta az EMKE, a Royal, a Korona meg a többi kávéház, a Mülleraj cukrászda teraszai, a Pannónia, a Rimanóczy és a Fekete Sas szállodák kerthelyiségei vonzották az embereket: hallgathatták a cigányzenészek, a vonós katonazenekarok fülbe-mászó muzsikáit. 1900-ig a kert-helyiségek között kiemelt szere-

Az elegáns Royal kávéház – a Rimanóczy szálloda földszintjén – az élet fényűző pillanatainak volt a színtere. Itt álltak a legjobb biliárdasztalok, itt találkoztak a város legelőkelőbb körei, itt reprezentáltak, itt ünnepeltek. Ebben a városban érelődött meg Ady Endre harcias gondolkodásmódja, itt találta meg az első hangokat modern költészetéhez. Gyakran ült ki a Royal kerthelyiségébe délelőtt, ha egyáltalán délelőtt felkelt egy átlumpolt éjszaka után.

nyosabb fejlődés talán az urbanizáció terén mutatkozott. A lakóházak száma 1869 és 1910 között csaknem megkétszereződött, ez egyúttal minőségi változással is járt.

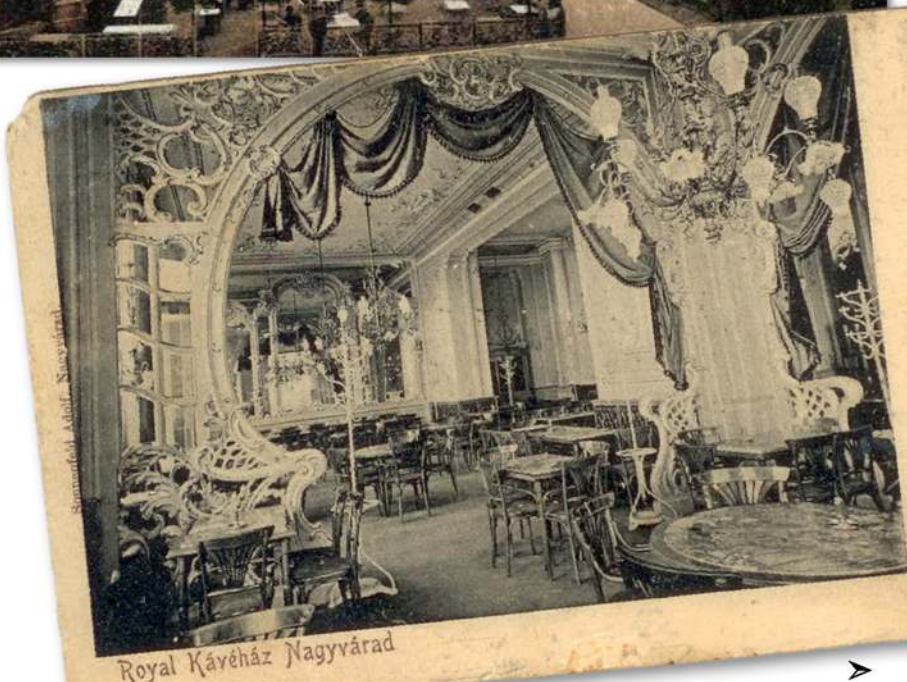
Az emeletes bérpaloták és a korszerű magánházak mellett ebben az időszakban épült a színház, a városháza, a pénzügyi palota, több szálloda étteremmel és kávéházzal, valamint iskolák és egyéb közintézmények.

A hagyományos színházi élet mellett a várost a kabaré világa is jellemezte, a szádzelőn pezsgő szórakoztató élet alakult ki. Egyidejűleg több napilap is megjelent Váradon. Megalakult a Szigligeti Társaság, amely írókat, újságírókat és lelkes irodalompártolókat tömörített soraiba. A helyi irodalmi életet mégsem ez a társaság tette országos jelentőségűvé, hanem a Holnap mozgalom, amely 1908-tól, Adyval az élen, egymás után két antológiát is kiadott.

Két püspöksége is volt Nagyváradnak: a római katolikus és a görög katolikus. A város 64 169 főből álló lakosságának hitfelekezeti szerinti megoszlása 1910-ben a következőképpen alakult: római katolikus 30,9 százalék, református 30,6 százalék, izraelita 23,6 százalék, görögkeleti 7,2 százalék, görög katolikus 5,3 százalék, evangélikus 2,1 százalék, unitárius 0,2 százalék, egyéb 0,1 százalék. Anyanyelv szerint a lakosság 91,4 százaléka magyar, 5,6 százaléka román, 2,2 százaléka német, míg a többiek szlovák, szerb, horvát, ruszin és egyéb anyanyelvűek voltak. A nemzetiségi hovatartozást ekkor még nem tartották számon a népszámlálások alkalmával.

A visszaemlékezők egyöntetű véleménye szerint anyanyelvtől függetlenül a keresztény polgárság, a kereskedelmet és az értelmiségi pályákat elfoglaló zsidóság, a hivatalokban tevékenykedő dzsentrik és az iparos kispolgárság egyaránt magáénak vallotta ezt a várost.

Az első világháborút megelőző évtizedben már minden lehetőség adott volt Nagyváradon a lakosság kulturális és szórakozási igényeinek kielégítésére. A teljesség igénye nélkül eleveintsük fel, mivel töltötte a szabadidejét a várad polgár. Mielőtt még 1900. október derekán megnyílt volna a kőszínház, a váradiak nyaranta csak a nyári színpadon fellépő vendég színtársulatok előadásait tekinthették meg. De fontos volt számukra a Fekete Sas nagytermében és a főbb kávéházakban naponta megtartott orfeum-előadások sorozata is.

A nagyváradi szellemi élet számára a Royalnál is fontosabb szerepet töltött be az EMKE kávéház. Itt üldögélt Ady esténként, sokszor késő éjszakába nyúlóan. Ez volt a szabadkőművesek találkozóhelye és mindazoké, akik radikálisabb eszméket vallottak a szabadságról, melyekkel túl kívántak lépni a Bécsben és Budapesten kormányzók tétova engedményein. Ebben a kávéházban alakult meg 1908-ban a fiatal írók azon csoportja, amely *A Holnap* című antológiával mértékadóvá vált a modern magyar költészet számára.

cserét. A nyári kánikulában kellemes volt a Körös partján, a jó levegőn sétálni, de korzóztak az emberek a Fő utcán is, a Bémer tértől egészen a nagyalomásig, ahol látványosságként megvárták a budapesti gyors érkezését.

Utána visszatértek a belvárosba, hogy az egyik csillogó szállodai étteremben vagy valamelyik vendéglőben

pet játszott a Bémer téri Rózsabokor, később a Bazárkert, illetve a százados fák árnyékában a Rhédey kerti vendéglő terasza.

Jó száz éve a családok közkedvelt szórakozása volt a sétálás, a „korzózás” is. Ilyenkor találkoztak az ismerősök, elbeszélgettek, esetleg beültek egy cukrászdába, kávéházba, ahol folytatták az eszme-

A város harmadik kávéházbüszkesége a Fekete Sas szálloda hatalmas épülettömbjében helyezkedett el, a Sebes-Körös másik partján. A Fekete Sas palotában nagy dísztermek voltak zenei, színházi rendezvények, irodalmi és kabaréestek számára. A kávéházzal és a szállodával ellentétben a Fekete Sasban máig megmaradt a bevásárlóudvar. Ezzel az impozáns, üvegezett passzázzsal bizonyította a város a századfordulón, hogy elkötelezte magát a modernizáció mellett, általa is igazolódott a mítosz, mely szerint Nagyvárad egy kis Párizs – ha Pece-parti is – a Sebes-Körös partján.

megvacsorázzanak. Az esti színházi előadások végeztével is telt ház volt a közeli vendéglőkben. A színészek és más bohém váradiai – közöttük az újságírók is, Adyval az élen – inkább a színház melletti Bodegát választották, amíg „a hajnal első fénye rájuk nem ragyogott”. Egy ilyen alkalommal – Juhász Gyula visszaemlékezése szerint – Ady fáradtan mosolyogva mondta: „Mi már nem is holnaposok vagyunk, hanem másnaposok!” ■

A szerző nagyváradi helytörténész, több tucat város-történeti munka szerzője. *Főúr, fizetek – Kávéházi élet Nagyváradon a Monarchia idejében* című kötete 2013-ban jelent meg (Noran Libro – Riport, Budapest-Nagyvárad)

„Nagyvárad a mai naptól Nagyromániához tartozik”

Két évtized alatt két nagyhatalmi döntés kétszer forgatta fel tökéletesen egy a századelőn példásan békés életű magyar város sorsát, hogy a második világháború után egy harmadik diktátum már egy messze román többségű város jövőjéről határozzon. **Szilágyi Aladár** az 1920-as, 1930-as évek legfontosabb momentumai közül mutat be néhányat

AVÁROS UTCÁIT, tereit elárasztó rikkancsok harsogva lobogtatták-osztogatták a némi késelelemmel napvilágot látott újságokat: „A román hadsereg hűsvét vasárnap bevonult Nagyváradra!”, „Az erdélyi hadsereg Nagyváradon!”. Bár a hír nem keltett szenzációt, hiszen a város polgárai már két nappal azelőtt szemtanúi, részesei lehettek az eseménynek, bizonyára elkapták a lapokat. Volt miből válogatniuk, hiszen akkoriban fél tucat magyar nyelvű napilapja volt a városnak...

A tekintélyes, 1870-ben alapított orgánus, a *Nagyvárad* 1919. április 24-i száma terjedelmes riportban számolt be a történetekről: „Az első lovas járőr délelőtt 11 óra tájt, két tiszt vezetésével átlövagolt a városon a Kolozsvári úton, a Bémer téren és végig a Rákóczi úton.

A városi tanács Rimler Károly polgármester vezetése alatt a Kolozsvári út végén lévő vízművek bejáratánál helyezkedett el, hogy bevárja a román csapatok vezérő parancsnokát. Déli fél tizenkét órakor a fényes napsütésben a mezőkön távol feltűntek a rajvonban felvonuló csapatok járőrei és puska lövésnyire a várostól megálltak.

Dr. Ardelean Jusztin, dr. Egry Gergely és Juricskay Barna tanácsosok autón elindultak Mezőszakadát felé. Útközben találkoztak Moşoiu tábornok, az erdélyi csapatok parancsnokának automobiljával. Kíséretében voltak Holbán tábornok, Serban Miklós és Mihályi Tivadar. (...) A vízműhöz érve Rimler Károly polgármester, Lukács Ödön főjegyző, helyettes polgármester és dr. Thury László fogadta a tábornokot. (...) A polgármester beszéde így hangzott: »Tábornok Úr! Nagyvárad város tanácsa és polgársága képviselőjében jelentünk meg, hogy fogadjuk Tábornok Urat és az ön által vezetett hadsereget. E város polgársága mindenkor testvéri egyetértésben és békében élt e város falai között, és békében akar élni a jövőben is. Éppen ezért azt a reményt táplálja, hogy a megszálló csapatok részéről is jóindulatú bánásmódban lesz része. Városunk semminemű ellenállást nem tanúsít, benne csak a rendfenntartók vannak fegyverrel ellátva, éppen ezért tisztelettel kérem a Tábornok Urat, hogy e város békés polgárságát, mely nehéz öt hónapon át teljes rendet tudott fenntartani, jóindulatú oltalmába venni szíveskedjék.« (Idézetek Kupán Árpád: *A városépítő Rimler Károly* című, a *Várad* folyóirat 2012/4–5. számában közölt tanulmányából.)

Hűsvét hétfőjén az ortodox Holdas templomban hálaadó ünnepi misét tartottak, melynek keretében Holbán tábornok bejelentette: „Nagyvárad a mai nap-

„Ha néhány százezer magyart fel kell áldozni egy jobb közlekedési vonal biztosítása érdekében (Románia számára), akkor véleményem szerint nem szabad haboznunk.”

Sir Eyre Crowe angol külügyi államtitkár

„A bizottság a szóban forgó esetben megváltoztathatatlan alapnak nyilvánította az Arad–Kisjenő–Nagyszalonta–Nagyvárad–Érmihályfalva–Nagykároly–Szatmár vasútvonalat.”

Prazovszky Iván, a magyar béke delegáció főtitkára

tól Nagyromániához tartozik.” Egy hónap múlva már arról cikkeztek a helyi lapok, hogy I. Ferdinánd román király öfelsege és Mária királyné 1919. május 23-án Nagyváradra érkezik, és szemlét tart a hadba induló román sereg fölött. A leköszönő polgármester felhívással fordult a város közönségéhez, hogy részesítsék méltó fogadtatásban a magas rangú vendégeket, lobogózzák fel házaikat román nemzeti zászlóval, s ugyanezt kérte minden közintézménytől. Ekkor már valamennyi újság nagy, fehér foltokkal jelent meg, a több mint egy évtizedig hadiövezetnek besorolt városban működő kettős – katonai és polgári – cenzúrának köszönhetően.

Előzmények és önépítés

Románia az 1916. augusztus 17-én megkötött bukaresti szerződésben úgy állapodott meg az antanttal, hogy háborúba való belépésükért cserébe a Tiszántúl az övék lesz, egészen a Vásárosnamény–Debrecen–Szeged vonalig. Mivel 1918. április 24-én a románok külön-békét kötöttek a központi hatalmakkal, az antanthoz

9. ORADEA MARE
Piața Regina Maria

Nagyvárad
Bémer tér

A Bémer térből Mária királynő tere lett, s a cégérek nyelve is románná vált abban a városban, ahol 1919-ben a népességnek csak alig 12 százaléka vallotta magát románnak

való csatlakozás fejében nekik ígért terület egy részét nem kapták meg. Meg kellett elégedniük azzal, hogy a Trianonban megállapított nyugati határ – természetesen a javukra – nagyjából párhuzamosan haladjon az Arad–Nagyvárad–Szatmárnémeti vasúttal. (Ha például az amerikaiakon múlik, magyar szempontból lehetett volna jobb is az eredmény: az ő javaslatuk szerint Csallóköz és Szabadka térsége, valamint egy keskeny kelet-alföldi sáv Nagykárolyval és Nagyváradkal Magyarországhoz maradt volna.) Végül Ion C. Brătianu román miniszterelnöknek nem kellett sokat fáradoznia azon, hogy szövetségeseit meggyőzze a Románia és az utódállamok (a későbbi kisantant) szempontjából föltöbb fontos, a délt az északkal összekötő vasútvonal stratégiai és gazdasági jelentőségéről. Valójában egy pillanattig nem volt kétséges, hogy a partiumi-bánsági városokat – Nagyváradkal egyetemben – hová, kinek ítélik.

Juhász Gyula nosztalgiával átítatott ódájának Váradja („Város, kinek nem látni mását...”) Budapest után a legdinamikusabban fejlődő település volt Magyarországon. Az első világháború lefejezte, a Trianonban hitelesített impériumváltás pedig teljesen lebénította ezt az evolúciót. Az 1919-es katonai megszállást követő első, sebtében elkövetett, nemzetiségi alapú népszámlálás – bár már hónapokkal azelőtt megindult a menekültek áradata az anyaország felé – a következő demográfiai helyzetet rögzítette. Összlakosság: 73 025 fő, ebből román: 8639 (11,83 százalék), magyar: 45 408 (62,18 százalék), zsidó: 17 931 (24,55 százalék), egyéb: 1047 (1,43 százalék). Nem érdektelen összevetni a legutolsó, 1910-es magyarországi adatokkal, amelyek nem a nemzetiség, hanem az anyanyelv alapján születtek. Ennek az összeírásnak az alapján a Várad lakosai közül 3779 (5,6 százalék) vallotta magát román, 62 985 (91,4 százalék) magyar anyanyelvűnek.

A szinte egészében a magyar nyelvet használó, akkor már a város közel egynegyedét képező zsidóságot le akarták választani a magyarságról

Az utóbbi adatsor egyetlen szépséghibája, hogy a zsidóság különálló entitásként csupán a felekezeti statisztikában jelenik meg, 15 230 izraelitát írtak össze. Román részről viszont kapva kaptak azon, hogy a szinte egészében a magyar nyelvet használó, akkor már a város közel egynegyedét képező zsidóságot leválasszák a magyarságról. Ennek a politikának szinte napi gyakorlatává vált, hogy Nagyvárad akkor még második, legszámosabb népelemét a magyar többség törekvéseitől elkülönítse. Ennek ellenére – mint később látni fogjuk – a váradai zsidóság kevés kivétellel (szintén Trianon veszteseként) tevékenyen vett részt a bénultságából feltápaszkodó város feleledésében.

Az új hatalom mindent elkövetett a város elrománosítása érdekében. A város által fenntartott községi iskolákat román tannyelvűvé tették, előbb az állami főreáliskolát, később a premontrei főgimnáziumot, illetve a jogakadémiát is felszámolták. A román hatóságok által bezárattott állami főreáliskola maradványaiból 1929 őszén Kecskeméti Lipót neológ főrabbi létrehozta a zsidó gimnáziumot.

Ez öt évig magyar tannyelvvel működött, amíg meg nem vonták a nyilvánossági jogát. Kénytelenek voltak áttérni a román tannyelvre.

A háború alatt beköltözött magyarokat kitiltották, sok család nem volt hajlandó beilleszkedni az új államrendbe, megindult a menekültáradat. Ezzel párhuzamosan elkezdődött az ellentétes folyamat: a románság, az új tisztviselők bevándorlása, akiket a hatósági lakásrekvirálás útján helyeztek el a városban.

Az 1919 őszén megtartott helyhatósági választásokon a helybeli lakosság jelentős része már fel sem került a választói névjegyzékbe, ugyanez a gyakorlat többszörösen megismétlődött az országos parlamenti választásokon is. Ennek ellenére voltak kezdeményező férfiak, akik már az impériumváltás első hónapjaiban felvállalták a közéletbe való visszatérést. Kiemelkedő helyet foglalt el közöttük Soós István, aki 1920-ban másodaljegyző, 1921-ben első aljegyző lett. S mivel nélkülözhetetlennek bizonyult a városvezetésben, rövid ideig az alpolgármesterségre is sikerült felküzdenie magát. (A bécsi döntés után egyébként őt választották meg Nagyváradi polgármesternek. 1944-ben a német megszállás és a zsidóüldözés elleni tiltakozásul mondott le tisztségéről.)

A sajtóvilág kezdett a leghamarabb magához térni, hiszen alig egy hónappal a román király látogatását követően – minden más, erdélyi próbálkozást megelőzve – két irodalmi lap is megindult Váradon: 1919. június 22-én a *Tavaszi*, három nappal később pedig a *Magyar Szó*. A két rivális orgánus hamarosan egybeolvadt Tabéry Géza irányításával. Hegedüs Nándor, az asszimiláns zsidó értelmiség kiváló alakja vezércikkeiben igyekezett felrázni a magyarságot hosszú letargiájából. Tettrekészségét később, több parlamenti cikluson keresztül mint az Országos Magyar Párt képviselője is bebizonyította.

Paradox módon a médiavilág a szigorú cenzúra, a romló gazdasági viszonyok ellenére még gazdagabbá vált, mint a világháború előtt. Lenyűgöző a megjelenő, majd eltűnő, a frissen kezdeményezett, majd csődbe jutott vagy hatóságilag betiltott periodikák száma: Trianon és a második bécsi döntés között Váradnak összesen 81 újságja, napi- vagy hetilapja, kéthetente avagy havonta megjelenő sajtókiadványa volt. Köztük kétnyelvű lapok is, amelyek igyekeztek a román és a magyar nép közeledését szolgálni.

A harag napja Váradon

1927. december 6-án különleges események zavarták meg a város nyugalma. Ugyanis itt tartották meg a szélsőjobb, legionárius (azaz a júniusban Codreanu által alapított Mihály Arkangyal Légiója követői, amelynek militáns szárnya később Vasgárda néven lett közismert) román egyetemi hallgatók kongresszusát. A vonatokkal érkező diákok a főutcán végighaladva minden zsidónak vagy magyarnak vélt tulajdonos üzletének a kirakatát betörték, számos polgárt fizikailag is bántalmaztak. Miskolczi Ambrus a *Várad* 2013/12-es számában így foglalta össze a történeteket, *Készül a „legionárius forradalom”, avagy Codreanu színre lép* című tanulmányában: „Nagyváradon két legyet ütöttek egy csapásra, zsidót és magyart, hiába kiabált egy-egy célszemély, hogy nem zsidó, akkor is elverték, a magyar lapok szerkesztőségét pedig feldúlták. Később pedig a diákok azzal védekeztek, hogy Budapestről indult a bujtogatás. Az ügyész pedig – ahogy akkor okos embernek illett – mosta kezzeit: »Az ügyészség nem tehet semmit, mert itt nem egyének, hanem mind a háromezer diák a hibás. Háromezer diákok pedig nem tartóztathatunk le.«” A kongresszusról hazatérő egyetemisták egyébként Kolozsvárig végigrandalították az útvonalat.

Amikor megindult az első kezdeményezés, hogy Kolozsvárt követően Nagyváradon is hozzák létre a Magyar Párt helyi szervezetét, a hatóságok azzal az

indokkal utasították vissza Tabéry Gézáék kérelmét az alapító közgyűlésre vonatkozóan, hogy a „zsidó kisebbség érdekeit védik”. Ugyanis a politikai tömörülést kezdeményező szándéknyilatkozat aláíróinak közel a harmada, élen Kecskeméti Lipót főrabbiával, izraelita volt. S a prefektúra úgymond a törvények értelmében csak különösen engedélyezheti a nemzetiségek önszerveződéseit.

Egy évvel a legionáriusok terrorcselekményei után Hegedüs Nándor képviselő, aki később Ady-kutatóként is jeleskedett, így fogalmazott a Magyar Párt választási programját bemutató nagygyűlésén: „Ha van kisebbség, nemzet, amely megérdemli az uralkodó nemzettől, hogy vele a jogegyenlőség, a belátás, a korlátlan testvériség szellemében viselkedjék, úgy kétségtelenül azok közé tartozunk mi is. (...) Nem lázongtunk, nem békétlenkedtünk, a hatóságot tiszteltük, parancs előtt meghajoltunk. De a lojalitáshoz semmi köze nincs azonban annak, hogy mi magyarok akarunk maradni, a magyar történelem és kultúra szeretetéhez ragaszkodunk, magyar anyanyelvünket féltőn megőrizzük, polgári önértetemet áruba nem bocsátom, jogaimat törvényes úton kiharcolom, és a békeszerződések minden pontját, amely nekünk előnyt ígér, a megvalósulásban akarom kicsikarni. Ha a város-házán magyarul akarok beszélni, az nem államellenes cselekedet, ha Nagyvárad számára magyar vezetőséget kérek, ha gyermekemet magyar iskolába akarom küldeni, ha saját irodalmamat jobban szeretem, mint a másokét, ha elítélem a szervilis hajbókolást, gazdasági, pénzügyi, kulturális megalázkodást, ha emelt fővel akarok járni és úr akarok lenni a saját portámon, ha az önkénynek, brutalitásnak, korrupciónak azt kiáltom: eb ura fakó – ez nem lázongás, nem zendülés, ez a 20. század szabad fiainak leghasznosabb joga, amit elkobozni nem lehet.” ■

A szerző helytörténész, szociográfus, a *Várad* irodalmi folyóirat és az *Erdélyi Riport* hetilap szerkesztője

Demográfiai tallózás

Nagyvárad etnikai és vallási összetételének történeti változásairól szakszerű idősort nem találtunk, ezért az alábbi adatokat a folyamatos érzékelte végett adjuk közre

Lélekszámok a dualizmus koráig

1787: 9 790	1850: 22 538
1830: 18 091	1869: 28 698

696 németnek, 110 szlováknak, 1560 főt minősítettek zsidónak, 107-et cigánynak, 2106 főt egyéb nemzetiségűnek.

A dualizmus kora

1880-ban a város lakossága 31 324 fő, ebből 86,4% magyar anyanyelvű, 6,6% román, 4% német; hitfelekezeti szerint 31,8% római katolikus, 27% református, 26,1% izraelita, 6,7% görög katolikus, 5,9% ortodox.
1890-ben 38 557 főből 88,8% magyar anyanyelvű, 6,6% román, 2,6% német; hitfelekezeti szerint 31,2% római katolikus, 28,2% református, 26,2% izraelita, 6,5% görög katolikus, 5,8% ortodox.
1900-ban 47 018 fő él a városban, a katonasággal együtt 50 177 fő; ebből 91,3% (44 750 fő) magyar anyanyelvű, 5,1% (3 335 fő) román, 2,4% (1 404 fő) német.
1910-ben 64 169 fős a lakosság, 58 421 magyar anyanyelvű (91%), 3 604 román, 1416 német, 279 szlovák és 159 lengyel.

A második bécsi döntés után

1941-ben a 98 621 fős lakosságból 90 715 tartotta magát magyarnak, 5 104 románnak,

Római statisztikai adatok, 1956–2011

1956-ban 99 663 fő Nagyvárad lakossága, ebből 59 072 magyar, 35 644 román, 344 német, 106 szlovák, 3 610 zsidó, 4 603 egyéb nemzetiségű.
1966-ban 122 534 fő él itt, ebből 62 955 magyar, 56 436 román, 518 német, 178 szlovák, 1463 zsidó, 2 625 egyéb nemzetiségű.
1977-ben 170 531 főből 75 125 magyar, 91 925 román, 618 német, 213 szlovák, 785 zsidó, 2 863 egyéb nemzetiségű.
1992-ben 222 741 főből 144 244 román, 74 225 magyar, 2 137 cigány, 959 német és 1176 egyéb nemzetiségű.
2002-ben 206 527 főből 56 830 (27,5%) magyar, 145 295 (70,4%) román lakos, cigány 2 466 (1,2%), német 566 (0,3%), szlovák 477 (0,2%), zsidó 172.
2011-ben 183 123 főből 46 444 magyar (25,4%), 133 199 román (72,7%), 773 cigány és 182 német. Más anyanyelvű 712, illetve 1730 fő nem nyilatkozott hovatartozásáról.

Egy földalatti lap története

Románia egyetlen szamizdat lapját néhány nagyvárad
magyar fiatal értelmiségi készítette és terjesztette.
Az *Ellenpontok* története alább olvasható

EZERKILENC SZÁZ NYOLCVANKETTŐ november 7-én, vasárnap, a kora reggeli órákban több nagyvárad lakást árasztottak el a Securitate ügynökei. Ara-Kovács Attila otthonába nyolcan érkeztek a helyi állambiztonság parancsnokának a vezetésével. Az őrnagy egy fecnit lobogtatott, azt kiáltozva: államellenes tevékenység miatt az ügyészség házkutatást rendelt el.

Az akció közel tizenkét órán át tartott; a nyolc ügynök egyenként átlapozta a többezres családi könyvtár kötetait, leszedte a festményeket s felfeszegette háttámláikat, miként a bútorok kárpitja alá is benézett.

Ara-Kovács Attila a barátaival hónapok óta szerkesztette az *Ellenpontok* című illegális lapot, s már számított arra, hogy a Securitate hamarosan lecsap rá – számos jelét lehetett ennek tapasztalni. Ara-Kovács, a lap ötletadója számos budapesti és nyugat-európai kapcsolattal rendelkezett: amint megjelent a szamizdat *Beszélő*, *Hírmondó* stb. egy-egy újabb száma, már másnap megkapta azokat Nagyváradon, s adta tovább kolozsvári, marosvásárhelyi kapcsolatainak. E kiadványok példája inspirálta, hogy Romániában is szamizdat lapot alapítson.

Elsőként a kolozsvári költőt, Szócs Gézát vonta be terveibe, majd egy nagyvárad házaspárt, a tanár Tóth Károlyt és feleségét, végül Keszthelyi Andrást. Ekkorra számos olyan anyag összegyűlt, melyek később, az 1981 decembere és 1982 márciusa között létrejött, egyelőre csak írógéppel sokszorosított első *Ellenpontok*-számok gerincét alkották.

A szerkesztés és cikkírás zömét Ara-Kovács vállalta magára, ám később Tóth Károlynak is számos fontos írása jelent meg, ráadásul a sokszorosítás is ő és felesége végezte. Tóth szövegezte például azt a memorandumot és programjavaslatot, amelyet a szerkesztők az akkor ülésező madridi emberjogi konferencia résztvevőinek címeztek.

A negyedik számtól a folyóirat egy-egy súlypontos, aktuális témára koncentrált. Mindig volt egy-két, a magyarországi szamizdatból átvett tanulmány, vagy a lengyel Szolidaritás, illetve a csehszlovák chartások által készített dokumentum. A szerkesztés célja nemcsak az volt, hogy felvesse a legaktuálisabb romániai magyar jogsérelmeket, hanem az is, hogy az általános romániai – nem csak magyarokat érintő – problémákat, a diktatúra rendszerszintű működését is leleplezze. A kiadvány első-sorban azért válhatott hiánypótlóvá, mert a nyugati médiumok – így például a Szabad Európa Rádió (SZER) is – az általános romániai helyzettel foglalkoztak csak, forrás

A szerző-szerkesztők:
(balról jobbra)
Tóth Károly,
Ara-Kovács Attila
és Szócs Géza

híján mellőzve az ottani sajátos magyar ügyeket. Az *Ellenpontok* 1982 nyarán megjelent 7. számában Ara-Kovács publikált egy erre vonatkozó cikket, ami aztán sok mindent megváltoztatott. Ezt követően például a SZER magyar adása az *Ellenpontok* frissen megjelenő számainak cikkeiből kiindulva külön műsort szentelt az erdélyi magyar problémáknak.

Ekkor a folyóiratot már „lengyel rámká” módszerrel sokszorosították, éppen úgy, ahogy kezdetben a *Beszélőt*. Ara-Kovács közvetítők révén kapcsolatban állt Demszky Gáborral, Rajk Lászlóval, akik ekkor elsősorban földalatti könyv- és folyóirat-kiadással foglalkoztak; ők nyújtottak a nagyvárad szerkesztőknek technikai segítséget.

A letartóztatásokat megelőzően Szócs Géza Nagyváradon járt. Ara-Kovács Attilával fenntartott kapcsolatát már egy ideje figyelték. A Securitate ekkor még azt hitte, az *Ellenpontok* Magyarországon készül, a nagyváradiaik vagy a kolozsvári Szócs csak közvetítők.

Ara-Kovács és a Tóth házaspár az első nap még nem ismert be semmit, majd Kolozsváron nagy mennyiségű lapszámot foglaltak le, s a bizonyítékok miatt már nem volt értelme tovább tagadni. Kihallgatásuk, mely nem nélkülözötte a brutális kegyetlenkedést sem, még hetekig folyt, majd valamennyien házi őrizetbe kerültek.

Ara-Kovács nem csinált titkot belőle: ha már dekonspirálódtak, akkor a legpraktikusabb lenne mámon névvel, nyíltan folytatni az *Ellenpontok* kiadását – töle gyorsan meg kellett tehát szabadulni. Két lehetőség állt a hatóságok előtt. Vagy bíróság elé állítják, vagy pedig csendben kirakják őket az országból. Minthogy a szerzők a letartóztatást követően igen ismertté váltak, Bukarest végül úgy döntött, ez utóbbit választja. Ara-Kovács Attilát 1983. május 25-én, két titkos ügynök kocsival a határra vitte, s egy állampolgárság nélküli útlevéllel áttették magyar területre. Budapestre érve már másnap megalapította az *Erdélyi Magyar Hírügynökséget*, ami 1990-ig szállította az információkat a nyugati médianak az egyre inkább bezárkózó, titkolózó és brutálisabbá váló Romániáról. Az *Ellenpontok* többi munkatársa a következő években hagyta el az országot. ■

Nagyvárad: kettő az egyben

Nagyvárad kettős, magyar és román kulturális identitása a rendszerváltást és a romániai forradalmat követően is tovább él. **Szűcs László** az együttműködés példáit és ellenpéldáit idézi fel az elmúlt negyedszázadból

MAGYAR SZERZŐ román nyelvű könyvének bemutatójára hívták az érdeklődőket 2014 novemberében Nagyváradon, a Bihar megyei könyvtár előadótermébe. Bukarest és Kolozsvár után, Arad és Temesvár előtt került közönség elé Salamon Márton László *Un aliat uitat* (Egy elfeledett szövetséges) című, a két világháború közötti román–magyar társadalomkutatók kapcsolatát bemutató kötete. A szerző – aki korábban újságíróként dolgozott, ma Románia szaloniki főkonzulja – a neves román szociológus, Dimitrie Gusti és az Erdélyi Fiatalok mozgalom közötti kapcsolódási pontokat elemzi. A szervezők úgy gondolták, maga a könyvbemutató a remélt vegyes érdeklődés miatt román nyelven zajlik. Csakhogy a másfél tucat, javarészt újságírókból és szociológus szakos hallgatókból verbuválódott publikum kizárólag magyarokból állt, így a kötetet bemutatni hivatott Székedi Levente, a bukaresti egyetem doktorandusza románul előkészített kérdéseit is magyarul tette fel a szerzőnek. Az igazi párbeszéd ezúttal elmaradt.

Jellemző az eset a jelen Nagyváradjára, ahol több hasonló próbálkozás bizonyult hiábavalónak egyik vagy másik fél idegenkedése, netán egyszerű közömbössége miatt. Mindez abban a városban, amelyre mindig is az etnikai tolerancia volt a jellemző, s ez a kijelentés ma is igaz, bár meglehetősen kiüresedett.

A nyolcvanas évek elején egyfajta felső sugallatra keresett kapcsolatokat a város magyar és román irodalmi köre, aztán a nemzedéki, gondolkodásbeli hasonlóságok miatt a közös rendezvények, egymás műveinek a fordítása őszinte törekvéssé vált; felfedezték egymást. 1990 után aztán mindenki más utakon indult tovább, a körök megszűntek, s ugyan a régi tagok közül többen ma egymás szomszédságában dolgoznak az irodalmi folyóiratok szerkesztőiként, s a szívélyes kapcsolat is megmaradt, igazán nincs sok közülük egymáshoz.

Kulturális értelemben Várad ma (is) két város, önállóan létező művelődési, sajtóintézményekkel. A magyar Várad igazából egy

ötvenezres kisváros, amely a múltjának és hagyományainak folytonos emlegetése mellett néha nem tud mit kezdeni a jelenével. Kicsiben a színház működése képezi le ezt a kettősséget a leginkább: egyedül az épület az, ami közös, egyébként külön intézmények működnek benne, ami teljesen rendjén is lenne, csakhogy az egyik társulati tag elmondása szerint a színművészek sem igazán láto-

Szoboregyüttes A Holnap szerkesztőségéről.
Balról jobbra Ady Endre, Juhász Gyula, Dutka Ákos, Emőd Tamás

gatják egymás előadásait. Kolozsvárral és Temesvárral ellentétben a nézők átjárása sem jellemző. (Némi cinizmussal szólva ennek egyik oka, hogy a váradi magyar közösség még nem eléggé „szórvány” a maga huszonvalahány százalékával.) Talán a legtöbb élő kapcsolat a képzőművészek között van, nekik viszont a nyelvi akadály helyett azzal kell együtt élniük, hogy nincs egyetlen igazán korszerű, reprezentatív kiállítóhely a kétszáz-éves városban. Igaz, egy rendes stadiont sem építettek az utóbbi negyven évben. Pedig ebben a városban játszott az egyetlen focista, aki egyaránt tagja volt hajdan a magyar, majd a román válogatottnak.

Az 1989. decemberi forradalom után – amely itt zajlott a legbékésebb formában, vértelenül és derűsen – ebben a városban adottak voltak a feltételek az interetnikus párbeszédre. Mivel a nyolcvanas években a város román lakosságának jó része is a Magyar Televízió

rendszeres nézője volt, a napi kétórás műsor-idejű bukaresti diktátor-öntömjenézést senki nem nézte, így a kölcsönös nyelvismeret sem igazán jelentett akadályt. 1990 tavaszán, pár héttel a marosvásárhelyi tragédia után itt rendezhette meg első kongresszusát mindenféle atrocitás nélkül a Romániai Magyar Demokrata Szövetség. A mai napig meglep, amikor Váradon soha magyarul meg nem szólaló román vezető értelmiségit Magyarországon járva hallom gyakorlatilag tökéletes magyarsággal megszólalni.

Az intézményes párbeszéd kialakítására történtek sikeres, de folytatás nélkül maradt kísérletek. 1992 tavaszán, az akkor induló, a maga korában egyedülálló Varadinum rendezvénysorozatot a román–magyar történelmi kapcsolatokat bemutató tudományos ülésszakot kínálta, jeles történészek, társadalomkutatók s nagyszámú érdeklődő részvételével. A folytatás elmaradt.

Ugyancsak a kilencvenes évek elején működött mintegy másfél éven át egy olyan román nyelvű hetilap, a *Direct*, mely az alapítók szándéka szerint a magyar értelmiségiek, publicisták anyagait tolmácsolta a román olvasók felé. A sors fintora, hogy a lap megszűnése után annak román nemzetiségű főszerkesztője a magyar napilap kötelékében dolgozott tovább politikai újságíróként. (Hasonló, a nyelvi falakat áttörni próbáló kezdeményezések újabb az interneten keltenek figyelmet, mint a *Maghiaromania* blog, vagy a kolozsvári Fehér Holló Egyesület oldala.)

Érdekes kísérlettel próbálkozott úgy tíz éve a két helyi napilapot felvásároló osztrák média-vállalkozás: közös szerkesztőségi teret kialakítva helyezte el egymás közvetlen közelségébe – előzetes megkérdezésük nélkül – a román és a magyar lapok munkatársait. Hogy a remélt költséghatékonyság mellett pontosan mi volt a szándék, azt nem tudni, de állandó párbeszéd végül itt sem alakult ki. A tanulság itt is az: nem elég toleránsnak látszani.

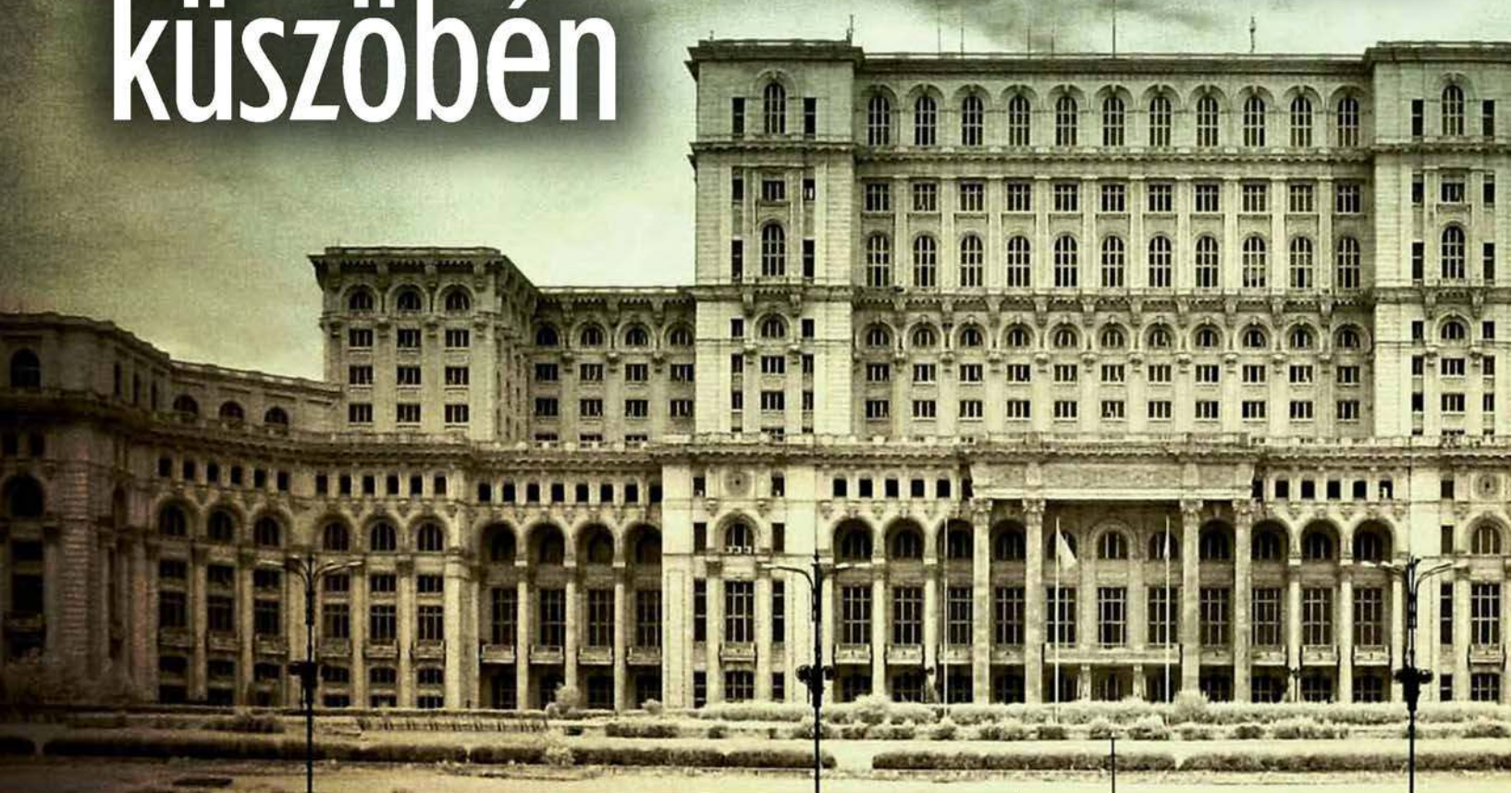
Alapos elemzéssel bizonyára kimutathatóak a fenti jelenségek, párhuzamos működések okai. Az egyértelmű, hogy a kapcsolatokra befolyást gyakoroltak az adott időszak politikai viszonyai, a politikai szereplők hatalmi harcai, ellentétei, román–magyar csörték mellett magyar–magyar belviszályok, amelyek hatása alól a kulturális élet szereplői nem, vagy csupán részben tudják függetleníteni magukat. ■

A szerző a Várad folyóirat és az Erdélyi Riport hetilap főszerkesztője

Titkosszolgálati dossziék

A romániai forradalom küszöbén

A kádári Magyarország a szomszédos országok nemzetiségi politikáját kizárólag azok belügyének tekintette, s a magyar kisebbségek sorsa nemhogy az állam- és pártközi kapcsolatokban nem kapta meg a jelentőségéhez illő helyet, de a hírszerzés és a titkosszolgálat sem vetette ki hálóját a „baráti államokra”. Ez a helyzet 1988-tól változott meg. **Stefano Bottoni** az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában fellelhető iratokon keresztül mutatja be, hogyan működött a Securitate Magyarországon, illetve milyen célokra irányult a magyar titkosszolgálat romániai tevékenysége

A MAGYAR SZOMSZÉDSÁG-POLITIKA 1988 elejétől lassan kibontakozó fordulatot vett. Január végén Szűrös Mátyás, az MSZMP Központi Bizottságának külügyi titkára nagy visszhangot kiváltó rádiónyilatkozatban beszélt a romániai menekültkérdésről, ismertetve a január 1-jétől érvényes szabályozást, miszerint Magyarország befogadja a nem pusztán gazdasági megfontolásokból érkezett menekülteket, azaz menedéket biztosít több ezer román állampolgárnak. Szűrös megtört egy több évtizedes tabut is azt kijelentve, hogy a határon túli magyarok a magyar nemzet szerves részét képezik. Február 13-án pedig Tabajdi Csaba és Szokai Imre, a határon túli ügyekben rendkívül jól informált MSZMP KB Külügyi Osztály helyettes vezetői programalkotó cikket tettek közzé a *Magyar Nemzet*ben,

WIKIMÉDIA

közt”. Egy hónappal később, 1988 februárjában a bolgár belügyminisztériumtól azt az információt kapta a budapesti vezetés, hogy Szófia vélekedése szerint a nyugati országok az 1987. novemberi brassói rendszerellenes tüntetések és az azt követő megtorlások után „átfogó kampányt indítottak a román pártvezetés, s azon keresztül a szocializmus lejáratására. Céljuk elérésére elsősorban a propaganda eszközeihez nyúlnak, de élnek a gazdasági és politikai nyomás nyújtotta lehetőségekkel is.” A kampány intenzitását és összehangoltságát mutatta a Ceaușescu házaspár elleni sajtótámadások megszaporodása, a delegáció-cserék hirtelen leállítása, az Európai Gazdasági Közösséggel már kidolgozott megállapodás aláírásának elhalasztása, Ion Mihai Pacepa leleplező könyvének (*Vörös Horizontok*) 1987-es amerikai megjelenése – a titkosrendőrség külügyi információs részlegének tábornok-vezetője 1978-ban disszidált –, valamint a nyugati városokban szervezett emberjogi tüntetések.

A két jelentős több szempontból is fontos. Egyrészt arra figyelmeztette a magyar politikai elitet, hogy megindult a román kommunista diktatúra nemzetközi elszigetelődése, ami lehetőséget nyújt Magyarországnak számára a kétoldalú kapcsolatokban, másfelől megerősítette azt a széles körben elterjedt feltételezést, hogy Washington és Moszkva között egyfajta konszenzus alakult ki a kezelhetetlenné vált Ceaușescu elmozdításának szükségességéről.

A gazdasági válság és a nemzetközi támadások 1988 tavaszára komoly erjedést okoztak a legfelsőbb román pártvezetésben is. Április végén a bécsi magyar rezidentúra részletesen beszámolt Viktor Meiernek egy Bécsben dolgozó román pénzügyi tisztviselőtől szerzett információiról. Meier szerint román forrása egy új, „technokrata típusú vezetés”-ben látja a helyzet megoldását, és arra hívta fel a magyar szervek figyelmét, hogy a formálódó román belső ellenzék is elvárja, hogy Budapestnek „menekültekként kellene kezelnie a romániai áttelepülőket, mert a Nyugat hajlandó elfogadni a magyar indoklást”, és így Bukarest presztízsvesztése mélyítené a Ceaușescu-rendszer válságát.

A magyar hírszerzés vatikáni kapcsolataitól jelzések érkeztek arról, hogy II. János Pál pápa „a magyar kisebbség ügyét ismeri” és aggodalommal

szemléli. A Ceaușescu-rendszerrel korábban szívélyes kapcsolatot ápoló Német Szövetségi Köztársaságban is jelentős hangulatváltás következett be a zöldek, a civil szféra, a magyar és német emigráns szervezetek, valamint ismert személyiségek (például Herta Müller és Richard Wagner írók) munkájának köszönhetően. Ennek hatására 1988 szeptemberében Helmuth Kohl kancellár határozottan visszautasította a Ceaușescu által régóta szorgalmazott bukaresti látogatás lehetőségét, és döntését éppen az emberi jogok megsértésével indokolta. Romániából pedig olyan személyek is elmenekültek, akik korábban szorosan kötődtek a rendszerhez.

Mindezek ellenére a magyar állambiztonsági rendszer nem változtatott taktikát. Kizárólag a már olajozottan működő nyugati rezidentúrák hálóját alapozta információszerzési tevékenységét, munkájának súlypontját továbbra is a gyorsan pörgő események rögzítése jelentette: erre jó példa a külföldön terjesztett román és magyar propagandakiadványok megszerzése és elemzése. A Kádár János tulajdonképpen „leváltását” eredményező 1988. májusi pártértekezlet után több figyelmeztetést kapott az MSZMP új vezetése Románia ellenséges szándékairól, de a klasszikus hírszerzésre való áttéréshez továbbra is hiányoztak a személyi feltételek, a szervezeti keretek, és elsősorban a politikai támogatás, azaz a kémkedés tilalmának formális feloldása. A budapesti vezetés nehezen magyarázható tétlenségét szemlélteti egy Romániából „operatív úton” megszerzett szigorúan titkos irat sorsa, amely 1988 júliusában készült a magyar–román ellentétről a román állampárt Központi Bizottságának számára – nem sokkal a június 27-i több tízezres budapesti, a Hősök terén megtartott Erdély-tüntetés és a román válaszlépés, a kolozsvári magyar főkonzulátus azonnali bezárása után. A feljegyzés két részből állt: az első visszautasította a Romániát az erdélyi magyar kisebbség helyzete miatt ért magyar és nemzetközi kritikát, a nehéz gazdasági helyzetből fakadó nemzeti frusztrációnak, nyílt irredentizmusnak minősítette a budapesti aggodalmakat, és megerősítette a márciusban bejelentett úgynevezett területrendezési program felgyorsítását. (A köznyelvben „falurombolás”-nak nevezett programban a diktatúra a 13 ezer román falu felét kezdte el felszámolni.) ➤

Az világ legnagyobb kormányzati épületében, Ceaușescu megalomániájának 360 ezer négyzetméter alapterületű emlékművében ma a román parlament ülészik. Az épület egyben a világ legnehezebbje is, leginkább a beépített 700 tonna acél és bronz, illetve egymillió köbméter márvány súlya miatt

amely beemelte a kisebbségi ügy képviselését a magyar külpolitika prioritásai közé.

1988 elején két fontos információ futott be a teljes párt- és állami vezetéshez. Januárban a csehszlovák társszerv a következő titkos értesülést osztotta meg a magyar belügyi szervekkel: a NATO-országok szakértői értekezletet tartottak Nápolyban a gorbacsovi peresztrojka és a glasznosztj érvényesüléséről, azaz a rendszer föllazulásáról az egyes szocialista országokban. Romániával kapcsolatban az amerikai szakértők úgy vélekedtek, hogy „Ceaușescu még legalább két-három évig hatalmon marad”. A Nyugatnak azonban „addig is lépéseket kell tennie annak érdekében, hogy az elégedetlenség a hadseregen és az egyházon belül is fokozódjon, és tovább mélyüljön az ellentét Románia és szomszédjai

A második rész 15 pontba szedte a kétoldalú párbeszéd újrafelvételéhez szükségesnek ítélt román feltételeket. Magyarországtól azt követelte, hogy hagyjon fel „a román nemzetet és annak vezetőit gyalázó politikával”, a román történelem „gyalázatos meg-hamisításával”, a román belügyekbe való beavatkozással, valamint, hogy szolgáltassa vissza a „Magyarországra törvénytelen úton átkerült” román állampolgárokat, és kezdeményezzen büntetőeljárást a Romániáról és a román népről „ellenségesen” nyilatkozók ellen. A megszerzett román iratot és a mellékelt állambiztonsági jelentést – mely részletesen vázolta a román ügynökök évek óta zajló, a menekült-kérdéssel is összefüggő beszivárgását – minden PB-tag megkapta, de még az aradi találkozó küszöbén sem került az MSZMP PB napirendjére.

A visszaemlékezések és a szakirodalom szerint az 1988. augusztus 28-i aradi tárgyalás csúfos kudarcát több tényező eredményezte: a rövid határidő (Grósz csak a szovjet vezetés határozott kérésére volt hajlandó Ceausescuval találkozni), a román fél

A falurombolás jelké-pévé vált bőzódúfalusi katolikus templom tornya. A települést egy víztározó építése miatt ítélték pusztulásra
FENT: Az 1988. június 27-i tömegtüntetés a falurombolás ellen a Hősök terén

Grósz Károly és Ceausescu az aradi találkozózn

hajthatatlansága, ami miatt „süketek közötti párbeszédbe” fulladt az egész napos egyeztetés, és nem utolsósorban Grósz Károly elvi antinacionalizmusa, defenzív és lemondó taktikája.

Az Aradon elszenvedett diplomáciai kudarc, valamint annak felismerése, hogy a jelenlegi román vezetés alkalmatlan tárgyalópartner, arra készítette a magyar politikai vezetést és az állambiztonságot, hogy átgondolja a román reláció operatív vonatkozásait. 1988. szeptember 6-i ülésén a Politikai Bizottság elhatározta, hogy „semlegesíteni kell a román hírszerzés magyarországi tevékenységét”. A következő hónapokban döntő szakaszba érkezett az 1985-ben elindított Kelet–Nyugat párbeszéd: 1988. december 7-én

Gorbacsovnak az ENSZ éves közgyűlése alkalmával tartott nagy ívű beszéde – melyben kijelentette, hogy a Szovjetunió nem ragaszkodik kelet-európai „külső birodalmához”, és az érintett

országokra bízta a szocializmus továbbépítésének döntését – világossá tette, hogy új világrend van kialakulóban. A megváltozott operatív helyzet rugalmas alkalmazkodást követelt a „békés átmenetben” érdekelt állambiztonsági rendszertől. A korábbi struktúra megreformálására irányuló folyamat 1988 őszétől követhető nyomon, és 1989 folyamán már többszintű szakmai és politikai egyeztetés folyt az állambiztonság „nemzetbiztonsági szakszolgálatá” való átalakításáról.

A román állambiztonság 1989-ben a lehető legnagyobb hasznot igyekezett húzni a kibontakozó menekültválságból. A kémelhárító csoportfőnökség éves jelentése kiemelte, hogy „a Magyar Köztársaságban tartózkodó több mint 20 ezer menekült és hivatalosan áttelepedett személy között a Securitate hírszerző tiszteket és ügynököket is telepített, s ezek az áttelepültek körében tippkutató, tanulmányozó tevékenységet folytatnak, és a legdurvább módszerektől sem visszariadva törek-szenek a menekültek megfigyelésére és hazatérésre való rábírására”.

A Securitate fokozódó magyarországi tevékenysége olyan súlyos biztonsági problémát okozott a rendszer-váltás évében, hogy „az X-300-as”, azaz Romániára irányuló elhárítás minden megyében lekötötte a hálózat és az operatív állomány jó részét. Csongrád megyében a kémelhárító csoportfő-nökség (III/II.) egy – a román hírszer-zés semlegesítésére szakosodott – terrorelhárító csoportot állított fel, míg Szabolcs-Szatmárban megszervezték

egy felderítő részleget. A Békés megyei állambiztonsági szervek kisebb művelési akciót is szerveztek: rendszeresen utaztatták Romániában egyik ügynököket, akit felderítés céljával kapcsolatba hoztak a helyi állambiztonsággal. A legtöbb beszervezett személy vagy hivatásos tiszt a „határrezidentúrákban”, így Békéscsabán, Novákpusztán, Hajdúszoboszlón és a bicskei menekülttáborban felállított Menekültteket Ellenőrző Alosztály ellenőrzésén bukkolt le.

Új ellenségkép

A hírszerzés átszervezéséről és Romániában végzett operatív munkájáról kevesebb adat áll rendelkezésre. Az egyetlen átfogó irat az az 1988. december 9-én kelt feljegyzés, amit Kocsis Kálmán rendőrezredes, a III/1., azaz a külföldi hírszerzéssel foglalkozó csoportfőnökség helyettese küldött közvetlen főnökének, Bogye János rendőr altábornagy főcsoportfőnök-helyettesnek és vezető hírszerzőnek. Kocsis szerint „a két társadalmi rendszer szembenállásának oldódása ambivalensen hat a hírszerzés lehetőségeire”, ezért szükség van „új, átfogó koncepcióra”, mivel „a szövetségi rendszer fellazulóban van”, és ez „a tagállamoknak nagyobb kül- és belpolitikai mozgásteret ad”. A jövőben tehát a különleges szolgálatnak is „elsőbbbség” kellene biztosítani „Magyarország érdekeinek, biztonságpolitikájának”. Ami a konkrét irányokat illeti, Kocsis a következőket javasolta: az USA „maradjon a fő irány, de nem mint fő ellenség, hanem mint az egyik szuperhatalom”, Kína „nem mint ideológiai ellenfél, de mint szuperhatalom maradjon fő irány”, a Vatikán „változatlanul hagyható” főirány; ezzel szemben javaslatot tett a NATO és Izrael állam szoros figyelésének megszüntetésére. Új főirányként Kocsis a következő évszázad gazdaságilag és pénzügyileg meghatározó térségének nevezett Csendes-óceánt, a magyar lobbitevékenységre felhasználható emigrációt, valamint Romániát jelölte meg. A szomszédos állammal kapcsolatosan a következőket javasolta: „Románia a magyar külpolitika legproblematisabb relációja, hosszabb távra ható érvénnyel. Kezdetként információk hírigényekkel, aktív intézkedésekkel és az emigráció belüli hálózati munkával lehetne kibontakoztatni a támadólagos jellegű tevékenységet. A probléma – politikai érzékenysége miatt – átgondolt állam-

biztonsági koncepció kidolgozását és annak a politika szintjén történő jóváhagyását igényli.”

Az előterjesztés szerint az új, átfogó koncepciónak 1989 tavaszára kellett volna elkészülnie, hogy nyár elejéig elfogadhassa az MSZMP KB illetékes munkabizottsága. A folyamat azonban elakadt, főleg a Magyarországgal szövetséges Románia vonatkozásában. Kocsis véleménye szerint a hírszerzés apparátusa azért nem mert nagyobb léptékű terveket készíteni Romániáról, mert a tisztek tartottak a szervezetet régóta vezető, dogmatizmusáról ismert

Tökés László
1989 decemberében,
Temesváron

és Moszkva bizalmát élvező Bogye János reakciójától. Miközben zökkenőmentesen haladt a teljes magyar állambiztonsági apparátus átszervezésének tervezése, a hírszerzés talán legérzékenyebb relációjában 1989 őszéig egyetlen lépés történt: Pallagi Ferenc belügyminiszter-helyettes 1989. július 1-jén kelt körlevele az „X-300-as vonal” vonatkozásában hatályon kívül helyezett egy 1982-es rendelkezést. Megállapította ugyanis, hogy „a Román Szocialista Köztársaság politikai és állami vezetése fő ellenségként kezeli a Magyar Népköztársaságot, speciális szervei fokozódó intenzitással végzik felderítő, felforgató tevékenységüket hazánk és a magyar nemzetiség ellen hazai bázison, az MNK és harmadik ország területén”, és a beállt változások szükségessé teszik „az e területen végzett állambiztonsági munka ártértekeltését, vagyis az állambiztonsági operatív munka hatékonyságának növelését, a kémelhárító munka támadólagosságának fokozását, a defenzív alapállásból az offenzív munkavégzésre való átállást”.

A román publicisztikában sokszor hangoztatott feltételezésekkel szemben a magyar állambiztonsági szervek 1989 késő őszéig nem hajtottak végre operatív akciót a szomszédos ország-

ban; érdemi információhoz addig csak az 1980-as évek elején kialakult rendszeren keresztül jutottak. Az 1989-es Romániára vonatkozó állambiztonsági jelentések viszonylag pontos képet festenek egyrészt Románia teljes nemzetközi elszigeteltségéről, másrészt az országon belüli feszültségekről, a terjedő rémhírekről és a mindennapi létbizonytalanságról. Az Egyesült Államok és nyugat-európai szövetségeinek 1989 tavaszán elhatározott lépéseiről a hírszerzés külön jelentésben tájékoztatta az állami és pártvezetést: a stratégia főbb elemeit a gazdasági-kereskedelmi kapcsolatok radikális korlátozása, a jogsértések ellen indított széles körű propagandakampány, valamint a Magyarországra és onnan Nyugatra emigrált román állampolgároknak és azok szervezett csoportjainak támogatása jelentette. A jelentés arra figyelmeztette a budapesti döntéshozókat, hogy „a Szovjetunió és a szocialista országok, ha el akarják kerülni, hogy a román modell kompromittálja a szocialista rendszert, rövidesen a román politika nyílt elítélésére kényszerülnek. Ezért a Nyugat és a Kelet egyaránt érdekelt a Ceaușescu-rendszer mielőbbi bukásában.”

1989. június 9-én ehhez hasonló tartalmú információt küldött a szovjet hírszerzés is. Moszkva szerint az áprilisi NATO-tanácskozáson felmerült a gazdasági szankciók bevezetése is, de több ország képviselői arra emlékeztettek, hogy Románia visszafizette külföldi adósságát, ezzel növelve belső és nemzetközi mozgásterét. Amerikai diplomata arról biztosították a szovjet forrást, hogy „a Nyugat nem érdekelt a romániai helyzet teljes destabilizálásában”, éppen ellenkezőleg: a konfliktus elkerülését próbálják elérni. Az Egyesült Államok óvatos hozzáállását nemcsak a Ceaușescu-rendszerrel sokáig fenntartott együttműködés motiválhatta, hanem egy beláthatatlan, s ezért veszélyes nemzetközi konfliktustól való félelem is.

Eközben a Romániából érkező információk azt igazolták, hogy a hatalom már jóval a forradalom kitörése előtt kezdte elveszíteni az ellenőrzését a társadalom felett. A munkahelyeken lazult a fegyelem, gyakorivá vált a rendszer elleni suttozás, előfordultak kisebb spontán tüntetések vagy szervezkedések, és rémhírek terjedtek a közelgő változásokról. November közepén egy Athénban szolgáló brit diplomata a párton belüli ellenzék

esélyeit latolgatta, és úgy látta, hogy „a legfelsőbb szintű román állami és politikai vezetésben ma már jelentős azon személyek száma, akik megtették az első lépéseket Ceaușescunak a hatalomból történő eltávolítására. Ennek a kb. 15-20 fős csoportnak a tevékenységét nagyban elősegítette Honecker, majd Zsivkov távozása.” A diktatúra utolsó hónapjaiban olyan, korábban teljesen elképzelhetetlen erőszakos bűncselekmény is előfordulhatott, mint egy Miliția-főtiszt ellen elkövetett, majdnem halálos kimenetelű pokolgépes merénylet.

Magyar–román viszonylatban szinte mindennaposá vált a valódi vagy vélt Securitate-ügynökök leleplezése. Miután 1989. május 8-án a *Der Spiegel* című német hetilap feltáró riportot közölt a fogarasi havasokban román–nyugatnémet kooperációban épülő, „rakétagyárnak” becézett hadiüzemről, a magyar elhárító szervek utánajártak a hírnek, és azt bizalmas forrásaik alapján megalapozottnak vélték. Az egyre nyomasztóbbnak érzett katonai fenyegetés addig szokatlan fellépésre késztette a magyar külügyi vezetőket – éppen június közepén, amikor a magyar demokratikus átalakulás a kerekasztal-tárgyalások megkezdésével és Nagy Imre újratemetésével visszafordíthatatlan ponthoz érkezett. Egy olasz napilapnak nyilatkozva Tabajdi Csaba kifejtette, hogy Magyarország kész visszanyerni az évszázadokkal korábban elvesztett szuverenitását, és hozzátette: a magyar katonai doktrína változóban van, mivel a veszély nem nyugatról, hanem keletről, pontosabban Romániából érkezik. A torinói *La Stampa* című napi-

lapban közölt interjú nagy visszhangot váltott ki a nemzetközi médiában, és heves tiltakozást a szomszédos országban. Annak ellenére, hogy Tabajdi csak kifejezésre juttatta a magyar politikai és katonai vezetés félelmeit, az úgy meglepő fordulatot vett: az MSZMP Politikai Bizottsága nem vette védelmébe a túl nacionalistának tartott fiatal reformert, sőt Tabajdi ellen néhány hónapig tartó, funkcióból történő felüggesztéssel záródó vizsgálat indult.

Hátizsákos hírszerzők Erdélyben

A Ceaușescu-diktatúra nyílt kritikáját és a román rendszer operatív eszközökkel történő fellazítását ekkor már nem elsősorban a külügyi/belügyi apparátus felkészültségi állapota vagy az összetett nemzetközi helyzet akadályozta, hanem a politikusok félelme az egyébként is sok megrázkódtatással és kockázattal járó rendszerváltás döntő szakaszában. A magyar hírszerzés román alegységét létrehozó és elsőként irányító Földi László rendőr százados visszaemlékezése szerint 1989 nyarán néhány hivatásos tiszt megelégedte a belügyi vezetés román vonatkozásban tapasztalható tétovázását. Saját kezdeményezésére „átkért” más területen dolgozó operatív tiszteket, és elhatározta, hogy Bogye János csoportfőnök tudta nélkül, de Kocsis Kálmán támogatásával „illegális” (informális keretek között működő) hírszerzőcsoportot állít fel. Az 1990-es választásokra készülő politikai vezetés alig érzékelte a probléma fontosságát: Földi szerint Németh Miklós miniszterelnök 1989 őszén tudomást szerzett a rendszerváltás kaotikus időszakában is egyedülálló

Bukarest a forradalom óráiban. Hogy a háttérben titkosszolgálatok is működtek? Ez már csak a forradalmak velejárója

kezdeményezésről, de annak ellenére, hogy céljaival egyetértett, felelősséget nem vállalt érte. A Kádár-rendszer utolsó évtizedében szocializálódott fiatal belügyesek számára a szocialista érdekközösség elvesztette elvi jelentőségét. A Ceaușescu-féle diktatúrában már csak egy Magyarországot veszélyeztető és a romániai magyar kisebbség felszámolására törekvő, ellenséges államot láttak. A rendszerváltás küszöbén Földi és leendő munkatársai úgy gondolták, hogy szakmai tudásukat végre egy „jó ügyben” kamatoztathatják, javítva ezzel a magyar belügy társadalmi megítélését és egy demokratikussá alakuló szocialista rendszer esélyeit.

Az operatív munka tervezéséhez szükséges háttéranyagok azonban szinte teljesen hiányoztak: az 1980-as években a kémelhárítás és a hírszerzés nyers adatokat gyűjtött Romániáról, de ezeket soha nem értékelte ki és nem is rendszerezte. Az X-es területekről érkező „hírmorzsákat” például az MSZMP KB központi épületében őrizték a párt Külügyi Osztályának iratai között. A Romániában élő kapcsolatokról sem készült nyilvántartás, ezért nem lehetett tudni, milyen hálózatra támaszkodhat a szomszédos országba titkosan látogató tiszt. Ráadásul az első és a második csoportfőnökség közötti rivalizálás is akadályozta az információk megosztását. Így fordulhatott elő, hogy a legproblematisabb külpolitikai relációt feltérképezni vágyó szakemberek egyedül az MSZMP KB Külügyi Osztályától remélhettek némi segítséget és politikai biztatást. A rendelkezésre álló iratok kevés információt tartalmaznak a hivatalosan 1989. november 1-jén felállított, tíz operatív tiszttel foglalkoztató III/I-D önálló alosztály célkitűzéseiről és tevékenységéről. Az 1989 szeptember–októberében a csoportfőnökségen tartott vezetői értekezletekről készült rövid feljegyzések és az 1989 második felére vonatkozó munkaterv alapján úgy tűnik, hogy a tárgyalat időszakban a magyar hírszerzés még nem emelte be Romániát a prioritások közé.

December 5-én Déri János rendőrezredes, osztályvezető feljegyzést készített a III/I. Törzs alosztály számára „az elmúlt időszakban betervezett, de elmaradt és egyéb felmerült témajavaslatok”-ról. A tizenkilenc témakör között tizenhatodik helyen szerepelt „az X-300-as munka fő feladatai, konkrét elképzelések kiala-

kitása”, melynek felelőseit Kocsis Kálmán és Földi László személyében jelölték meg. Az állambiztonsági szervek lassú reakciójának képét némileg árnyalja a BM III/I. csoportfőnökség 1989. december 19-i éves jelentése, mely román vonatkozásban több sikeres „aktív intézkedésről” számolt be: „Az X-300-as területen az eddig jellemző kisebbségvédelmi témakörön sikerült túllépni. Kiemelkedően nagy visszhangot kapott a »Dragon«, a »Juniális« és a »Janus Pannonius« fedőnevű akcióknak.”

Mivel az említett műveletekre vonatkozó iratok ma is az utódszervek kezelésében vannak, rendkívül nehéz egyenes választ adni arra a kérdésre, hozzájárult-e a magyar állambiztonság a Ceaușescu-rendszer megdöntéséhez, és milyen célok alapján cselekedtek a magyar szakemberek. Egyéb levéltári adatok és szóbeli közlések alapján bizonyítottnak tűnik azonban, hogy 1989 késő ősztől a hírszerzés már nem az ellenséges tevékenység semlegesítésében és a romániai belső helyzet felmérésében volt érdekelt, hanem annak gyökeres megváltoztatásában. Ebben az összefüggésben értelmezhető a Ceaușescu-rendszer ellen küzdő Tőkés László temesvári református lelkesnek és más ellenzéki személyeknek

nyújtott támogatás is. A „logisztikai” és erkölcsi segítség azonban nem egy jól átgondolt és központilag irányított tervből bontakozott ki. Ezért hibák és félrevezetők az 1989 kapcsán felbukkanó összeesküvés-elméletek, mivel kritikátlanul átvesszik és továbbfejlesztik a Securitate-tisztek öngigazoló narratíváját, amely külső irányítású destabilizációs tervet sejtet a győztes forradalom mögött. A források meggyőzően bizonyítják, hogy a forradalom előtti néhány hétben a belső helyzet olyan feszült volt, hogy a hatalom félt minden esetleges megmozdulástól. Ezt támasztják alá a katonai

JOBBRA: Az ország új vezetője, Ion Iliescu beszéde a tévékamerák előtt a forradalom napjaiban

LENT: A romániai események hátterét a hidegháború végét jelző enyhülés adta – George Bush és Gorbacsov társalognak az 1989. december 2–3-án a máltai Vallettában megrendezett csúcstalálkozón

csapatmozgások és a belső karhatalom megerősítésének ténye is.

Hogyan dolgoztak és kikre támaszkodtak Romániában az „illegálisan” (tehát diplomáciai fedés nélkül) mozgó operatív tisztek? Nem meglepő, hogy koruknál fogva leginkább „hátizsákos” egyetemistának álcázták magukat, és elvegyültek az „Erdélybe járók” informális hálózataiban. A magyar hátizsákos mozgalom segélycsomaggat osztott Erdélyben (könyveket, gyógyszereket, az 1980-as évek végén élelmiszert is), ahol kiterjedt – és a Securitate által többnyire nem ismert – kapcsolatrendszerre tett szert. Tapasztaltabb tagjai úgy kerülhették el a lebukást, hogy kizárólag a szigorú konspirációs szabályokat betartva közlekedtek Romániában. Noha a „hátizsákos” egyetemisták távol álltak a magyar állambiztonsági szervektől (többüket éppen „nacionalizmus” vádjával figyelték), a Romániában dolgozó tisztek rengeteget tanulhattak tőlük. Rendkívül fontosnak bizonyult a helyi magyar lakossággal kiépített bizalmi viszony is. A diktatúrától megszabadulni kívánó, de a Ceaușescu-rendszerben szocializálódott romániai civil segítők néha tökéletesebben ismerték a konspiráció arany szabályait, mint a professzionálisan kiképzett tisztek.

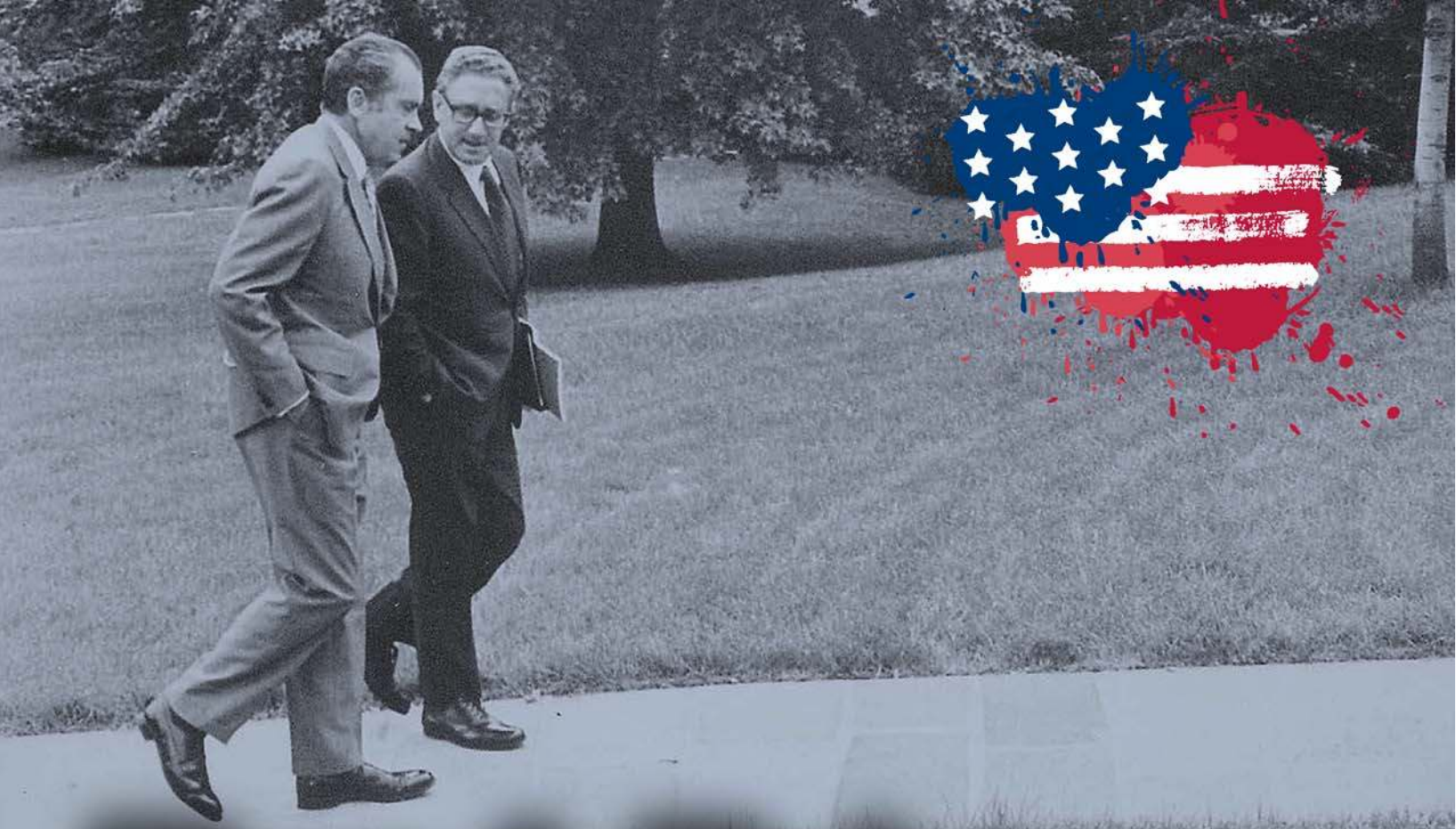
Az 1989. december 15-én Temesváron indult eseménysorozat előtti hetekről csak két Romániára vonatkozó hírszerzési jelentés került be az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárába. Az elsőt december 7-én „Romániai helyzetértékelés” címmel készítette a BM III/I–D. munkatársa, dr. Büki János főhadnagy. A közel-múltban „megismert prominens

romániai magyar értelmiségiek és politikai személyiségek” menthetetlennek értékelték Románia helyzetét, és felrötták beszélgetőpartnereiknek, hogy Magyarország még mindig „túl keveset tud a román belpolitikai helyzet alakulásáról, s nem kezeli súlyához mérten a Magyarország elleni román külpolitikai stratégiát”.

Néhány nappal később újabb jelentés összegezte az egyik erdélyi politikai tényezővel, Király Károllyal lezajlott beszélgetést. A Román Kommunista Párt Központi Bizottságának volt tagja helyeselte a határozottabb magyar fellépést, és segítségét ajánlotta fel egy „megfontolt politikai lépés”-hez. Király önmagát úgy értékelte, hogy „eddigi tevékenysége, életkora, politikai háttere következtében gyűjtőpontja lehet – és egy belső enyhülés esetén lesz is – az erdélyi magyar érdekek intézményesülésének”. Károsnak ítélte minden elsietett magyar – külső vagy belső – lépést, szükségesnek látta viszont „a kulturális és intellektuális intézmények bármi áron való megtartását, a kétmillió magyar nemzetiség cselekvőképességének megőrzését”; középtávon és a „helyzet enyhülésének esetén” képesnek mondta magát „akár 500 vezető román és magyar értelmiségi aláírásával ellátott, figyelemfelhívó Memorandum közzétételére – s egy hasonló összetételű Demokratikus Fórum felállítására”. Ekkor még nem tudhatta, hogy néhány napon belül elérkezik a várva várt pillanat. ■

A szerző az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa, a *Világtörténet* című szakfolyóirat felelős szerkesztője

Nixon és Kissinger

Az amerikai történelem és a világpolitika két meghatározó személyisége. Az egyik bukott „gonosz”, a másik a diplomácia magasztalt mestere.

Oliver Stone és Peter Kuznick
Amerika „elhallgatott történelmének” mostani fejezetében a vietnami háború végjátékán keresztül érzékelteti karakterüket és politikai módszereiket. (A szerzők a cikkünkben olvasható idézetek és hivatkozások forrását magyarul nemrég megjelent kötetükben pontosan megadják)

KEVESEN HATÁROZTÁK meg olyan erőteljesen a maguk korát, mint Richard Nixon és Henry Kissinger. Közelebb vitték a világot a békéhez, ugyanakkor kegyetlen és bosszúálló politikát folytattak, ami éles kontrasztban állt az eredményeikkel. Furcsa párt alkottak, amilyenhez hasonló nem volt még ilyen magas hivatalban. Kissinger szerint Nixon „nagyon különös (...), nagyon kellemetlen ember volt (...), annyira ideges (...), mesterséges lény (...), gyűlölte, ha új emberekkel kellett megismerkednie”. Furcsának tartotta, hogy egy ilyen magának való ember „politikussá lett”. Nagyon nem szerette az embereket.” Bob Haldeman, aki az elnöki hivatal vezetőjeként rengeteg időt töltött Nixonnal, azt mondta, hogy „nem tekintett személynek (...), talán nem is nézett embernek. A mai napig nem tudja, hogy hány gyereke van; nem tud semmit az életéről”.

Kissinger és Nixon a magánéletükben lenézték egymást, és folyton azért harcoltak, hogy melyikük szerez több elismerést a teljesítményéért. Kissinger „az az örült”, a „részeg barátunk” vagy a „fasírtagyú” kifejezésekkel illette Nixont, míg a jelenlétében simulékony és szervilis volt iránta. Nixon „zsidó fiúként” emlegette Kissingert, és gyakran nevezte „pszichopátának”.

Nixon és Kissinger sorsa igen különböző volt. Nixont végül alantassága, megvesztegethetősége, gyanakvása és ambíciói egészen mélyre süllyesztették. Kissinger viszont,

WIKIMEDIA

akit hasonló gyengeségek jellemeztek, Nobel-békedíjas lett. Az alantas vádak és a háborús bűnök miatti vádemelés fenyegetése azonban élete végéig kísértették.

1968 – a meghatározó év

Az évszázad egyik legkülönösebb éve volt 1968. Az Egyesült Államokat és a világot is szinte szétvetette az energia.

A változás ott volt a levegőben. A döntő, 1968. októberi elnökválasztáson a republikánus Nixon nyert a demokrata Humphrey előtt, akinek imázsát erősen megfakította az a tény, hogy alelnökként évekig szolgálalkúen védelmezte Johnson Vietnam-politikáját.

Humphrey szeptember végéig kívárt, hogy leváljon Johnson népszerűtlen háborús tevékenységéről. Nixon viszont azt terjesztette, hogy van egy titkos terve a háború befejezésére, de nem volt hajlandó elárulni a részleteket. Valójában a „terve” – ahogy azt Melvin Laird védelmi miniszter elismerte – nem volt sokkal több annál, mint addig bombázni Vietnámot, amíg az meg nem adja magát.

A választási kampány utolsó heteiben Johnson újraindította a leállított béketárgyalásokat, és abbahagyta Hanoi (Hà Nội) bombázását, hogy vis-

száulhessenek a tárgyalóasztalhoz. Nixon, aki számított egy ilyesfajta „októberi meglepetésre”, Anna Chennault-t bízta meg azzal, hogy tartsa a kapcsolatot a dél-vietnami kormánnyal. Johnson megfigyeltette Chennault-t, és október végén megtudta, hogy az asszony azt mondta Nguyễn Văn Thiệu dél-vietnami elnöknek, ne vegyen részt a tárgyalásokon, mivel Nixontól jobb feltételeket kap majd. Johnson árulásnak tekintette Nixon viselkedését. Humphrey azonban, mivel nem voltak bombabiztosak a bizonyítékok, bolond módon elutasította Nixon intrikájának napvilágra hozatalát. „Johnson örjöngött” – jelentette Joseph Califano, a Fehér Ház munkatársa. Az, hogy eltusolták Nixon „árulását”, Johnson szerint „a világ legostobább dolga volt”, ami azt bizonyítja, hogy „Hubert töketlen, gerinctelen, és nincs benne semmi keménység” – ez Humphrey elnökségébe került.

A kampány vége előtt alig egy héttel Thiệu elnök és Nguyễn Cao Kỳ alelnök valóban kivonult a tárgyalásról, megpecsételve ezzel Humphrey sorsát. Chennault, aki a Republikánus Nők Nixonért nevű szervezet társelnöke is volt, csak évekkel később vallotta be az eseményekben betöltött szerepét. A választásokig hátralevő néhány napban Johnson nemigen segítette Humphreyt, mivel úgy gondolta, hogy Nixon határozottabban követi majd a saját Vietnam-politikáját. Attól tartott, hogy Humphrey bármikor gyors békét kezdeményez majd. Johnson még le is hallgattatta az FBI-jal Humphrey telefonját, hogy jó előre tudja, ha Humphrey nyíltan ellenezné a háborút.

Nixonnak volt egy másik hírforrása is, Henry Kissinger, a Harvard professzora és Nelson Rockefeller New York-i kormányzó közeli tanácsadója (utóbbi Nixon ellenfele volt a republikánus elölválasztás idején). Amikor Nixon lett az elnökjelölt, Kissinger gúnyosan megjegyezte: „ez az ember (...) kész katasztrófa (...), nem volna szabad megválasztani, különben az egész ország kész katasztrófa lesz”. Másoknak egyenesen azt mondta, hogy „ez az ember nem alkalmas elnöknek”. Mindez nem tartotta vissza attól, hogy titkos információkat ajánljon fel Nixonnak a párizsi béketárgyalásokkal kapcsolatban, amit Nixon arra használt fel, hogy szabotálja a tárgyalást. Kissinger október elején figyelmeztette Nixont, hogy haladást értek el, így hamarosan le kell állítaniuk a bombázásokat. Párizsban az Egyesült Államok delegációja „már a pezsgőt bontja”.

Kissinger ezzel párhuzamosan behízelegte magát Humphrey táborába is. Azzal kereste meg Zbigniew Brzezinskit, hogy „nézze, én évek óta utálom Nixont”, majd felajánlotta neki, hogy hozzáférést biztosít Humphrey számára Rockefeller Nixont „besározó

Nixon az 1968-as elnökválasztás egyik kampánygyűlésén

dossziéihoz”. Humphrey naiv módon azt hitte, hogy Kissinger neki dolgozik, később pedig azt mondta, hogy nemzetbiztonsági tanácsadónak akarta kinevezni.

Nixont nem nagyon érdekelte a belpolitika. Lesajnáló véleménye szerint a belpolitika olyasmi, mint „árnyékszék építeni Peoriában” (megveszékhely Illinois államban). Belföldi programja a mérsékeltnek szólt; a keményvonalas konzervatívokat inkább elriasztotta. A külpolitikában akarta igazán megmutatni magát Nixon. Kissingerrel együtt úgy döntött, hogy megkerülik a külügyminisztériumot, vagyis a Fehér Házból intézik a külpolitikát. Nixon ennek szellemében választotta meg a külügyminiszterét William Rogers államügyész személyében, aki világosan megmondta Nixonnak, hogy nem sokat ért a külpolitikához. „Pont ezért kapta meg az

Az egyik szerző, Oliver Stone (középen) bajtársaival – 15 hónapot szolgált Vietnámban

állást” – ismerte el Nixon. Kissinger gunyoros megjegyzése szerint „kevés szóba jöhető ember volt a külügyminiszeri posztra, mivel az elnök csak kevesekről tudta biztosan, hogy nem értenek a külpolitikához”. Kissinger gondoskodott arról, hogy Rogers kimaradjon a fontos hírszerzési információkból és a döntéshozatalból. A Nixon–Kissinger-politika kevésbé volt ideologikus, mint azt sokan várták.

Az átmeneti időszakban Kissinger megbízta a RAND céget, hogy vázolja fel a Vietnámmal kapcsolatos politikai lehetőségeket. A lehetőségeket látva Nixon úgy döntött, hogy gyorsan véget vet az Egyesült Államok katonai jelenlétének, ám ragaszkodott ahhoz, hogy – saját szavaival élve – „méltósággal” távozzanak, még akkor is, ha ehhez el kell pusztítaniuk Délkelet-Ázsia nagy részét.

A harcok terhét fokozatosan igyekezett levenni az amerikai katonák válláról – akiknek a száma 543 ezernél tetőzött –, és áthelyezte azt az Egyesült Államok által kiképzett és felszerelt dél-vietnamiakra. Eközben Hanoi tudtára adta, hogy ez nem jelent meghátrálást. Előbb fokozta Dél-Vietnam és Laosz bombázását, majd 1969 márciusában a Kambodzsába menekült észak-vietnamiak táborait kezdte támadni.

Nixon világossá akarta tenni, hogy kész átlépni bármilyen hallgatólagos határt, és irracionálisan is képes fellépni, ha provokálják. Arra az esetre, ha a bombázások és fenyegetések mégsem kényszerítenék térdre a Nemzeti Felszabadítási Frontot és Észak-Vietnamot, Nixon egy mindent elsöprő csapást készített elő Kissingerrel. Megbízta Thomas Moorer admirálissal, a haditengerészeti műveletek vezetőjét, hogy titokban, Laird tudtán kívül tervezze meg a Duck Hook-hadműveletet.

A lehetőségek között volt Észak-Vietnam megszállása, Hanoi és Hải Phòng szőnyegbombázása, Hải Phòng kikötőjének elaknásítása, valamint Észak-Vietnam gátjainak szétbombázása, amivel tönkretették volna az ország élelmiszer-ellátását. Kissinger augusztus elején titokban találkozott a vietnamiakkal Párizsban, és ultimátumot intézett hozzájuk. „Ha november 1-jéig nem történik jelentős előrelépés, vonakodva bár, de kénytelenek leszünk olyan intézkedéseket meghozni, amelyek a legsúlyosabb következményeket vonják maguk után.” Október 2-án Kissinger egy szigorúan titkos feljegyzésben azt írta Nixonnak, hogy „fel kell készülnünk arra, hogy minden hangszeren játszunk, ami csak szükséges. (...) Ha tényleges változást akarunk elérni Hanoi gondolkodásában, az akciónak brutálisnak kell lennie.”

Kissinger szeptember végén találkozott Anatolij Dobrinyin washingtoni szovjet nagykövettel. A tárgyalást Nixon előre megbeszélte telefonhívása szakította félbe. Ezután Kissinger azzal riogatta Dobrinyint, hogy „sajnos a megállapodásra irányuló minden erőfeszítésünk hiábavaló volt. Az elnök épp most mondta, hogy a vonat elindult az állomásról, és már a saját útján halad.”

Szerencsére a vonat mégis visszatért az állomásra. Nixon végül lefújta a Duck Hook-hadműveletet. „Az ultimátumom csakis úgy lehetett volna sikeres – magyarázta később –, ha meggyőzzük a kommunistákat arról, hogy valóban szilárd a támogatásom

Nixon 1969 áprilisában tervbe vette az amerikai csapatok kivonását, s helyettük az amerikaiak irányításával kiképzett dél-vietnami erőket akarta bevetni

idehaza, ha megpróbálnak a szavamon fogni. A háborúellenes mozgalmak felerősödése miatt azonban egyre halványabb volt annak az esélye, hogy megkapom ezt a támogatást.”

Atomriadó

1969. október 13-án Nixon titkos katonai atomriadót rendelt el. A Hadászati Légiparancsnokság nukleáris fegyverekkel felszerelt bombázói elhelyezkedtek a bázisokon és polgári repülőtereken, s várták a támadási parancsot. Harminckét B-58-as és száznegyvennégy B-52-es bombázó, valamint csaknem kétszáz KC-135-ös légi utántöltő

Az amerikaiak 1969 márciusában titokban megkezdtek Kambodzsában bombázást. A kép O Dar faluban készült egy támadás után

gép állt készenlétben. Nixon jelezte a szovjeteknek, hogy jó volna, ha komoly nyomást gyakorolnának Hanoi, hogy Vietnam végre tárgyalóasztalhoz üljön. Laird úgy gondolta, hogy az egész nem több, mint fölösleges és hiábavaló gesztus Vietnámmal szemben, sőt ha a szovjetek félreértik Amerika szándékát, kimondottan felelőtlen. Az Egyesült Államok október 25-éig folyamatosan növelte a fenyegetést. Még több repülőgépet szereltek fel atomfegyverekkel

Az amerikai társadalmat olyannyira megosztotta a háború és a többi kritikus kérdés, hogy néhányan már a polgárháború esélyét latolgatták. A csaták frontvonalai az egyetemi kampuszok voltak. Tüntetések, menetek és sztrájkok indultak el egyetemek százaiban. A kormány és az ipar szóvivői csak a saját felelősségükre tehetők be a lábukat az egyetemek területére.

A háborúellenes mozgalom egyre erősödött. 750 ezer tiltakozó gyűlt össze Washingtonban az 1969. novemberi békedemonstráción; további 150 ezren tüntettek San Franciscóban. A tiltakozások mértéke ellenére a háború hatása a harcmezőkön túl is megmutatkozott, s a civil lakosság szívét is megkeményítette. A kérdezőbiztosoknak az amerikaiak 65 százaléka azt mondta, hogy nem zavarja őket a Mý Lai-i mészárlás. [1968 márciusában a kis vietnami faluban az amerikai katonák mintegy 500 védtelen embert – többnyire csecsemőket, kisgyermeket, időseket – öltek meg; az eset csak 1969 novemberében került nyilvánosságra. – A szerk.] A Mý Lai-ból érkező hírek után folyamatosan jöttek az újabb rémtörténetek. A nagyközönség ekkoriban értesült a „szabad tűzkörzetekről”, amelyekben a katonák bármire löhettek, ami mozog. Ekkor hallott azokról a tízezrekről, akiket a CIA a „Főnix-program” keretében megölt, és a „tigrisketrecekről”, ahová a politikai foglyokat zárták be és kínozták. Hallott a több mint ötmillió vietnami paraszt deportálásáról, akiket szögesdróttal körülvett táborokba zártak. Hallott a széles körben elterjedt, pusztát élvezetből véghezvitt kínzásokról, és sok más büntényről, amelyek legalább néhány amerikai lelkét feldúlták, s a háborús bűnösök felelőssége vonását kezdték követelni.

Talán a háborúellenes érzelmek robbanásszerű erősödése kényszerítette Nixont arra, hogy lefújja a Duck Hook-hadműveletet, ám 1970. április 30-án bejelentett egy közös amerikai–dél-vietnami szárazföldi inváziót Kambodzsa ellen, hogy lerombolják a határ mentén lévő észak-vietnami

bázisokat. Mint mondta, az Egyesült Államok nem fog „szánalmas, tehetetlen óriásként” viselkedni.

Az egyetemek forrongtak. A diákok és a tanárok sztrájkoltak, a főiskolák és egyetemek több mint egyharmada felfüggesztette a tanítást. Az erőszak lángra kapott. Az ohioi Nemzeti Gárda tüzet nyitott a Kent State University diákjaira; négyet megöltek és kilencet megsebesítettek közülük.

A mississippi állami rendőrség belelőtt a Jackson State College tüntetőinek tömegébe; két embert megöltek, tizenkettőt megsebesítettek.

A tiltakozások és az erőszakos összecsapások több mint hétszáz kampuszra terjedtek ki. A *Washington Post* azt írta, hogy „a forrongó indulatok már aligha tarthatóak kordában. Az országnak azzal kell szembenéznie, hogy az egyetemek ifúsága lényegében általános és irányíthatatlan sztrájkba kezdett.”

Washington tüntetők ezrei özönlöttek el. Kissinger „ostromlott városként” jellemezte a fővárost, amelyben

és vittek ki a Hadászati Légiparancsnokság kifutópályáira. Másnap a parancsnokság atomfegyverekkel felszerelt B-52-esekkel repült át a sarki jégmezők fölött, egészen közel kerülve a Szovjetunió területéhez. Arról viszont nem sokat tudott az Egyesült Államok katonai vezetése, hogy ugyanekkor a szovjetek és a kínaiak között majdnem kitört a háború a határviták miatt. A szovjetek még abba az irányba is tapogatózni kezdtek, hogy az Egyesült Államok együttműködjön-e velük egy kínai atomlétesítmények elleni esetleges megelőző támadásban – hasonlóképpen ahhoz, ahogy Kennedy és Johnson is megkérdezte a szovjeteket egy évtizeddel korábban. Kína közel egymillió katonát mozgósított, és felkészült arra, hogy atomfegyverekkel válaszoljon a szovjet támadásra. Feltételezhető, hogy a szovjetek Nixon provokációját nem az eredeti, Vietnammal kapcsolatos jelzésnek, hanem egy Kínával közös tényleges támadásnak tekintették.

Nixon megpróbálta elfojtani az októberi és novemberi háborúellenes felvonulásokat. Hirtelen háborúpárti csoportok tűntek fel a Fehér Ház előtt, elítélve a tervezett felvonulást. Egyre több ügynök épült be a háborúellenes csoportokba. A Kongresszus háborúellenes képviselőit is célba vették. A szorult helyzetben lévő elnök azzal próbálta kiengesztelni a háborúellenes mozgalmakat, hogy további csapatkivonásokat jelentett be, és egy időre felfüggesztette a besorozást. Kirúgta Lewis Hershey, a sorozást irányító testület gyűlölt vezetőjét, aki korábban bejelentette, hogy a bizottságok kiemelt figyelmet szentelnek majd a tüntetések résztvevőinek – ami különösen felbőszítette az aktivistákat.

A demonstrációk elfojtására tett példátlan erőfeszítések ellenére október 15-én közel kétmillió tüntető gyűlt össze az ország nagy- és kisvárosaiban. Nixon így emlékezett vissza az eseményekre: „Bár nyilvánosan továbbra sem vettem figyelembe az egyre dühödtebb háborúellenes hangulatot, szembe kellett néznem a ténnyel, hogy ez talán máris lerombolta a Hanoihoz intézett ultimátumom hitelességét.”

Háborúellenes tüntetés a Pentagon előtt
LENT: Az elnök 1970. április 30-án sajtóértekezleten jelentette be a kambodzsai inváziót

„a kormányzat szövete (...) kezd szétfoszlani”. Warren Hickel belügyminiszter sürgette Nixont, hogy hallgassa meg a tüntetőket. Amikor a levelet a sajtó is kiszivárogtatta, Nixon menesztette Hickelt.

Több mint kétszáz diplomata írta alá azt a petíciót, amelyben Kambodzsra leroohanása ellen tiltakoztak. Nixon arra utasította az egyik államtitkár-helyettest, hogy „rúgja ki mindet”. Tiltakozásul Kissinger négy fontos embere lemondott. Harvardi barátai közölték Kissingerrel, hogy a továbbiakban nem dolgoznak neki tanácsadóként.

Nixon viselkedése egyre kiszámíthatatlanabbá vált. Inasával hajnali ötkor elment a Lincoln-emlékműhöz, és zavart beszélgetésbe kezdett a tüntető diákokkal. Kissinger attól tartott, hogy Nixon ideg-összeroppanást kapott. A fokozódó nyomás alatt Nixon bejelentette, hogy június végéig az összes harcoló egység kivonul Kambodzsból.

Bombázás és tárgyalás

Hanoi 1972-es tavaszi offenzívája porrá zúzta a dél-vietnami hadsereget. Nixon 1968 óta most bombázta először az észak-vietnami városokat, és egyes déli területeket is, továbbá elaknásította Hải Phòng kikötőjét. Porrá akarta bombázni Hanoit.

Októberben hirtelen újraindultak a megrekedt párizsi tárgyalások. Kissinger bejelentette, hogy „a béke karnyújtásnyira van”. Ám miután újraválasztották, Nixon egy kemény, tizenkét napos „karácsonyi bombázást” szabadtott Hanoira és Hải Phòng-ra; ez volt a háború addigi legnagyobb bombázása. A nemzetközi felháborodás elsöprő volt. A béketárgyalások újratekadtak. Január 23-án Nixon bejelentett egy megállapodást, amely „véget vet majd a háborúnak, és lehetővé teszi a tisztességes békét”. A párizsi békeszerződést január 27-én írták alá. Az Egyesült Államok leállította katonai akcióit, az utolsó amerikai csapatok pedig 1973. március 29-én hagyták el az országot. Körülbelül 150 ezer észak-vietnami katona maradt Délben, de tiszteletben tartották a tűzszünetet. Áprilisban, hetekkel az Egyesült Államok csapatainak távozása után, Nixon és Kissinger újraindították Észak és Dél bombázását, még intenzívebben, mint addig bármikor. A *Time* magazin szerint a parancsot akkor vonták vissza, amikor Nixon megtudta, hogy John Dean terhelő vallomást tett rá a Watergate-ügy kapcsán. Nixon úgy döntött, hogy a bombázásokkal nem szítja tovább a közvélemény haragját akkor, amikor a kongresszusi csatára is készült, mivel eltökélte, hogy kitölti a hátralevő hivatali idejét.

A háború még két évig tartott. 1975. április 30-án az észak-vietnamiak elfoglalták Saigont, s a harc véget ért. Az Egyesült Államok több bombát dobott az aprócska Vietnamra, mint amennyit a világ addigi összes háborújában ledobtak egymásra a hadban álló felek – háromszor annyit, mint amennyit a második világháborúban összesen felhasználtak. A fel nem robbant bombák betertették a vidéket. Nyolcvanmillió liter lombtalanítóval mérgezték meg a környezetet. Délben az Egyesült Államok a tizenötezer faluból kilencezret rombolt le. Északon mind a hat nagy ipari város súlyos károkat szenvedett, mintegy harminc közepes és száz kisebb várost romboltak porig. Lê Duẩn, aki átvette Észak-Vietnam vezetését Ho Si Minh 1969-es halála után, azt mondta az odalátogató újságíróknak, hogy az Egyesült Államok harminc alkalommal fenyegette meg

A Nixon–Kissinger-korszak egyik legpiszkosabb akciója volt Salvador Allende chilei baloldali kormányának megdöntése, amelyet Pinochet tábornok véres megtörtő hadjárata követett. A kép 1976 júniusában készült – a külügyminiszter mosolyogva ráz kezét a később bíróságon is elítélt diktátorral

őket atomtámadással. A háború emberáldozatainak száma megrázó volt. Több mint 58 ezer amerikai halt meg a harcokban. Ám ez elenyésző volt ahhoz képest, hogy hány vietnami vesztette életét vagy sebesült meg. Robert McNamara később azt mondta a diákjainak az Amerikai Egyetemen, hogy 3,8 millió vietnami halt meg a háborúban.

A kambodzsai szörnyűségek még a vietnamiakon is túltettek. A bombázások 1973. augusztus 15-éig folytatódtak, amikor is a Kongresszus csökkentette a háború anyagi támogatását. Több mint 100 ezer helyszínre csaptak le, több mint 3 millió tonna robbanóanyaggal. A támadások során civilek százezrei haltak meg; a kambodzsai gazdaság széthullott.

A Vörös Khmer mozgalom, amely a bombázások előtt még gyengécske erőnek számított, arra használta fel a helyzetet, hogy ugyanúgy mozgósítson, ahogy később mások is mozgósítottak az Egyesült Államok atrocitásai után Irakban és Afganisztánban. A szervezet létszáma exponenciálisan növekedett, fiatal káderei fanatizmusáról rémisztő beszámolók terjedtek. Miután 1975-ben hatalomra jutottak, újabb szörnyűségeket szabadítottak a saját népükre. A népirtásban 1,5 millió ember tűnt el, túl azon a félmillión, akiket az amerikai háborúban öltek meg. Az Egyesült Államok Kínára való tekintettel – amely akkoriban Kambodzsra fő szövetségese volt – baráti kapcsolatot tartott fenn a brutális Pol Pot-rezsimmel. 1975 végén Kissinger azt mondta a thai-földi külügyminiszternek, hogy „mondja meg (...) a kambodzsaiaknak, hogy a barátaik leszünk. Gyilkos banditák, de nem hagyjuk, hogy ez az utunkba álljon.”

Hanoi viszont nem nézett félre az atrocitások idején. 1978-ban megpróbálta rávenni a kambodzsaiakat, hogy lázadjanak fel vezetőik ellen, akiket „a század második felének legundorítóbb gyilkosaiként” aposztrofáltak. Vietnam még abban az évben megszállta az országot, és elsöpörte Pol Pot förtelmes rezsimjét. A vietnamiak szerint „Kambodzsában, amely korábban a béke szigete volt, (...) ma már senki sem mosolyog. A földet vér és könny itatta át. (...) Kambodzsra maga a földi pokol.” A vörös khmerek rövid uralódása alatt a népesség nagyjából egynegyede pusztult el. ■

Forrás: Oliver Stone – Peter Kuznick: *Amerika elhallgatott történelme*. Fordította: Angster László. Kossuth Kiadó, 2014.

MI, MINDEN KÉPHEZ DALLAMOT ADUNK!

**MINDEN VASÁRNAP 17 ÉS 19 ÓRA KÖZÖTT KEDVENC
FILMJEI ÉS SOROZATAI A KLASSZIK RÁDIÓ 92.1-EN!**

ISMÉTLÉS SZOMBATON 17 ÉS 19 KÖZÖTT.

Lássuk a forrásokat is! Ezzel a céllal adjuk közre sorozatunkat, amely emlékezetes történelmi eseményekről, személyiségekről és jelenségekről a kortársak leírásaival igyekszik képet adni

Kuncz Aladár a francia fogságról

KUNCZ ALADÁR (1885–1931), az ígéretes író, a nagy műveltségű tanár, a *Nyugat* munkatársa szerelmese volt a francia kultúrának és irodalomnak. Szabad-ságait rendszerint francia földön töltötte – így az 1914-es nyarat is. Hallatlanul súlyos árat fizetett ezért. A háború kitörésekor mint ellenséges ország állampolgárát internálták, és hasonló „bűnű” társaival együtt majd öt évig fogságban tartották a Franciaország nyugati partjai mentén található két szigeten (Noirmoutier és Ile d'Yeu) kialakított táborokban, hogy csak fél évvel a fegyverzaj elülése után (!) engedjék szabadon. A fogságról készült monumentális műve, az 1931-ben megjelent *Fekete kolostor* Schöpfung Aladár szerint „a legkeresztényibb könyv a modern magyar irodalomban”. A magyar irodalomkritika egyik legjelesebbje a *Nyugatban* a következőkkel méltatta a művet:

„Az egésznek eszmei boltozata sajátképen keresztényi: a legszebb keresztény illúziók egyikének, a szenvedésben való megigazulás eszméjének pillérére van felépítve. Öt esztendő elképzelhetetlen fizikai és minden lelki erőt a végsőig feszítő szenvedései, amelyek nem egy szenvedő társat züllésbe, alkoholizmusba, örültségbe, vagy halálba kergettek, e könyv írójából kihozták lényé legmélyebb és legnemesebb elemét és olyan világnézetet építettek ki belőlük, amely tizenkét évig érlelődve, mélyülve és tisztulva most végre megírta Kuncz Aladár a modern magyar irodalom legemelkedettebb szellemű könyvét.

Öt esztendő alatt, amíg el volt zárva kegyetlen és gonosz börtönökben, a világgal való minden érintkezéstől elzárva, többet látott, mint amennyit normális körülmények között megláthatott volna: meglátta az emberi lélek és élet lényegét... Az elmélyülés mentette meg az író attól a sötét sorstól, amelynek nem egy fogolytársa, éppen az érzékenyebb idegrendszerűek közül valók, áldozatul estek, olyan szemléletre tette képessé, amely kitermelte a fogság mérgező hatása ellen harcoló antitoxinokat, amelyen felemelkedhetett a humanitás magas fokára s amelyen kialakult benne a művész.

Egyetlen pathetikus szava nincs és könyve szinte a robbanásig tele van a páthosz feszítő erejével. A nagy művészet, amire az élet-filozófia képesítette, abban van, hogy ez a páthosz nem az olvasó lelkében alakul ki. Hogy mennyire őszinte ez, azt láthatjuk abból, hogy az egész nagy kétkötetes műben nincs egy mondatnyi kisiklás, az író szava egyetlen esetben sem csúszik félre. A *Fekete kolostor* a legegzenyesebb könyvek egyike az egyenetlen könyvek magyar irodalmában. Ez a páthosztalan páthosz egészen kivételes a börtön-irodalomban. Csak Dosztojevszkij halottas házában van meg ilyen teljességgel. Ezzel a könyvvel a Kuncz Aladárét nem összehasonlíthatni kell, hanem mellé állítani.

A noirmoutier-i és Ile d'Yeu-i foglyok a francia nép hisztérikus háborús gyűlöletének voltak áldozatai. Ezt nem titkolja, de nem is hangsúlyozza ki. Megértés vezetett tollát, nem harag. A franciák gyűlölködését úgy írja meg, mint valami gonosz elemi erőt...”

Mikor az ember élete már csak nyomorult szalmaszálon függ...

Mikor az ember mindent elveszített, s az élete már csak nyomorult szalmaszálon függ, akkor erre sokkal megfeszültebb gonddal vigyáz, mint egykori élete valamennyi fényűző kincsére és gazdagságára. Lám, nekem sem maradt egyéb, mint a negyedik fogsági év hitvány állati tengődése: a kazamata szalmazsákja, a mindennapi marharépa, a folyton fogyó kenyéradag, s én mégis vad, ösztönös macacssággal ragaszkodtam hozzá, szívem felverő nyugtalansággal örököttem, hogy öntudatom le ne csússzék róla, mert éreztem, hogy ha már ezt az utolsó roncsot is elhagyja, akkor nem következik más, mint a téboly semmibe vésző sötétsége.

A válságos éjszakát követő reggel s azután is mindennap felkeltem, örültem a kúrtszónak, a híg feketének, a vizes, ízetlen főzeléknek, az örök szuronyának, s ha a gyötrelmes nehézséggel megélt órákban, napokban, bármikor érezni kezdtem, hogy öntudatom megint el akar szállni, futottam ki az udvarra, róttam a megszámlolt lépéseket, elzártam fületem, szememet, lelkemet a csábító szédülettől, s vakon, süketen, minden gondolat nélkül addig rohantam, amíg csak magam mögött nem hagytam a kísértéseket, s nem maradt más, mint a fogoly-élet. Olvasni már nem tudtam. Az emlékektől, álmodozásoktól rettegtem. Mindig veszedelmes híd volt, amelyen a képzelet félelmetes utakra siklott. Maradt csak a hideg víz, séta, beszélgetés, kártya, sakk, evés és néha a bor állati önkívülete. Így is sokszor megesett, hogy kártyázás vagy beszélgetés közben felugrottam, s ki kellett szaladnom az udvarra, mert azt hittem, megőrülök.

Most értettem meg szegény Riedlt, aki mindig csak futott. Ő végre is célt ért. Még októberben hazaküldték Budapestre, ahol senkit sem ismert, s ahol újra kellett volna a magyar nyelvet tanulnia. Ajánló levelet küldtem vele Laczkó Gézához, és vastag talpú cipőjébe két novellát szegeztem be a budapesti *Nyugat* számára. Riedl egyszer felkereste Laczkó Gézát, azután többé nem jelentkezett, pedig megígérte, hogy küldeményemet ki fogja bontani cipőjéből. Barátom hetek múlva érdeklődött a tömeglakáson, ahol az egykori maître d'hôtel szállást kapott. Ott azt mondták, hogy hazaérkezése után három napra meghalt. Abban a ruhában temették el, amelyet magán hordott, s a cipő is a föld alá került, amelynek talpában írásaim voltak elrejtve... Riedl esete is igazolta, ha valakit a fogságból, mint beteget, hazaküldtek, annak az otthonból osztályrészlül már csak a temető jutott.

Pedig ezen a negyedik télen különösen a súlyos idegbetegek száma nagyon elszaporodott. Két németen kitört a dühöngő örültség. Őket valamelyik francia elmeorvosintézetbe vitték, ahol hamarosan meg is haltak. A többi idegbeteg is már csak roncs volt, de úgy látszik, pislákol bennük annyi élet, hogy a hazaszállításra még nem értek meg.

Tutschek már túl volt minden ideges félelmen és nyugtalanságon. Többé semmit sem tudott magáról. Ha nevét hallotta, azt mondta, ismert egy ilyen nevű embert, de nagyon régen... Kezével olyan meszsire utaló mozdulatot tett, amelyet már a képzelet sem járhatott be.

Noirmoutier vára

Feleségétől néha érkeztek gyászkeretes levelek. Nem bontotta fel őket, gyűjtötte rakásra. Azt mondta, egyszer majd átadja a címzettnek, mert biztosan tudja, hogy valamikor még találkozik vele... Még mindig csak térdepelt és imádkozott. A járástól már annyira elszokott, hogy ha néhány lépést akart tenni, térdei berogytak. Ezért egész télen ki sem mozdult az 56-osból.

Ilyen csendes örült lett egy Heipel nevű, öregebb osztrák szobafestő is. Ő az 54-esben lakott. Minden rongyot, szemetet fekvőhelyére, utazóládájába gyűjtött. A fogságba még feketére festett hajjal és bajusszal került, de most megnőtt, kuszált hajáról és bajuszáról lekopott a festék, és szőrözete ijesztően zöld színűvé változott. Egész nap a citadellát festette. Képeit pár sou-ért eladta a katonáknak, fogolytársainak. Mikor azután vevőiből s a papírból kifogyott, a kísértő börtönképet ráfestette rongydarabokra, a kazamata padjaira, a falra, a kövezetre, mindenüvé, s úgy látszott, hogy semmi tér sem elég számára, hogy zord vízióját életre hívja... Az öreg, zöld hajú festő sohasem mosakodott, fehérneműit hónapokon át magán hagyta, úgyhogy a férgek ellepték, s kibírhatatlan bűzt árasztott. Ehhez járult még a fekvőhelyén, polcán és utazóládájában összegyűjtött bűdös rongydaraboknak és rothadó tárgyaknak rettenetes szaga, amely körülötte egy-két méter körzetben kibírhatatlanná tette a levegőt. Minthogy társai nem tudták rávenni a tisztálkodásra, és bűzlő holmijaitól semmiképpen sem akart megválni, végre is felleltették az adminisztrációnál. Szegény kapálózó, gyermekesen nyávogó öregembert erőszakkal fűrésztözték meg, a Vöröskereszt adományából új inget és alsónadrágot adtak rá, azután gyűjtött rongydarabjait és utazóládáját kidobták a citadella udvarára azzal, hogy válassza ki belőle, ami még használható. Heipel sírva álldogált földült kincstára előtt. Egy-egy darabot óráig a kezében tartott. Nehéz, szinte lehetetlen volt a választás. Nem tudott megválni semmitől, ezek a haszontalan, visszataszító szemét dolgok úgy hozzá voltak növe életéhez, mint máséhoz a palota, az autó, a fényűző lakásberendezés... Csak nagy nehezen tudtuk rábeszélni, hogy legalább ideiglenesen szakadjon el tőlük. Azt mondtuk, hogy mindent leltárba veszünk, gondosan becsomagoljuk, s az egészet az adminisztrációnál letétbe tesszük kiszabadulása napjáig.

Heipelen kívül menthetetlennek látszott, és szintén sok bajt okozott a vörös Rosenberg is, akin oly erős mértékben tört ki az üldözési rögeszme, hogy többé már a mindig magánál hordott pléhbüdönből sem akart enni. Legtöbbször erőszakkal kellett etetni, vagy a legravaszabb módokat kitalálni, hogy az ételhez nyúljon.

Furcsa mánia tört ki Katzon, ezen a mindig komor, szótlan öreg szűcsön, aki egyszerre csak elkezdett a patkányokra vadászni, s nagyon boldog volt, ha egyet-egyet lenyúzhatott. Egész nap a konyha körül ólálkozott, s ha a kutya szájában patkányt látott, rácsapott, mint a héja, és elkapta tőle. A konyhában dolgozók nevének sajtóságon kínálkozó rokonhangzása miatt *Katzen*-nak csúfolták. Sokszor volt nagy lármá, futkosás az udvaron Katz különös szenvedélye miatt. Az öreg szűcs elcsente a patkányt a kutyától, és elkezdte szaladni. A kutya ugatva utána iramodott. Erre a konyha emberei elkezdtek kiáltozni, és csakhamar az egész udvar visszhangozta: „Katze! Katze!...” Az öreg szűcs a patkányt kezében szorongatva eltűnt valamelyik föld

alatti folyosón, s azután, mikor rejtett zugjában magára maradt, nekilátott biciskájával az állatnak... volt már egy csomó kikészített patkánybőre, amire nagyon ügyelt, s olyan helyekre dugdosta, ahol lakótársai nem találhattak rá.

De még meglepőbbben jelentkezett a tébolyodottság egy nagyszakállú, nagyon tisztas megjelenésű németen, akit Klopfernek hívtak. Ez az úr négy éven át fogolytársai között a legnagyobb tiszteletnek örvendett. Nevét sohasem ejtették ki a *Herr* nélkül. Herr Klopfer lehetett volna komissziótag is, tekintélyes külseje szinte kijelölte erre, de nem fogadott el semmiféle ilyen hitvány megkülönböztetést. Úgy élt köztünk, mint száműzött fejedelem. Hátrattett kezekkel, előkelően kimért lépésekkel és mindig egyedül járt. Gesztenyebarna, göndör szakállá, amelyet Wachsmann különös szeretettel sütögetett, mint sajtóságos szőrszalvéta terült el gondosan kikévelt felöltője felett, keménykalapot hordott, aranyláncan lógó szemüveget... Voltaképpen senki sem tudta róla, hogy kicsoda, de mindenki nagyon tisztelte, 1917 utolsó hónapjaiban azután egyszerre megváltozott a magaviselete. A szakállas tekintély kezdte megszólításával kitüntetni fogolytársait. Fontoskodva, előkelő kézmozdulattal félrehívta az embert, s négyszemközt valami furcsa, aljas dolgot kínált megvételre, egészen egyszerű vásári árut, amelyet a hüvelyk- és mutatóujj közé kellett illeszteni, s abból obszcén mutatvány került elő. Eleinte mindenki elképedéssel fogadta az ajánlatot, de azután lassanként megszoktuk, hogy mit jelent az, ha az embert Herr Klopfer félrehívja. Az előkelő, szakállas úrnak voltak nagy számban ocsmány fényképfelvételei is. Ezeket is eladta. Nagy utazótáskája nem fogyott ki az erotikus leleményű árucikkekből... A végén már arra is gondoltunk, hogy Herr Klopfer nem amatőr kedvelője az ilyen dolgoknak, hanem békében ezek elárúsításából élt. Egyesek mintha emlékeztek is volna rá a Boulevard des Italiens éjjeli forgalmából. Talán úgy kezdte, mint erotikus kalauz, mint cilinderes utcasarki élőreklám, aki szoborszerű karral egy mellékutca gyanús lokáljára mutat. Azután úrrá vergődött, Herr Klopferre, s talán a fogságban új életet, új arcot akart magára öltetni. A végén is a hosszú elzártág, pénze megfogyatkozása visszadobta egészen alulra, ahol az életet kezdte. Ki tudta volna ezt?...

Herr Klopfer is a lélekben megrendültek közé tartozott, mint amilyenek nagyjában már mindnyájan voltunk. A maga valóságában én is csak akkor vettem észre ezt, amikor ideges félelmeim először jelentkeztek. Akkor rájöttem, hogy mindegyikünk lelke ki van már kezdve. Először Schneiderrel, a halvány arcú pozsonyi pékkel beszéltem erről. Elmondta, hogy az örülettől való félelem első ízben trombitálás közben jelentkezett nála. Hirtelen elfelejtette a jelt, amit már ki tudja hány századszor fújt. A trombita hangja értelmetlen, furcsa recsegésbe fulladt. Akik hallották, nevettek rajta, csak a pozsonyi pék sápadt bele még inkább... Tőle azután megtudtam, hogy Kilár, akivel a „kávéházukat” együtt csinálják, éppen olyan szenvedélyes hidegvízkiürás, mint Neubert vagy Neuhaus... Az emlékezet ijesztő kihagyásairól beszéltem egy ízben Nagellel és Däumlinggel is, s kiderült, hogy a két német tanár már egy év óta rendszeres memóriagyakorlatot folytat...

Óvtak az alkoholtól, amely pillanatnyi bénulást okoz csak, de azután a megviselt idegrendszer még könnyebb zsákmánya lesz az észvesztő kísértéseknek. Ijesztő példa volt erre Varvey, az egykori bordeaux-i tanár, akitől már délelőtt sem lehetett angol nyelvleckét venni, mert zavaros dolgokat mondott, agya egészen eltompult, s minduntalan elfelejtette, hogy miről van szó. Délutánra azután egészen részeg lett. Megcsappant jövedelméből csak rumra telt, attól percek alatt berűgött. Mindennap alkonyatfelé valamelyik bástyafeljárat előtt lehetett látni, a földön ült, kidülledt vörös szemmel, nyitva maradt szájával, amelyből a nyál csurgott. Néha kis medalliont vett kezébe, a lánya fényképével. Ránézett, s minden ok nélkül, hátbor-

zongató állatiassággal röhögni kezdett... A bortól származó verekedések, összetűzések napirenden voltak. Az őrség már nem is törődött a kantinból dülöngézve kijövő foglyokkal. Csak ha valamelyik részeg egy katonára dőlt, akkor belerúgtak. Megegett, hogy némelyik véres arccal, hason elterülve órákig feküdt a bejáró kapu előtt.

Mi is, ha ittunk, sokszor olyan dolgokat követtünk el, amelyért másnap nem vállaltuk volna a felelősséget. Egyszer, mikor hármunkat az őrség az éjszakai sétánkból bekergetett, összetűztünk velük, s pusztá kézzel rázogattuk szuronyaikat. Nyugodtan belénk szúrhattak volna, de látták, hogy „nem vagyunk beszámítható” állapotban, s nem bántottak. A bortól éppúgy óvakodnunk kellett, mint az olvasástól, a gondolkodástól, tépelődéstől. Azon az estén, amikor az őrséggel szembeszálltunk, a kantinosné hívott be egy pohár borra. Ezúttal férje is jókedvűnek látszott. Az alkohol már rég el volt tiltva tőle, de azért titokban mégis ivott. Most is nehéz aperitív illatát éreztem rajta. Késő estig maradtunk a kantinban, azután mámorosan távoztunk. Az őrséggel támadt éjszakai jelenet kissé kijózanított, de nem egészen, mert az alkohol hatását még másnap is éreztem, mikor reggel arra ébredtem fel, hogy az 51-esben izgatottan arról tárgyalnak, hogy a kantinos az éjszaka hirtelen meghalt. Álmában, felesége mellett érte őt a vég. Csak felhőrdült, s azután a könnyű álomból viszszaesüpedt a vég nélküli álomba... Féléberén hallottam a dologról, s pillanatokig azt hittem, rólam van szó. Mintha én haltam volna meg, s lakótársaim ezt tárgyalnák...

Azóta még ritkábban nyúltam borhoz, amelyet különben sem bírtam már. Barátaink között az ital mellett leghívebben Dudás tartott ki. Ő sem volt alkoholista, de már mámorában határozott, s mindig ugyanazok a rögeszméi támadtak, amelyek végül is veszedelmek lehettek volna, ha nem küzd minden erejével a csábító mámor ellen. Egyik állandó ittas képze volt, hogy fiatal német barátai ellopják repülőgép-tervét. Ha ivott, utána órákon át tudott erről beszélni, s nem lehetett meggyőzni arról, hogy csak rémeket lát. Voltak egyéb történetei is dr. Herzről és másokról, amelyeket többnyire csak az alkohol sugallatából merített. Esténként mindenkinek hosszasan elbeszélte ezeket, másnap azután egész délelőtt azokkal tárgyalt, akikkel becsípve összekerült, és visszavont, jóvátett mindent. Megható volt ennek a kedves, jó érzésű fiúnak küzdelme kísértő rémeivel. A harcot még mindig győzte, bár ebben az időben sok baj érte már. A pénze elfogyott, otthonról csak rossz híreket kapott, egyes-egyedül abból tartotta fent magát, hogy a nagy utazóládában hozott dolgait eladogatta. Majdnem mindent az adminisztrátor vett meg tőle, aki gyors ütemben gazdagodott, s végül Dudásnak már nagy, üres ládáját is megvásárolta, amelyről annak idején a perigueux-i állomás katonái azt jegyezték meg, hogy koporsóját hozza benne... Ebben a „koporsó”-ban, amelyet egy reggel Biesenbach és Von der Hohe a csonka képű, kékvörös arcú adminisztrátorhoz szállítottak, valóban sok minden volt temetve: Dudás egykori jóléte, fényűzése, gondtalansága s minden bizonnyal fiatalsága is örökre...

A folyton növekvő, általános nyugtalanság és ideges lehangoltság az udvar képét is teljesen átváltoztatta. Azelőtt esős időben senkit sem lehetett kint látni. Most az udvaron éppen úgy, mint a rempart-on, mindig találkozott az ember rohanó, magukba zárkózó sétálókkal, akik zsebbe mélyesztett kézzel, feltűrt gallérral esőben, sárban egyforma kitartással rótták az utat. Maguk körül nem vettek észre senkit és semmit. A rém, amelyre ijedt tekintetüket rögzítették, nem kívül kolompolt, hanem feldúlt lelkeikből meredt eléjük...

*

Az éjszakai körfutásokat a végén mindig az őrség szüntette meg. Ennek is megvolt a zárórája. Az adminisztrátor és az őrmesterek tizenkettő felé tértek vissza az erődítménybe, s a facipők egyhangú, borzalmas kopogása zavarta álmukat. Ilyenkor a föld alatti folyosókba húzódtunk. A hosszú, nedves, sötét fal mentén néha nyolcvan-százan is

álldogáltunk. Beszélgetni nem lehetett, de nem is igen akartunk. A sötétben csak cigarettánk tüze parázslott, s abból derengett néha fel a fény falhoz támaszkodó társaink arcára. De ismertük enélkül is mindegyiket. A járásukról, köhögésükről, körvonalaikról megismertük valamennyit. Rendesen mi, régi noirmoutier-iek, álltunk együtt: az öreg Müller bácsi, Jakab, Bistrán, Valéry, Ványi, Szőke, Reichsfeld, Ziffer, Dudás, Soltész, Németh, Bajusz, Ambrus, Schneider, Kilár, Stein Mór, Reisner, Poss, Edouard, Ullrich, Hampel, Heger, Remling, Schrummer, Crombeck, néhány osztrák pincér, a Stockerek, a tiroli

A centenáriumi rendezvények sorában Noirmoutier-ben korabeli fotógyűjteménnyel emlékeztek meg az internáltakról és az őrsemélyeztről

cigányok... Mind szürke alakok már, a Vöröskereszt pléhgombos, durva szövésű egyenkabátjában, fejükön sipkával. Leegyszerűsített, színtelen, szóval árnyak, amelyek oly könnyen tudnak a folyosó sötétségében eggyé olvadni... Néha megszólalt egyikünk. Nem mondott el hosszú dolgokat, csak egy-egy szót ejtett ki száján, mint hosszú, tudatalatti képsornak töredékét: parasztlány... számo... malom... tej... utca... Ezen azután mi hosszú ideig elgondolkoztunk. Nem rendes gondolkodás volt ez, arra nagyon fáradtak voltunk. A szó csak kibontotta mindazokat a fényes képeket, azokat a kedves hangokat, színeket, illatokat, amik velük társultak. Rengeteg sok minden volt egy ilyen szóban! Néha a képek tömegétől úgy elgyengültünk, hogy leroskadtunk, s ott a folyosón elaludtunk. Társaink nem zavarták álmunkat, és csak akkor vettek helyünkre, amikor már az utolsók is készültek elhagyni a föld alatti folyosót... Egyszer a konyha felől szénfüst illata szállt felénk. Valaki azt mondta: vonat... Erre mindjárt hallottuk mozdonyok füstökádó puffogását, vasúti kocsik csörrenő egymásba ütdését. Emberek szaladtak, kezükben kis börtáskával, pléddel. Fátyolos, gumikabátos asszonyok... A mozdony szuszogott, fűtött... Indul a vonat! Indul a vonat!...

Nem tudom, mi volt jó abban, ha így együtt álltunk, hallgattunk, vagy nagy ritkán egy-egy szót mondtunk. De ilyenkor nem éreztük semminek sem a hiányát. El tudtunk volna lenni így sokáig, talán évekig, talán örökre. Mintha jótékony szellem összekapcsolta volna véreinket, idegeinket, lelkeinket: minden elszabadult belőlünk, ami bennünk félelmetesen, ijesztően keringett, s a nagy, közös hullámmásban elhalkult, elaprózódott, megnyugtatóvá lett, mint a sűrűn pergő esőcseppek, amelyeknek egyhangú zenéje az udvarról föld alatti rejtékhelyünkig hallatszott, így múlt el a negyedik tél. A napok megint hosszúaknak tündek föl, megint óráról órára éltünk, mint a fogság elején. Csak most nem vártunk semmiféle nagy változást, szinte féltünk tőle, mert azt hittük, hogy már nem bíránk ki. Ha valami, bármilyen kis dolog is történt velünk, már csodának láttuk, amelynek fénye napokig betöltötte lelkünket, s a szürke napok hosszú folyására ragyogó hidat vert, mint folyó vizére a lenyugvó nap. ■

Forrás: Kuncz Aladár: *Fekete kolostor – Feljegyzések a francia internáltságból*. Ferenczy Könyvkiadó, Budapest 1995.

A történelem egyes folyamatai nehezen magyarázhatók az emberek és állatok egymásra kölcsönösen gyakorolt hatásának megismerése nélkül. Sorozatunk ezt szemlélteti néhány példával

Egy halhatatlan szimbólum: a rétisas

ASAS UGYAN nem sok gyakorlati hasznot hajtott az embernek, sőt gyakran éppen amiatt irtották állományát, mert háziállatok, sőt gyerekek elragadásával is meggyanúsították, az erő, a hatalom és a nemesség szimbólumaként mégis igen előkelő helyet kapott a jelképrendszerekben: számos ország hatalmi szimbólumaiban, illetve nemzeti címerében megtalálható az ókori Rómától a Habsburg Monarchián át a mai Egyesült Államokig.

A hazánkban is előforduló eurázsiai vagy fehér farkú réti-sas legközelebbi rokonának, az úgynevezett fehérfejű rétisasnak (*Haliaeetus leucocephalus*) jóból is, rosszából is egyaránt kijutott. Természetes élőhelye az Egyesült Államok, Kanada és Észak-Mexikó területe. Nagyobb állóvizek vagy folyók mellett él, ahol a kedvenc zsákmányára, halra vadászhat, melyet éles karmaival ragad ki a vízből. Esetenként apró emlősöket és más madarakat is fogyaszt. A sasfészek minden észak-amerikai madár fészke közül a legnagyobb, a rekordot egy Floridában talált, különlegesen nagy fészek tartja, melynek mélysége 6 méter, átmérője 3 méter volt, és 2,7 tonnát nyomott.

Habár a fehérfejű réti-sas 1918 óta védett állat, kereskedelmi célú vadászatát pedig az Egyesült Államokban 1940-ben betiltották, még ugyanabban az évtizedben, a DDT nevű rovarmérget bevezetése után jelentősen csökkent a populáció. Mint a többi csúcsragadozó, a fehérfejű rétisas is különösen érzékeny a környezeti szennyezésekre. Az 1950-es években az Egyesült Államokban (Alaszkával együtt) csak 412, keltésre alkalmas saspar maradt. A sasok számának drasztikus csökkenése mögött persze más

okok is meghúzódtak: a vadászat és természetes élőhelyeik megfoghatósága. Az 1970-es években betiltották a DDT használatát, a védelmére hozott intézkedéseknek köszönhetően a saspopuláció lassan ismét növekedni kezdett, míg az 1990-es években már meghaladta a 100 ezret.

Az emberi kapzsiság és szűklátókörűség miatt a fehérfejű rétisas majdnem kihalt Amerikában, ám az Egyesült Államok szövetségi kormányainak címerében, a nagypécsetben és az elnöki pecsétben egyaránt büszkén kellett magát. A nagypécset szövetségi dokumentumokon, pénzermé-

hogyan megvédjék hazájukat. A sas a csőrében szalagot tart, melyen a felirat: *E pluribus unum* („Egy a sokból”). A feje felett 13 csillag látható.

A nagypécset formáját 1782-ben fogadta el a Kongresszus. Tudatosan utaltak vele az ókori Rómára, melynek erényeit az alapító atyák a fiatal Egyesült Államokban akarták újjáteremteni, bár a római sas (*aquila*) nem a római állam szimbóluma volt, hanem a légiók emblémája, s eredetileg csupán egy volt a címerállatok közül, de az i. e. 2. század elején a többi állat helyébe is a sas lépett. A sasfigurát aranyból vagy bronzból készítették, és hosszú rúdra rögzítették, melyen egy kisebb zászló is lobogott a császár arcképével és a SPQR rövidítéssel (*Senātus Populusque Rōmānus*: „a római szenátus és nép”).

A római sas számos szimbolikus leszármazottja ismert. A Nyugatrómai Birodalom bukása (476) után a Keletrómai, később Bizánci Birodalom a kétfejű sast tette meg állami szimbólumnak: az egyik fej a régi Rómát, a másik az új várost, Konstantinápolyt jelképezte. Amikor a frank király, Nagy Károly (742–814) 800-ban római császárrá koronáztatta magát, szintén a római sast választotta jelképének. Konstantinápolyból a császári sas a balkáni királyságokba és Oroszországba is eljutott, ahol 1917-ig a Romanov-dinasztia címerállata is volt. Európa számos államalakulatában, az Osztrák-Magyar Monarchiában, Lengyelországban és Poroszországban a sas szintén a címerben szerepelt.

A középkorban különösen népszerűnek számított a sascímer.

A Németország mai címerében is szereplő, aranszínű pajzsban jobbra tekintő, fekete sas első heraldikai ábrázolásai a 12. század végére tekintenek vissza. A német királyi hatalmat szimbolizáló egyfejű sas mellett egyre nagyobb jelentőségre tett szert a német-római császárság hatalmi jelképe, a kétfejű sas is. Köz-

ismert, hogy a Habsburg családi címer is kétfejű sast foglal magában, amelynek szerepeltetése a német-római császárok és magyar királyok címerein a korona alá tartozó államok címereit sem hagyta érintetlenül, így például Erdélynek Mária Terézia idejében egy korábbi előzményekre visszanyúló, növekvő fekete sast is tartalmazó címere volt: a címerállat a korábbi felfogás szerint a magyarokat jelképezte, de valószínűbb, hogy itt is uralmi szimbólumként jelent meg. Nem véletlen, hogy a kétfejű sast az elnyomás és önkényuralom jelképeként fogták fel a birodalom alávetett nemzetei a 19. század közepétől egészen az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlásáig.

Erős ellentmondás van a között, hogy számos nemzet a sassal uralkodója vagy országa méltóságát húzza alá és azt legfőbb hatalmának szimbólumává emeli, ugyanakkor magát az állatot csaknem teljes egészében irtották. Szerecsére a fehérfejű rétisas száma ismét növekszik, és az Egyesült Államok nemzeti állatát 2007-ben végre levehették a veszélyeztetett állatok listájáról. ■

A 16. századi Mendoza-kódex első oldala arra az azték legendára utal, mely szerint a vándorló törzseknek egy kaktusz tetején kígyót marcangoló sas mutatta meg, hol kell megalapítaniuk fővárosukat, Tenochtitlant

ken, cégjelzéseken, katonai jelvényeken, követségi jelzéseken és bankjegyen fordul elő: a fehérfejű rétisas kitárt szárnyakkal látható, és egy felső részén kék mezővel vágott, alsó részén vörössel és fehérrel hasított pajzsot tart. Jobb lába karmai között 13 levelű olajág látható, másik lába karmai közt pedig 13 nyíl, melyek az alapító 13 államot és ezek békeszeretét jelképezik, valamint azt, hogy készek bármikor harcra vonulni,

Forrás:
Eric Chaline
Ötven állat, amely megváltoztatta a történelmet
(Kossuth Kiadó, 2014)

AZ ŐSI BRITANNIA ELVESZETT HANGJA

Monmouthi Geoffrey Brit-szigetekről szóló középkori históriáját évszázadokon át szintishta fikciónak bélyegezték. Csakhogy, mondja **Miles Russell**, ha a varázslók és óriások mesevilága mögé nézünk, mindennél értékesebb betekintést nyerhetünk abba, milyen lehetett igazából az élet a kelta Britanniában

---

Julius Caesar partra szálló katonái britonokkal harcolnak ezen a 18. századi domborművön. Caesar britanniai inváziója azon események sorába tartozik Monmouthi Geoffrey *Historia Regum Britanniae*-jében, melyeket más történelmi forrásokból igazolni lehet

Kedvező szelek vitték a trójai Brutust az ígért szigetére, amelyet abban az időben Albionnak neveztek. Néhány óriáson kívül más nem lakott ott. Ez a tetszetős ország arra indította Brutust és társait, hogy letelepedjenek, és miután a hegyi barlangokba űztek minden óriást, aki csak az útjukba került, kimérték és birtokokra osztották a földet. Brutus maga után Britanniának nevezte el a szigetet, követőit pedig britonoknak.”

A 12. századi angol krónikás, Monmouthi Geoffrey (Geoffrey of Monmouth) így írta le, hogyan fedezték fel, nevezték el Britanniát Aeneas trójai hős leszármazottai, és hogyan telepedtek le a földjén. Geoffrey 1136 körül állította össze *Historia Regum Britanniae* (Britannia királyainak históriája) című művét, ezt a legkorábbi időktől a 7. századig ívelő, királykrónikákba oltott hőskölte-ményt. A középkori „bestseller” felmérhetetlen hatást gyakorolt az európai kultúrára, és olyan szereplőket vonultatott fel lapjain, mint a gyermekversek jó öreg Cole királya, Shakespeare Learje és Cymbeline-je, valamint Artúr király, Merlin és Mordred.

Geoffrey műve nyilvánvalóan számos kiagyalt történetet tartalmaz, úgyhogy aligha meglepő, hogy a *Historia* megjelenése után néhány évvel súlyos kételyek merültek fel kutatásainak hitelességével kapcsolatban. 1190-ben Newburghi Vilmos kijelentette: „teljesen egyértelmű, hogy minden, amit ez az ember írt, ... koholmány”, 800 évvel később pedig Geoffrey Ashe szögezte le,

Legendák útján Trójai Brutus Britannia felé tart a *Historiának* ebben a 15. századi kiadásában. Monmouthi Geoffrey igencsak ambiciózus „Britannia-történetét” alig néhány évvel a megjelenése után máris széles körben fantáziaszüleménynek minősítették

hogy „Monmouth szórakoztató és emlékezetes útikalauz, csak az ember egy szavát se higgye el”.

Geoffrey maga azt állította, hogy munkáját egy régi könyv ihlette, amely „a britek nyelvén” íródott. Az azonban, hogy ez a forrás máig teljesen ismeretlen maradt számunkra, sokat nyom a latba a feltételezés mellett, hogy azt is csak a képzelete szülte.

Mégis úgy hiszem, hogy méltánytalanság ilyen szemüvegen keresztül nézni Geoffreyt. Sőt miután az utóbbi időkben részletekbe menően tanulmányoztam a *Historiát*, meg vagyok győződve róla, hogy lapjai elegendő bizonyítékot szolgáltatnak arra, hogy nem kitalált mű. Ellenkezőleg, úgy gondolom, hogy valódi források bő választékából van összeollózva, amelyek legtöbbje a ma Dél-kelet-Angliaként számon tartott térségből

A *Historia* azért fontos, mert olyasmi, amit még maguk a régi britonok öntöttek mondatokba: ez az ő „elveszett hangjuk”

származik, és az i. e. 1. századból vagy még korábbi ered.

Számomra a Geoffrey szövegét nyitó kulcs Julius Caesar britanniai inváziójának történetében rejlik: ez az első „esemény” a könyvben, amelyet más történelmi forrásokkal igazolni lehet.

Caesar két különböző alkalommal lépett partra a Brit-szigeteken – i. e. 55-ben és 54-ben –, és tetteit hadinaplók sorában örökölte meg, melyeket *Feljegyzések a gall háborúról* összefoglaló címen ismerünk. Caesar saját beszámolója szerint második inváziójának három főszereplője van: a hős (jómag); a cselszövő, egy Cassivellaunus nevű brit király, akit Caesar legyőz; és a szövetséges, egy fiatal brit főnemes, név szerint Mandubracius.

A *Historiában* azonban Geoffrey megduplázza az i. e. 54. esztendő eseményeit, és úgy állítja be, mintha két külön hadművelet létezett volna. Az elsőben az agresszort, Ilkassart, azaz Caesart megveri a hős briton Cassibellaun (Cassivellaunus) a „dorobellumi csatában”, és visszakergeti a tengerbe. A második változatban, néhány oldallal odébb most Cassibellaun a rossz fiú, ő támad rá minden ok nélkül riválisára, Androgeusra (Mandubracius), amikor a fülébe jut, hogy Ilkassar partra szállt délen. A duroberniai csatában Ilkassar győz, hála Androgeus jól időzített beavatkozásának a rómaiak oldalán. Ilkassar tart Androgeus hatalmától, úgyhogy békét köt és lelép.

Kétség nem férhet hozzá, hogy erről a bizonyos invázióról szóló beszámolójában

Geoffrey ugyanazt az eseményt írta meg a két változatban, két egészen különböző nézőpontból. Az első, amelyben Cassivellaunus a hős, láthatólag a brit király támogatói sugalmazták, a második Cassivellaunus vetélytársának, Mandubraciusnak szemzőgéből született.

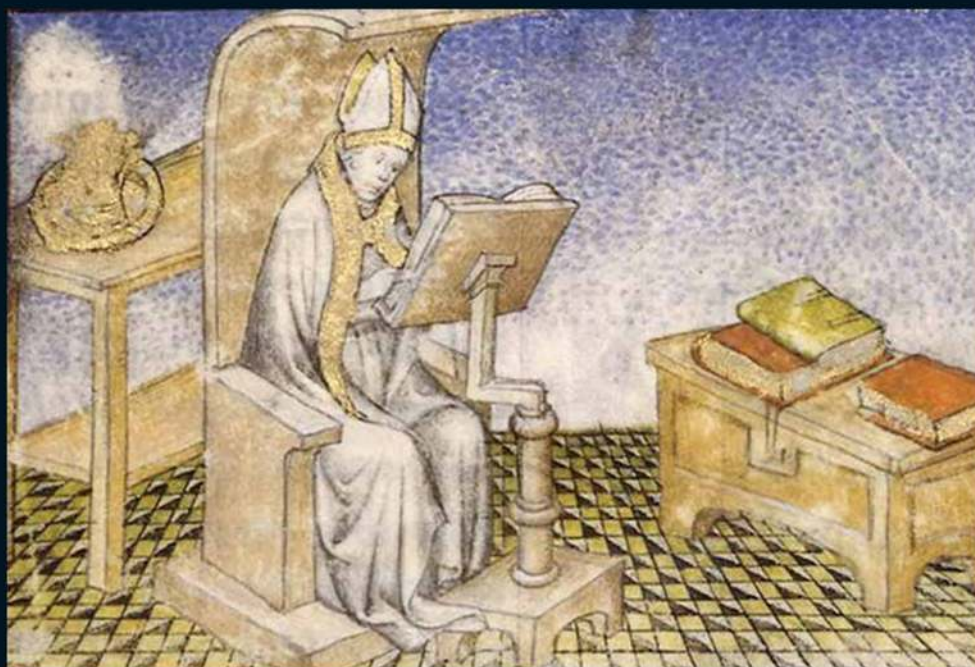
Úgyhogy meglehet, tévedés elsődleges forrást keresni Geoffrey krónikájához – végül is az előszavában azt mondja, hogy az ő idején ezeknek a régi királyoknak az életét „sok ember úgy fújja kívülről, mintha írva volnának”. Mint ahogy egy római kor előtti, hőskultuszos társadalomtól várható, ezek a történetek nem azért maradtak fenn Geoffrey koráig, mert lejegyezték őket, hanem mert szájhagyomány útján nemzedékről nemzedékre szálltak.

A nagy elbeszélés

Amint az ember elfogadja, hogy a *Historia* nem egyetlen hősköltemény, hanem egymással össze nem függő epikák szövevénye abból a szándékból, hogy egy „nagy elbeszélést” adjanak ki, mindjárt könnyebb kibontani a különálló történeteket. És ezek a történetek gyökeresen átforgalmazzák a brit múltról alkotott ismereteinket, új látásmódot kínálnak ahhoz, hogyan viszonyultak a britonok a rómaiak érkezéséhez, és mi történt a római uralom 5. századi összeomlása után.

A *Historia* azért fontos, mert olyasmi, amit még maguk a régi britonok öntöttek mondatokba: ez az ő „elveszett hangjuk”. Ezt talán legjobban az a leírás példázza, amely az azt követő ünnepségekről szól, hogy Julius Caesart kiűzték Britanniából. Mint megtudjuk, a britonok „az összes nemest” Colchesterbe szállították, „avégből, hogy ünnepélyes áldozatot mutassanak be az isteneknek”, lemészárolva „40 ezer marhát, 100 ezer juhot és mindenféle fajta szárnyast számolatlanul, továbbá 30 ezer többféle vadállatot”, mielőtt „lakomázásba kezdtek... és a nap többi részét és az éjszakát különböző játékokkal és testgyakorlatokkal töltötték”.

Ez nem szintisza kitáció, hanem emlékezés valódi eseményekre a múlt egy olyan időszakából, amelyet tévesen még mindig *ösödönök* nevezünk.

Monmouthi Geoffrey a dolgozó-szobájában a *Historia* egy 15. századi, francia nyelvre lefordított példányában – a könyvet a britek nemzeti eposzának szánták

KICSODA VOLT MONMOUTH GEOFFREY?

Szinte semmit nem tudunk Geoffreyről, de úgy fest, hogy vagy Monmouthshire-ben született, vagy legalábbis jelentős időt töltött ezen a most Anglia és Wales határvidekét jelentő területen a 12. század első éveiben.

Égészen biztosan jól ismerte a környéket – a Monmouth közelében fekvő római erődváros, Caerleon többször is szerepel a *Historia Regum Britanniae*-ben.

Geoffrey aktív élete legnagyobb részét Oxfordban töltötte, a neve 1129 és 1151 között megjelenik több ottani oklevélen, melyeken magisterként, azaz tanárként szerepel. Úgy tűnik, Walter, az oxfordi főesperes biztatta fel Geoffreyt a *Historia* megírására, hogy a briteknek is legyen saját hősi mitológiájuk: egy olyan nemzeti eposz, amely versenyre kelhet a szászok vagy a normannok bármely alkotásával.

A *Historiának* köszönhető, hogy Geoffrey széles körben úgy emlékeznek, mint aki mindenki másnál jobban kivette részét Artúr király mítoszának megteremtéséből és népszerűsítéséből. A *Historia* elsőként számolt be Artúr egész életéről, kezdve a cornwalli Tintagelben történt megfogantatásától; csatáiról szerte Britanniában és Európában, kezében a Caliburn karddal (Excalibur); Ganhumara (Guinevere) iránti szerelméről; fegyvertársairól, Gawainról és Merlinről; Mordred árulásáról és az utolsó csatáról, mely után a halálos sebet kapott Artúrt Avalon szigetére viszik.

Cikornyás próza

Lap az eredeti *Historia Regum Britanniae*-ből díszes iniciáttal és későbbi történetek kommentárjaival a margón

ÚTMUTATÓ A KELTÁKHOZ

Betekintés az ősi Britanniába a *Historia* jóvoltából

Érme a kelta trinobas törzs verdéjéből a félisten Hercules ábrázolásával

1 Az ősi britonok trójai felmenőkkel büszkélkedtek

A *Historia* lapjain talán az a leghihetetlenebb állítás, hogy a brit királyság a trójai arisztokráciából származtatja magát. Bármilyen elrugaszkodottnak tűnik is ez, egy elejtett megjegyzés John Creighton *Érmei és hatalom a késő vaskori Britanniában* című, angolul 2000-ben megjelent könyvében arra utal, hogy Geoffrey nem egészen a kisujjából szopta ezt az „értésülést”.

Creighton megjegyezte, hogy „stílszerű példa az alapítási mítosz, amit Britannia politikai körülményeivel összefüggésben alkottak meg” az i. sz. 1. század elején. Más szavakkal a késő vaskori Britannia uralkodói hamisítani akarhattak maguknak egy félmítikus eredetet, ami rokonsághoz hozza őket a rómaiakkal, akik a trójai menekült Aeneas leszármazottainak tartották magukat. (Emlékezzünk rá, hogy a britonok előszeretettel nyúltak római jelképekhez és feliratokhoz az pénzérméiken.)

Ez fejeződik ki abban, amit Geoffrey magával Julius Caesar-sal mondhat ki a britanniai partraszállás előtt: „mi, rómaiak és a britonok egy vérből való vagyunk”.

2 Az ifjú brit előkelők Rómában tanultak

Geoffrey kijelenti, hogy sok brit király elutazott Rómába, és sokan ott is nőttek fel. Elsőre ez hiteltelenség hangozhat, de az régi jól bevált szokásnak számított, hogy a birodalommal szövetséges királyok gyermekei a fővárosban nevelkedtek. Ezek a gyermekek egyrészt azért kerülhettek Rómába, hogy zálogai legyenek szüleik hűségének, másrészt azért is, hogy római oktatásban részesüljenek, és hogy hasznot húzzanak a birodalmi protekcióból – az ismeretségi háló létfontosságú volt azok számára, akik nagy álmokat dédelgettek.

Az olyan császárok, mint Augustus (lásd lent) határozottan támogatták, hogy a „barbár” arisztokráta sarjak szigorú felügyelet alatt nevelkedjenek Rómában, úgyhogy nehéz belátni, a britonokat miért kezelték volna másképp. Számos brit királyról tudható, hogy megfordult Augustus és Claudius udvarában egyaránt, és a korai brit érmék szolgáiban lemásolták a római mintát, bizonyítva a Földközi-tenger partvidékének erős kulturális befolyását.

3 Tenvantius nemzetette a „britonok nagy királyát”

Geoffrey számos brit királyt ábrázol a *Historiában*, köztük Tenvantiust, Cornwall hercegét, a hadakozást kedvelő férfit, aki „gondosan kormányozta országát”, ragaszkodva a „törvény teljes szigorához”. Sajnos Tenvantius feltűnően hiányzik a római forrásokból – ami azonban nem jelenti azt, hogy Geoffrey képzeletének szülötte.

Geoffrey arról tudósít bennünket, hogy Tenvantius halála után a korona fiára, Cymbeline-re (Cunobelinosra) szállt, aki úgy szerepel érméken és korabeli történelmi írásokban, mint a „britonok nagy királya”.

Érdekes módon a Cymbeline-

Tasciovanusnak ez az érméje a bizonyíték rá, hogy Tenvantius király valóban létezett

érmesorozatokon – melyeket a helyi hatalmi központokban, Colchesterben és St. Albansban vertek – az uralkodó kinyilvánítja, hogy az apja „Tasciovanus” volt. Ezekből az érmékből, ahogyan a maga Tasciovanus által vertekből is nyilvánvaló, hogy Tenvantius/Tasciovanus nagyon is létezett – a neve, ahogyan a Cymbeline/Cunobelinos is, az idők folyamán végleg elferdült.

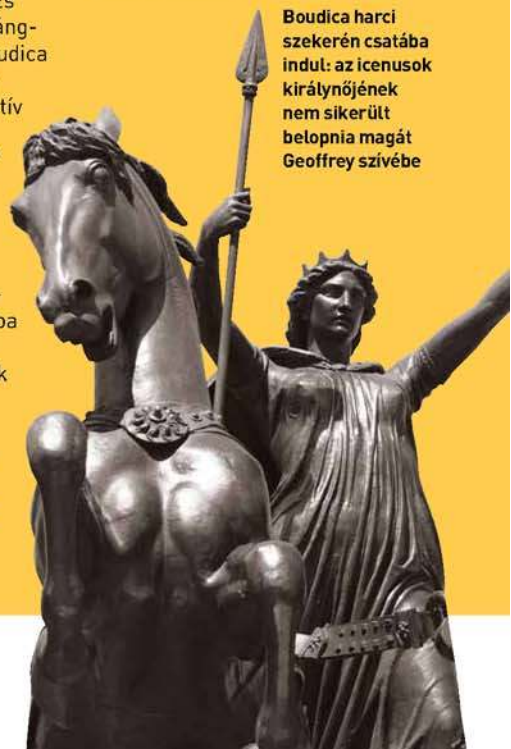
4 A britonok segítettek elfojtani Boudica lázadását

A *Historia* olyan forrásokból lett összeállítva, amelyek délkelet-britanniai Róma-barát törzsi királyságokban keletkeztek, amit az is bizonyít, hogy alig érdemelnek említést benne azok, akik Róma ellen harcoltak, mint például Caractacus vagy Boudica. És amikor mégis, akkor sem lángszavakkal említettnek – Boudica zendülését i. sz. 60–61-ben Geoffrey határozottan negatív eseménynek állítja be.

Maga Boudica „Soderick” néven jelenik meg, törzse pedig, az icenusok mint „szkíták”. Geoffrey a földrajzi környezetet is megkeveri, a lázadás fészket Norfolkból Dél-Skóciába viszi. Ami lényeges, hogy amikor az icenusok/szkíták elkezdik felperzselni a térséget, nem a rómaiak vonulnak ellenük, hanem „Marius” brit király, aki „számos összecsapásban győzelmeskedett, és megölte Sodericket”.

A római leírásokban nem esik említés helyi szövetségeseikről. Ám az, hogy a délbrit királyságok a lázadás után is virágoztak, arra utal, hogy a rómaiak jelentős segítséget kaptak az ott élő törzsektől.

Boudica harci szekérében csatába indul: az icenusok királynőjének nem sikerült belopnia magát Geoffrey szívébe

A delfinmozaik a római–brit státusszimbólum netovábbjában, a Fishbourne-palotában

5 Volt rendszer a földrajzi örületben

Geoffrey becsmérői már régóta arra használják felfoghatatlan földrajzfelfogását, hogy elverjék rajta a port. Mint rámutatnak, nemcsak tévesen állítja, hogy Boudica törve-zúzva vonult keresztül Dél-Skócián, de még át is helyez különböző városokat, helységeket és csatahelyeket rendes kenti, hertfordshire-i és essexi történelmi környezetükből vagy százötven kilométerre nyugatra Walesbe és Cornwallba.

Ennek ellenére azt hiszem, Geoffrey korántsem csak úgy odabökött a térképre, hanem történelmi helyszíneit római forrásokra alapozta – csak néhány nevezetes alkalommal félreértelmezte ezeket a forrásokat.

Vegyük a „Cornwall hercege” és a „London hercege” címeket, amelyek fel-felbukkannak a *Historiában*! Úgy tűnik, hogy Geoffrey a „Catuvellauni”-t „Kerniwi”-nek (azaz Cornwallnak) olvasta, holott valójában a catavellaunusokról van szó, egy St. Albans környékén megtelepedett brit törzsről. Hasonlóképpen a „Trinovantes”-t Új Trójának vagy Londonnak gondolta, pedig itt meg egy másik brit törzsről, a Colchester környékén élő trinobasok-ról volt szó. 1136-ra mindkét törzsnév teljesen elvesztette jelentését, és Geoffrey ezért kezelte őket olyan földrajzi neveknek, amelyeknek az olvasói értelmet tulajdoníthattak.

6 Brit főurak fényűző palotákat emeltek Dél-Angliában

Geoffrey szerint az i. sz. 1. század közepén Britanniában Coilus király uralkodott, aki „zsenge korától Rómában nevelkedett”. Miután megfizette a római hatalomnak azt, amit elvártak tőle, Coilus „békét élvezett királyságában, és soha még király nem tanúsított nála nagyobb tiszteletet a nemesei iránt... magához láncolta őket örökös adományai-val és nagylelkűségével”.

Nemigen férhet kétség hozzá, hogy a kora római Britannia

valamennyi térsége közül a dél-angliai partok középső szakasza mutatja a legnagyobb bőkezűséget. Itt legalább nyolc palota maradványaira bukkantak, melyek közül Fishbourne a leg-híresebb.

Ezeket a pazar új lakóépületeket kétségkívül olyan helyi főemberek emelték, mint Togidubnus, Catuarus és Lucullus – e legutóbbi könnyen lehetett éppen-séggel Geoffrey békeszerető „Coilus”-a is.

8 A rómaiak is hozzátették a magukét Stonehenge-hez

Az egyik legérdekesebb eset a *Historiában* Stonehenge-re vonatkozik, amelyet, mint megtudjuk, „Aurelius Ambrosius” római idők utáni király állított, hogy megemlékezzék azokról, akiket a szászok hitszegő módon lemészároltak. A szóban forgó köveket Merlin varázsló tanácsára egy ír hegy-ségből szállították át a Salisbury-fennsíkra.

Ez a történet úgy hangzik, mint ha egyenesen egy tündérmeséből pottyant volna, mégis méltatlanság lenne Geoffreyvel szemben,

ha kapásból elutasítanánk mint légből kapottat. Először is, tudjuk, hogy a stonehenge-i kék doleritkövek valóban nyugatról származnak – jöllehet a walesi Pembrokeshire-ből, és nem Írországból.

Mi több, az emlékműnél végzett friss ásatások jelentős késő római vagy római kor utáni tevékenységet sejtetnek. Meglehet, hogy a ma Stonehenge-nél látható doleritköveket ténylegesen átfaragták, áthelyezték vagy más jelentős módosításokat végeztek rajtuk az i. sz. 4. században vagy az 5. század ele-

7 Helyi elit irányította a római korban Délkelet-Britanniát

A *Historia* egy másik késő vaskori Britanniát mutat be, ahol nincs szó egy idegen hatalom katonai megszállásáról. Geoffrey nem egy római tartomány részeként beszél Britanniáról, hanem mint baráti, adófizető hódoltságról, amelynek uralkodói megtartottak bizonyos fokú függetlenséget az i. sz. 43. évi invázió után.

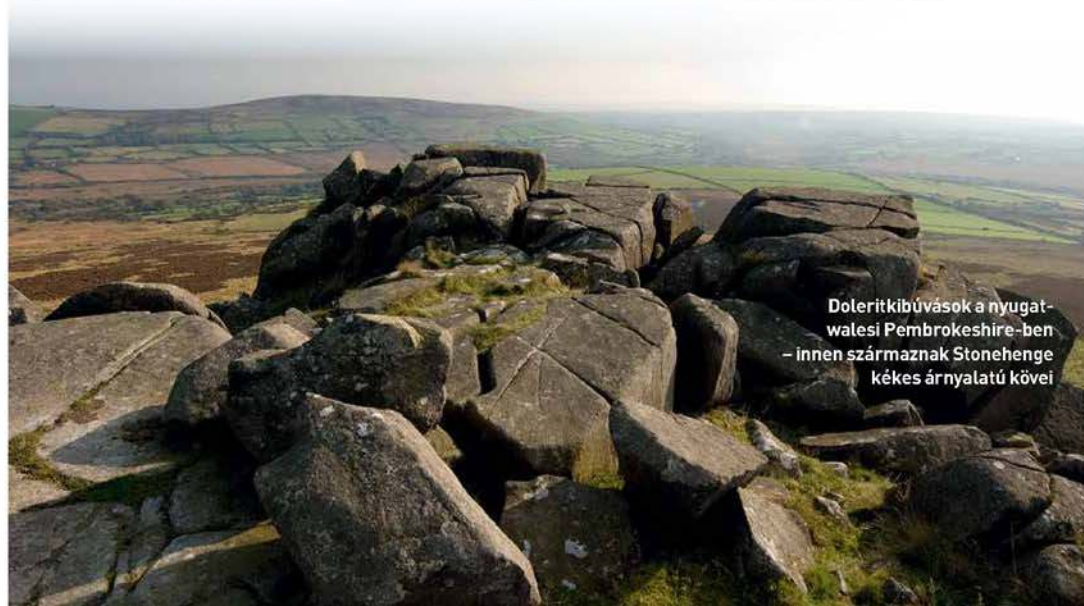
Első pillantásra ez egy reménytelenül rózsaszínű képnek tűnhet. De valóban az lenne? Végül is, miután lero-hanta Délkelet-Angliát – azt a térséget, ahonnan Geoffrey legtöbb forrása származott –, a római hadsereg gyorsan továbbvonult, hogy megküzdjön az ellenszegülő északi és nyugati törzsekkel. És ahelyett, hogy helyőrségeket hagytak volna hátra, a terület napi szintű irányítását ráruházták az ott élő elitre.

Geoffreynek tehát igaza volt, már ami a sziget délkeleti sarkát illeti: az átmenet Britanniából római Britanniává viszonylag zökkenőmentesnek látszik.

jén, mely időben állítólag az amúgy történelmi személy Ambrosius Aurelianus uralkodott. **H**

Miles Russell a Bournemouthi Egyetem régészeti tanszékének docense

Fordította Tábori Zoltán

Doleritkibúváások a nyugat-walesi Pembrokeshire-ben – innen származnak Stonehenge kékes árnyalatú kövei

Képeslap-háború a szüfrazsettek ellen

Amikor a nők szavazati jogáért folyó küzdelem lendületet vett, e jog ellenfelei a postai képeslapokat vetették be, hogy gúnyt űzenek a választási jogukért harcoló nőkből, a szüfrazsettekből. Erről szól **June Purvis** írása

NAPJAINKBAN, AZ okostelefon, az e-mail, a Facebook és a Twitter korszakában nem árt felidézni, hogy a 20.

század eleji Nagy-Britanniában még a képes levelezőlap volt az egyik legolcsóbb és a legkönnyebben hozzáférhető kommunikációs forma. 1904-ben több mint 600 millió levelezőlapot adtak postára, és 1913-ban ez a szám már elérte a 900 milliót, ami egészen elképesztő mennyiségnek hangzik.

Ezt az olcsó és könnyen használható kommunikációs formát csak úgy lehetett kezelni, hogy a nagyobb vá-

rosokban akár naponta tízszer is volt kézbesítés, míg sok más vidéken a kézbesítések száma átlagosan öt volt.

A képes levelezőlap aranykora a 20. század eleji Nagy-Britanniában egybeesett a női választójogi mozgalom fellendülésével. Noha nyomtattak néhány, a női választójogot támogató képes levelezőlapot is – leginkább maguk az ezért küzdő társaságok –, ezeknek a száma elenyésző az üzleti célból előállított képek áradatához képest, amelyek túlnyomó többségükben elleneztek azt, hogy a nőknek megadják a parlamenti választójogot.

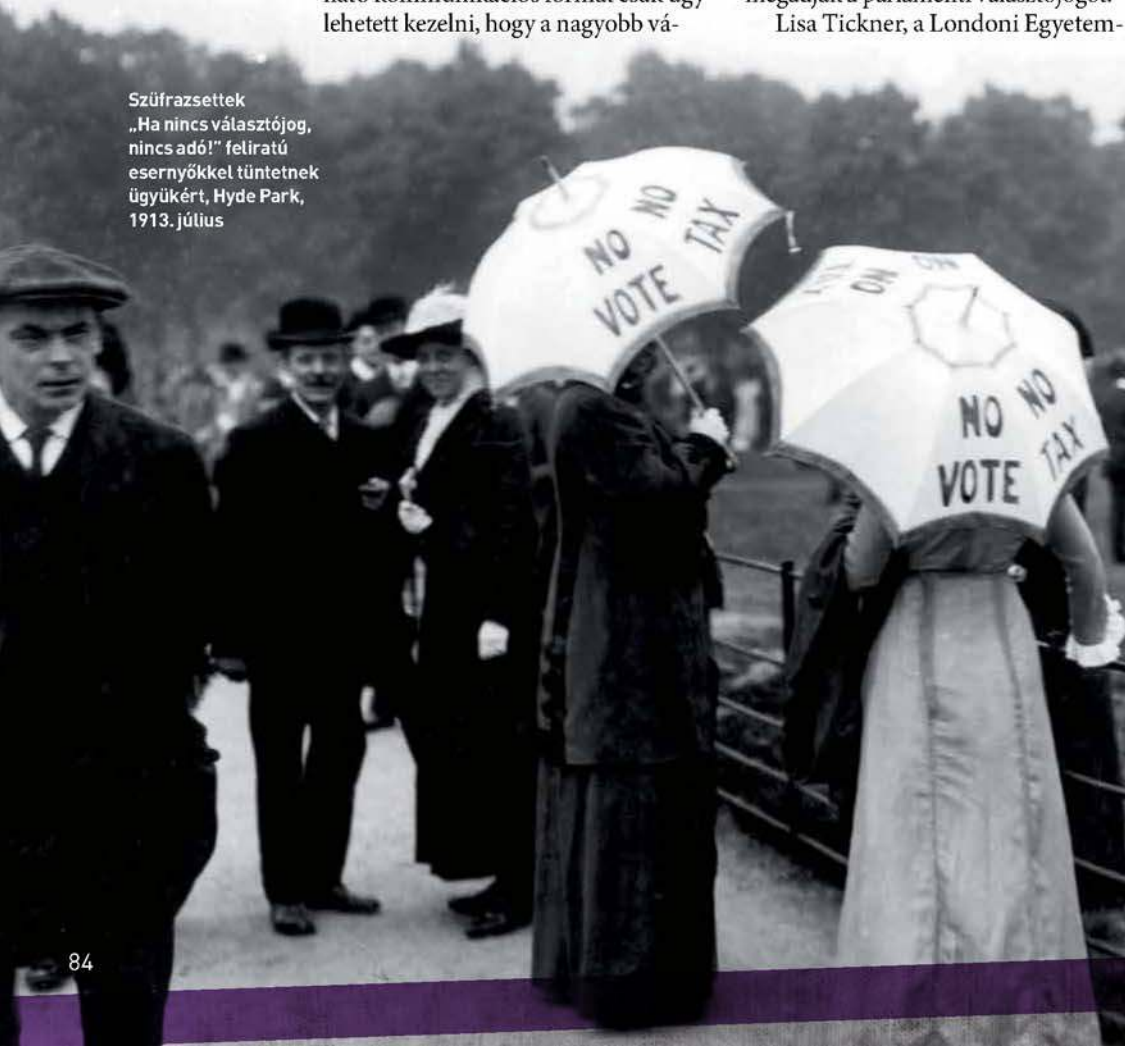
Lisa Tickner, a Londoni Egyetem-

hez tartozó Courtauld Institute of Art művészettörténeti intézet professzora szerint, noha ezeket a kommersz kiadókat nem bérelték fel, és nem is biztatták a nők választási jogát ellenző szervezetek, mégis, az elképzelésük arról, hogy mi lesz kelendő, bőven támaszkodott arra a „mélységesen nőgyűlölő” humorfajtára, amely az angol varieté, a „music hall” világának nőkhöz való viszonyát jellemezte, és amely mélyen benne gyökerezett a viktoriánus és Eduárd-korabeli kultúrában. Így egyformán gúnyolták és gyalázták mind a Millicent Garrett Fawcett vezette Női Választójogi Társaságok Nemzeti Szövetségét (NUWSS), mind a „militáns” Nők Társadalmi és Politikai Szövetségét (WSPU), amelyet Emmeline Pankhurst és legidősebb leánya, Christabel vezetett.

De leginkább a szüfrazsettek lettek legitim célponttá, mivel átlépték annak a határait, amit a kor „hölgyekhez illő” magatartásnak tekintett. Választójogot követelő tetteik között voltak legális taktikák, mint például a parlamenti képviselők és delegációk zaklatása bekiabálásokkal, épp úgy, mint illegális akciók, különösen 1912-től kezdve, amikor a harcoss hölgyek némelyike tömeges kirakattörésekben, postaládák rongálásában és üres épületek felgyújtásában is részt vett. [Lásd a női választójogi mozgalomról szóló összeállításunkat lapunk 2013. júliusi számában. – A szerk.]

Nem tudjuk, pontosan hány ilyen képeslap készült, vagy melyik évben nyomtatták őket. Mégis, a következő példák némi ízelítőt adnak a leki-csinyló nemi sztereotípiák széles skálájából, amelyek általánosak voltak a női választójogi kampány során. **H**

Szüfrazsettek
„Ha nincs választójog,
nincs adó!” feliratú
esernyőkkel tüntetnek
ügyükért, Hyde Park,
1913. július

➤ A WSPU vezetői mint a gúny céltáblái

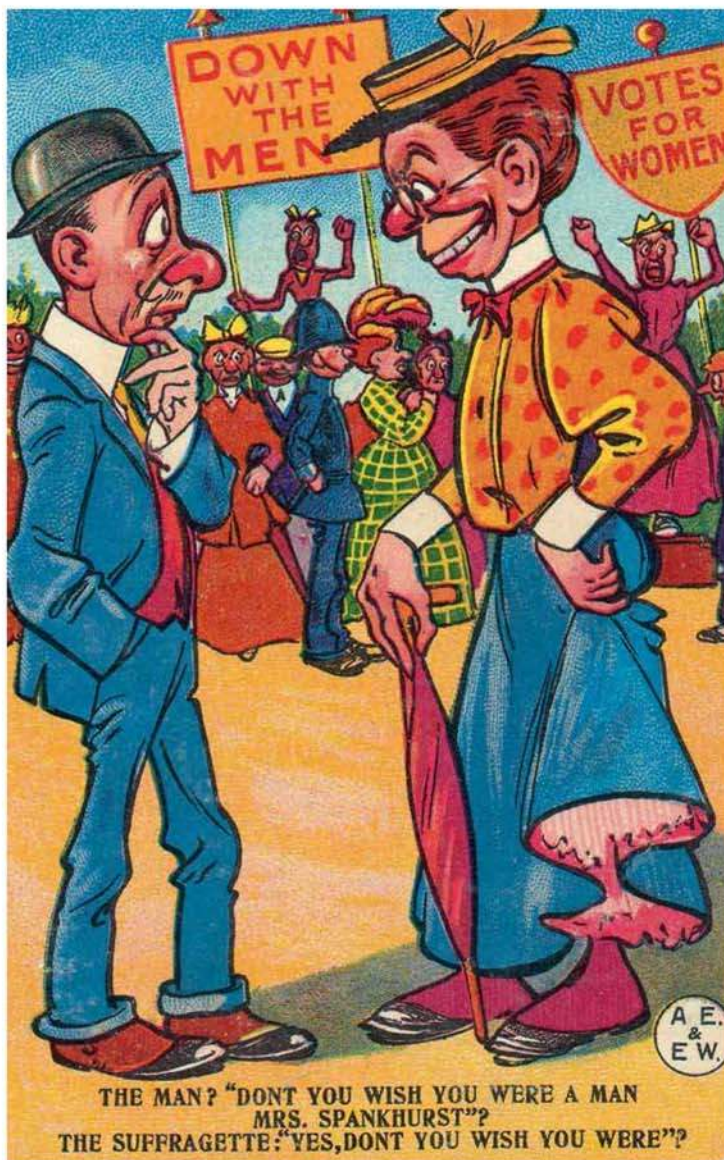
Olyan képeslapból, amely személy szerint a karizmatikus Emmeline Pankhurstöt támadja, jóval kevesebb volt, mint amelyek a szüffrazsetteket gúnyolták általában. Néhány azonban fennmaradt, például ez, amely egyszerre űz gúnyt a nevéből (a „spank” szó azt jelenti: „elfenekel”) és az ügyből, amelyért küzd. Emmeline Pankhurst, akit itt koros, szemüveges, nagyfogú nőnek ábrázolnak, szigorú kontyban hátrakötött hajjal, fenyegetően tornyosul egy riadt, értelmetlenül külső férfi fölé, aki ezt kérdezi: „Maga nem szeretne férfi lenni, Mrs. Spankhurst?” Mire a félelmetes Mrs. „Spankhurst” szoknyája szegélyét felemelve kivillantja ormótlan bokáját, mielőtt szellemes választ ad.

A KÉP SZÖVEGE

Férfi: „Maga nem szeretne férfi lenni, Mrs. Spankhurst?”

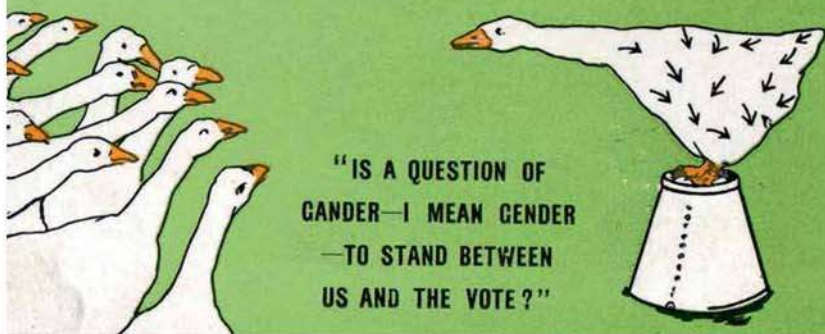
Szüffrazsett: „De igen. Hát maga?”

A táblákon: Le a férfiakkal! Szavazatot a nőknek!

A szüffrazsettek legitim célponttá lettek, mivel átlépték annak a határait, amit a kor „hölgyekhez illő” magatartásnak tekintett

GREAT SUFFRAGE DEMONSTRATION
MISS HISSY ADDRESSES A MEETING OF THE GOOSE'S
SOCIAL and POLITICAL UNION

A KÉP SZÖVEGE

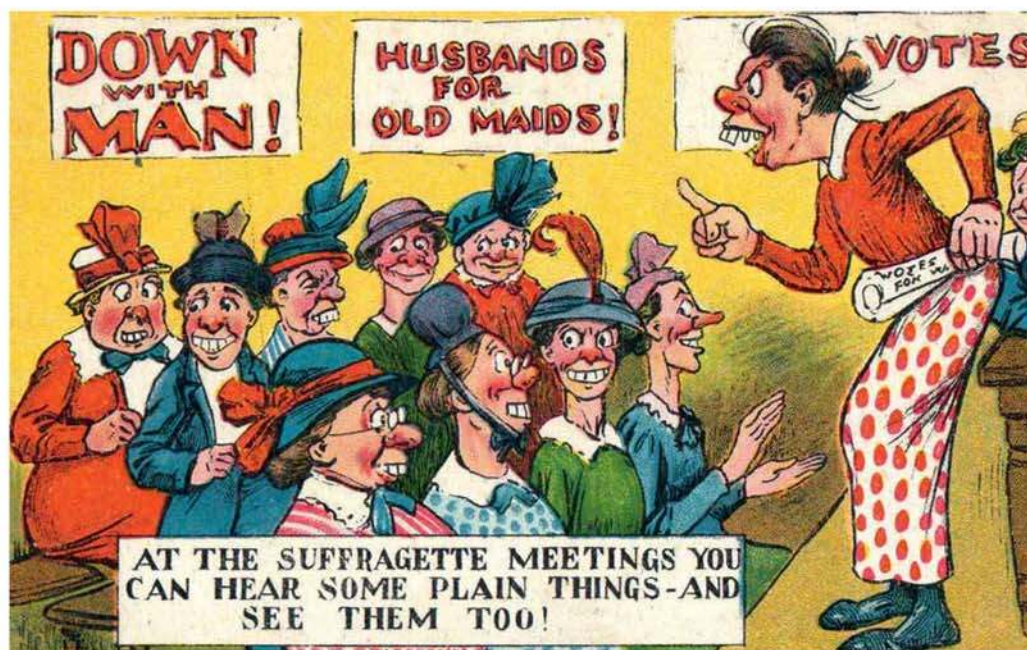
Nagy szüffrazsett-tüntetés

Miss Hissy mond beszédet a Libák Társadalmi és Politikai Szövetségének gyűlésén [Szójáték] „Ami köztünk és a választójog között áll, az pusztán a gúnár [gander] – akarom mondani, a nem [gender] – kérdése”

◀ Christabel Pankhurst és követői mint „ostoba libák”

Christabel Pankhurstöt, aki 23 éves volt a WSPU 1903-as alapításakor, sokan úgy tekintették, mint a WSPU valódi motorját. Fiatalsága és kiemelkedő szónoki tehetsége népszerű személyiséggé tette. Tömegeket vonzott a Hyde Parkba, amelyek nem mindig kímélték – de ugyanakkor kórusban követelték: „Halljuk Chrissie-t!” Hol dédelgetni való maciként ábrázolták, hol pedig – mint a mellékelt példán – „ostoba libaként”, a többi „liba” vezéréként, akik a „Libák Társadalmi és Politikai Szövetségében egyesültek”. Bár a kérdésbe, amelyet „Miss Hissy” [Chrissie] feltesz a támogatóinak, szójáték van beleépítve [gander = gúnár, gender = nem, társadalmi értelemben], mégis hozzájárult ahhoz, hogy a „gender” szó elterjedjen. Ma a társadalomtudományokban immár elfogadott terminus a „gender studies” mind az angolszász, mind a magyar szakirodalomban.

A KÉP SZÖVEGE

Feliratok a falon:

Le a férfival!

Férjet a vénlányoknak!

...Szavazójogot!

Alul:

A szüfrazsett-gyűlésen csúfságokat hallhatsz, és láthatsz is!

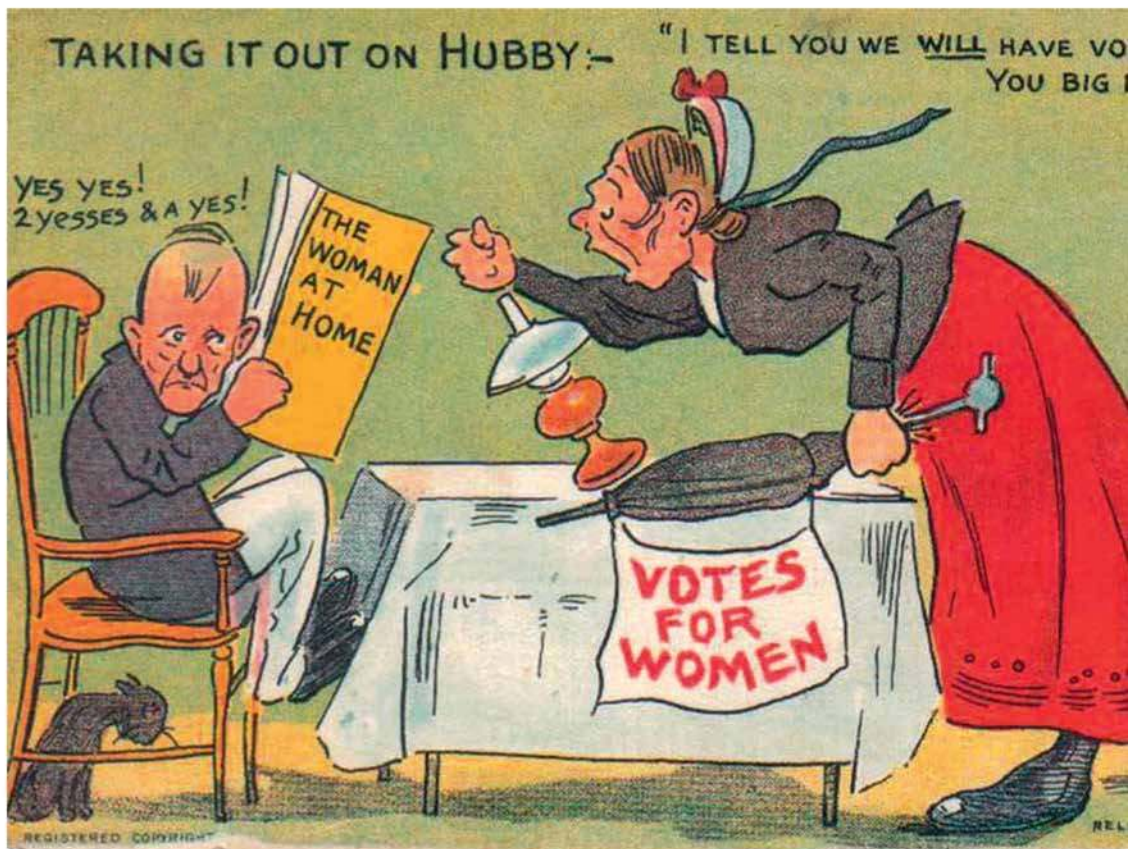
◀ A csúf, megkeseredett vénkisasszony

Az átlag-szüfrazsetteket leginkább úgy ábrázolták, mint csúnya, lúdtalpas, érzelmileg megkeseredett, férfigyűlő vénkisasszonyokat, mint ezen „A szüfrazsett-gyűlésen csúfságokat hallhatsz, és láthatsz is” címűn. (Az „őszintét”, „nyíltat” és nőkre vonatkoztatva „nem szépet” is jelentő „plain” szó használata ezúttal is szójátékot rejt.) A csupa nagy orr, kiálló fog és riasztó arckifejezés azt sugallja, hogy a szavazatot követelő nők „abnormálisak” a nemükön belül, akikből hiányzik a vonzó nőiesség, melynek révén férjet kaphatnának. A divatjamúlt ruhák és előnytelen kalapok fokozzák az érzést, hogy a szüfrazsettek nem törődnek a megjelenésükkel. A szónok testtartása kihangsúlyozza a nyilvános beszédmondás nemkívánatos következményeit.

➤ A zsarnokoskodó, zsémbes feleség

A férjezett szüfrazsettek sem menekülhettek a képsapkiadók árgus tekintete elől. Őket általában zsarnoki természetű, zsörtölődő feleségként ábrázolták, mint „A zsarnokoskodó, zsémbes feleség” című képen.

Az asszony, egy nagylábú banya, áthajol az asztalon, és azt ordítja rettegő, aprócska férjének, hogy a nőknek igenis lesz szavazati joguk. Olyan erővel sikít, hogy miközben kezét is emeli a férjére, a lámpa az asztalon feldől, s leveri a saját kalapját is. A másik kezében lévő esernyő, amihez „Választójogot a nőknek!” felirat van erősítve, arra utal, hogy tüntetésre készül. A reszkető férj, aki fizikailag is eltörpül parancsolgató felesége mellett, lemondóan egyetért, miközben egy *A nő otthon* című könyvet olvas, amely feltehetőleg a nők békés, otthonteremtő természetét fejtegeti.

A KÉP SZÖVEGE

Bűnhődjék érte a férj:

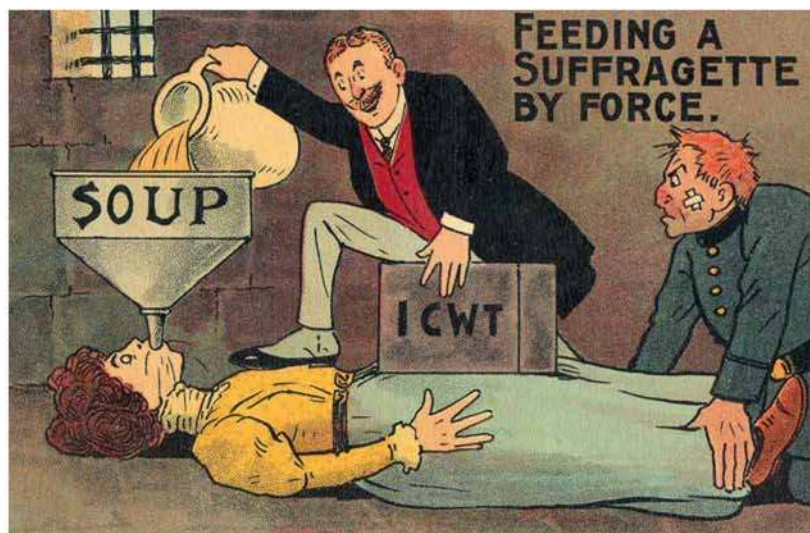
Én mondom neked, hogy igenis lesz szavazatunk, te nagy brutális állat!

Jaj, jaj, igen, igen, igen!

[Könyvön]: A nő otthon

[Esernyőn]: Választójogot a nőknek!

A KÉP SZÖVEGE
Szüfrazsett etetése erőszakkal
Leves/ICWT

◀ „Szüfrazsett-szelidítés” mesterséges táplálással

1909. szeptember végétől az erőszakos, mesterséges táplálás lett az éhségsztrájkoló szüfrazsettakkal szembeni tipikus hatósági bánásmód, akik az ellen tiltakoztak, hogy a kormány nem hajlandó elismerni őket politikai fogvatartottként. Az erőszakkal való táplálás fájdalmas, veszélyes és megalázó eljárás volt. Ennek ellenére a kereskedelmi kiadók alkalmas témának találták vicces képslapok számára, mint ennek a „Szüfrazsett-szelidítés mesterséges táplálással” című képslapnak az esetében is. A fekvő nőt fizikai erővel „szelidítik”. Ez látszik abból, hogy a lábát leszorító börtönőr arcán sebtapasz díszlik, a nő hasát nehéz súly nyomja, a káróvendően vigyorgó doktor egyik lába pedig a mellén, miközben az egyik kezével a súlyt szorítja, a másikkal pedig folyadékot önt a hatalmas tölcsérbe, amelyet a nő szájába erőltettek.

Az erőszakkal való táplálás fájdalmas, veszélyes és megalázó eljárás volt

ALL IMAGES: JUNE PURVIS

➤ A groteszk bajkeverő

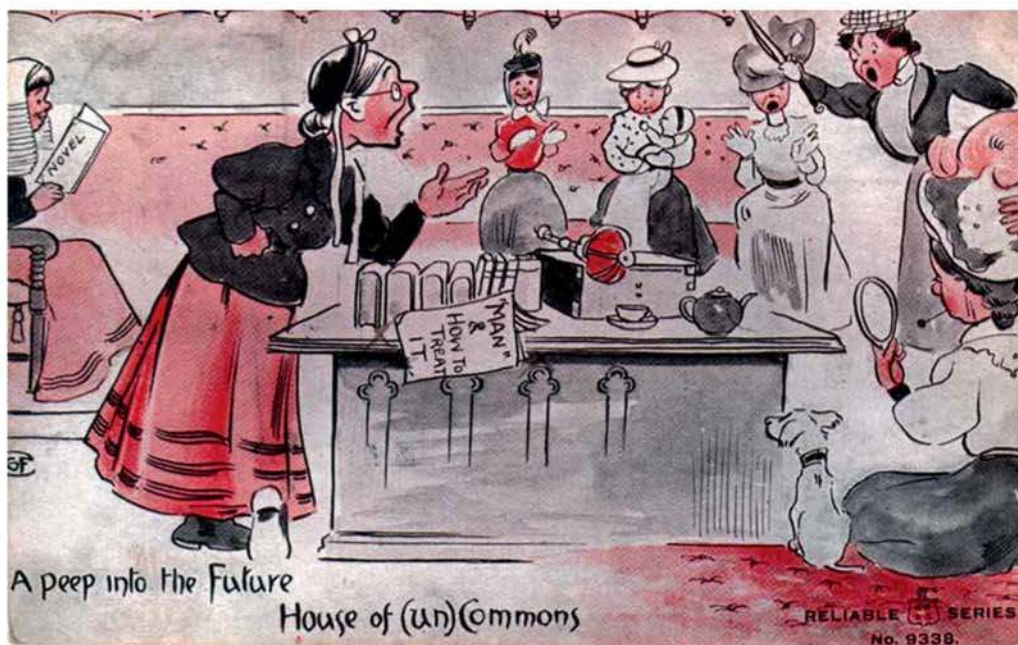
Amikor a liberális kormány a női választójog problémáját lesöpörte az asztalról, akkor – különösen 1912-től kezdődően – a polgári engedetlenség korábbi formáit az addigiaknál erőszakosabb akciók váltották fel. Számos képslap javasolt különféle gonosz „megoldásokat” az ilyen „bajkeverő” nők problémájára, olyasmiket, mint nyelvlevágással elhallgattatni őket, vagy szájkosarat rakni rájuk. Az „Ezt tenném én a szüfrazsettakkal” című képslapon a tiltakozó nőt groteszk bajkeverőként ábrázolják, akit az Ördög-szigetre, erre a Francia Guyanán lévő börtönszigetre kellene szállítani, ahonnan igen keveseknek sikerült csak megszökniük.

A KÉP SZÖVEGE
Ezt tenném én a szüfrazsettakkal!
(A ládán)
Az Ördög-szigetre
Óvatosan

THAT'S WHAT I WOULD DO
WITH THE SUFFRAGETTES

A KÉP SZÖVEGE

Pillantás a jövő (leg)alsóházába

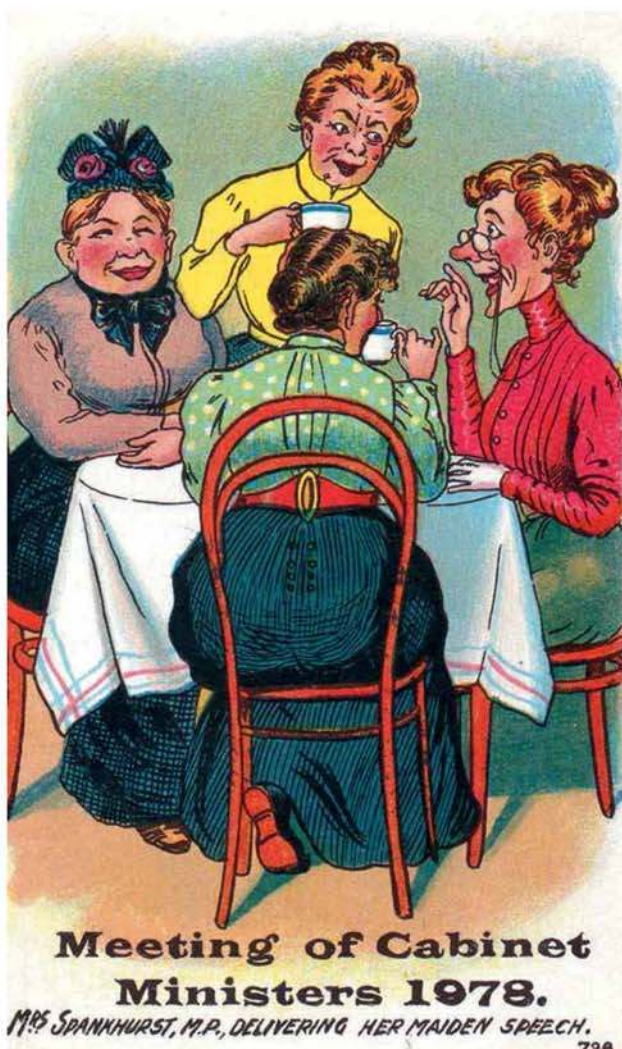
Féltek, hogy a női választójog logikus következményeként megjelennek a női képviselők a parlamentben

➤ Nevetséges helyzet: nők mint miniszterek

A „Minisztertanácsi ülés, 1978” című képslapot is az a jóslat hatja át, milyen végzetes hatást gyakorol a nemzet demokratikus intézményeire, ha egyszer a nőket képviselővé – vagy ami úgymond még ennél is rosszabb! – miniszterré választgatják. A kormány négy miniszternője ül egy asztal körül, nem a szokott parlamenti díszletek között, hanem otthoni környezetben, és teáznak, miközben „Mrs. Spankhurst” képviselő asszony a szűzbeszédét mondja. Az ilyen ábrázolások mondanivalója, hogy a nők nem látnak túl az otthon szféráján, és képtelenek az érvelésre az ésszerű politikai vitában. Érdemes megjegyezni, hogy a kártya által jóslott dátum után egy évvel, 1979-ben lett Margaret Thatcher Nagy-Britannia miniszterelnöke.

◀ Nők a képviselőházban: micsoda abszurditás!

A korszak női szavazati jogot ellenző képeslapjai gyakran jósták, hogy káosz lesz, ha a nők választójogot kapnak. Különösen attól féltek, hogy a női választójog logikus következményeként megjelennek a női képviselők is a parlamentben, felborítva az ottani férfivilág rendjét. Ez a témája a „Pillantás a jövő (leg)alsóházába” című műalkotásnak, amelyen egyes képviselőnők a csecsemőiket vagy a házi kedvenceiket hozzák a parlamentbe, míg egy harmadik a kalapját igazgatja. Az elnök asszony túl mélyen merül bele a könyvbe, amelyet olvas, ahhoz, hogy rendet teremtsen két élenként vitakozó nő között, akiknek az egyike egy „A férfi – hogyan kezeljük?” című könyvet hajított az asztal közepére. A helyzet abszurditását hangsúlyozandó egy teáskannát, csészét és csészealjat helyeztek a jogar mellé.

A KÉP SZÖVEGE

Mrs. Spankhurst
képviseelő asszony
a szűzbeszédét mondja

June Purvis

a Portsmouthi Egyetem
nőkkel és gender-
szerepekkel foglalkozó
történeti tanszékének
professzora, a *Women's
History Review* szerkesz-
tője és a Royal Historical
Society tagja

Fordította Boris János

JUNE PURVIS

Fizessen elő Ön is Magyarország legnépszerűbb történelmi magazinjára!

Ajándéknak is
nagyszerű
a

BBC History
A VILÁGTÖRTÉNELMI MAGAZIN

világtörténelmi
magazin!

Érdeemes előfizetnie, mert:

- akár **2 számot** is ajándékba adunk
- **házhoz visszük** a magazint
- **biztosan nem marad le** egyetlen lapszámról sem

Egyéves előfizetés (12 lapszám):

9540 Ft helyett **7950 Ft,**
2 SZÁMOT AJÁNDÉKBA ADUNK!

Féléves előfizetés (6 lapszám):

4770 Ft helyett **4290 Ft**

EGY ÉVRE
9540 Ft
7950 Ft

3 EGYSZERŰ MEGRENDELÉSI LEHETŐSÉG:

Interneten

www.kossuth.hu
www.bbchistory.hu

Telefonon

(06-1) 225-8400
(06-1) 782-1710

Postán

1327 Budapest, Pf 55

Valójában hány gyermeke volt Dzsingisz kánnak?

▶ A Temüdzsin néven 1162-ben született későbbi nagykan leginkább arról nevezetes, hogy egyesítette a mongol törzseket, majd meghódította Ázsia jelentős részét, államokat és népeket törölve el a föld színéről, végül pedig létrehozta az addigi világ legnagyobb birodalmát. Azt gondolnánk, ez elég eredmény is egy életre, de Dzsingisz kánnak ezen felül még férfiúi teljesítményéről is legendák szólnak.

Természetesen ezek valóság-tartalmáról még kortársként is nehéz lenne minden kétséget kizárólag megbizonyosodni, nyolc évszázad távlatából pedig lehetetlen. Amit biztosan tudunk, az az, hogy első számú feleségétől, Börtétől négy fia és legalább hat lánya született. Azonban Börte mellett még számos felesége, ágyasa és szeretője volt, nem beszélve az alkalmi kapcsolatokról. A mongolok szokása volt az is, hogy az elfoglalt területeken tömegesen erőszakolták meg a nőket, miköz-

ben a férfilakosság jelentős részét lemészárolták vagy rab-
szolgaságba vetették.

Egyes források szerint a nagykan előjoga volt, hogy kiválogassa magának a legszebb lányokat és asszonyokat. „Egy férfi legnagyobb boldogsága, ha legyőzheti ellenségeit, maga előtt hajtja őket, elvegye minden vagyonukat, könnyezni lássa azokat, akiket szeretnek, megölje a lovaikat és karjába vegye feleségeiket és lányait” – mondta állítólag a nagy hódító. Pontos számok hiányában is biztosnak mondható tehát, hogy Dzsingisznak legalább több tucat, de akár több száz gyermeke lehetett.

Történelmi szempontból nem olyan fontos kérdés, hogy ennél közelebb kerüljünk az igazsághoz, ugyanis az utódlás tekintetében csak a nagykan Börtétől született utódait, illetve az ő leszármazottaikat vették számításba. Egy genetikai vizsgálat 2003-ban közreadott eredményei azonban érdekes megvilágításba helyezik a kérdést.

Az eredmények szerint a Dzsingisz halálakor a Mongol Birodalomhoz tartozó területek mai férfilakosságának nagyjából 8 százalékában mutatható ki a csak férfiágon, változatlanul öröklődő Y-kromoszóma egy variánsa. Ez nagy valószínűséggel azt jelenti, hogy ezek az emberek

mind egyetlen férfi távoli leszármazottjai, a kutatók szerint pedig ez a férfi nagyjából 800–1000 évvel ezelőtt élhetett.

Adja magát a Dzsingisz kán vagy valamelyik fia sírjának megtalálásáig igazolhatatlan feltételezés, hogy ez a férfi nem lehetett más, mint maga a nagykan, aki saját, majd utódai által is követett hódítási politikájával elképesztő tömegben öröközhette át génjeit a következő generációra, ráadásul leszármazottjainak jó része is még nemzedékek során át a mongol társadalom hasonlóan kivételezett helyzetű, tehát sok feleséget, ágyast és rabszolgánót birtokló rétegébe tartozott. Jellemző, hogy Dzsingisz kán vélt vagy valós utódának lenni dicsőségnak számított az egykori birodalom területének népei között, még évszázadokkal a mongol uralom vége után is.

Ha elfogadjuk a feltételezést, akkor Dzsingisz kánnak ma mintegy 16 millió férfi leszármazottja él, azaz a földkerekség minden 200. férfiúja mondhatja magát a nagykan utódának, és akkor még nem számoltuk hozzá a világ más részeire elvándoroltakat, illetve a nőket. **H**

Eugene Byrne író, újságíró

EGY GYORS KÉRDÉS

Ki volt „Komoly Zsuzsi”?

▶ Igen furcsa előadás-sorozat kapott helyet 1907-ben a New York-i Victoria színház tetőteraszán. Egy Sober Sue („Komoly Zsuzsi”) művésznévű idősebb hölgy egyszerűen csak kiült a színpadra, a színház vezetése pedig az akkoriban egészen tetemes summának számító 100 dollárt ajánlotta fel annak, aki valamilyen módon ráveszi, hogy legalább egyszer mosolyra húzódjon a szája.

A közönség tagjai, majd miután híre ment a dolognak, hivatásos humoristák, előadóművészek is próbálkoztak becsülettel, de Sue arca meg sem rezdült, egyetlen fellépése alkalmával sem. A „művésznőről” annyit tudunk, hogy

eredeti neve Susan Kelly volt, és számos magyarázat született arra, miért tudta mindig megőrizni tökéletes pókerarcát.

Egyesek azt híresztelték róla, hogy süket, félig vak, esetleg mindkettő, később pedig azt valószínűsítették, hogy egy ritka betegség miatt teljesen lebénultak az arcizmái. Akármilyen is az igazság, az biztos, hogy az egész ügy mögött

A Sober Sue-ról készült fotó tanúsága szerint a hölgy láttán valóban inukba szállhatott a humoristák bátorsága

a színház tetőteraszának menedzsere, Willie Hammerstein állt. Az ötletben az volt a zseniális, hogy Willie hetente 20 dollárt fizetett Sue-nak, miközben a nagy hívrésnek köszönhetően a város legjobb nevetetői léptek fel nála estérről estére – ingyen, a 100 dollár és a dicsőség reményében. A közönség pedig tódult az előadásokra, így Willie összességében többszörösen is jó üzletet csinált.

Sober Sue ugyan nemsokára eltűnt a süllyesztőben, miután a humoristák rájöttek a menedzser hátsó szándékára, de olyan mély nyomot hagyott maga után, hogy még évtizedekkel később is bevett szófordulat volt a különösen „nehéz” közönséget Sober Sue-nak hívni, és nagy elismerésnek számított, ha valakire azt mondták, hogy még őt is meg tudná nevetetni. **H** Nick Rennison

Megtérülő befektetés

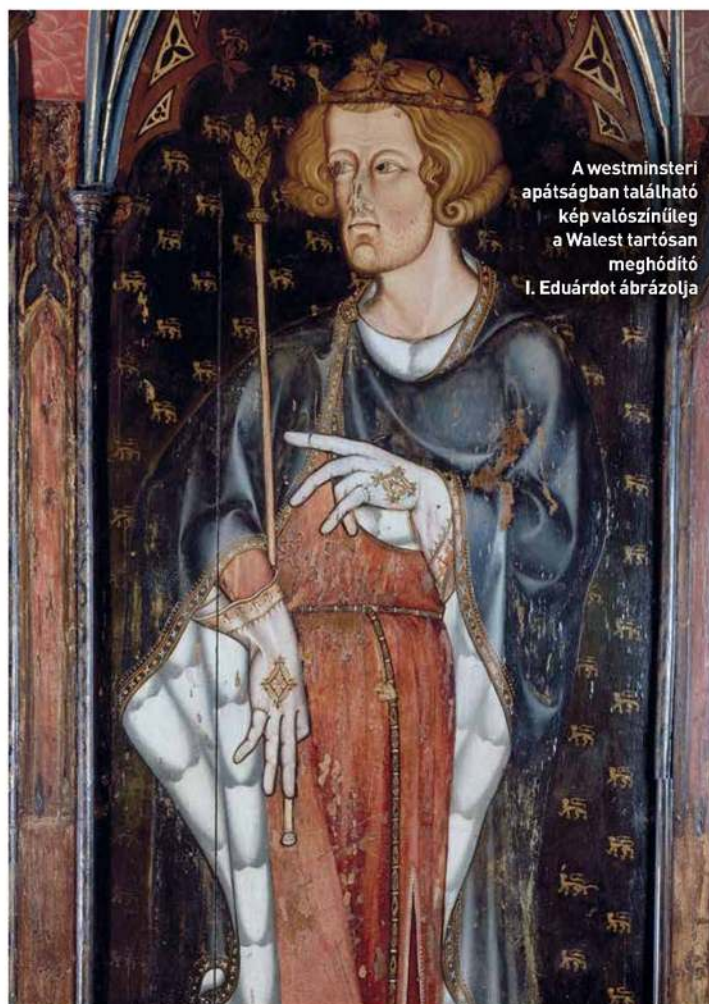
● **Miért költött I. Eduárd vagyonaikat arra, hogy az alig lakott Walesbe erődöket építsen? Külső vagy belső támadástól félt?**

▶ Azt biztosan kijelenthetjük, hogy I. Eduárd angol király nem a határokon kívüli veszélyektől tartott, mivel ilyenek számára akkoriban nem léteztek. Amikor bevonult Walesbe (először 1277-ben, majd 1282-ben), az Ír-szigeten – amely egyébként is nagyrészt angol uralom alatt állt – béke uralkodott, illetve a skótokkal és a franciákkal sem került sor évtizedek óta semmilyen összetűzésre.

Az Eduárd építtette várkastélyok valóban rengeteg pénzbe kerültek, nem is beszélve arról, hogy mennyi időre és dolgos kézre volt szükség a felépítésükhöz. A király összesen körülbelül 100 ezer fontot költhetett a munkálatokra, miközben éves bevétele ekkoriban csak nagyjából 25 ezer fontot tehetett ki. Az is igaz, hogy Wales Angliához viszonyítva meglehe-

tősen ritkán lakott vidék volt ebben az időszakban. Viszont a walesi hercegekkel (ekkor még nem az angol trónörökös viselte e címet) való háborúskodás végigkísérte Eduárd életét, változó sikerekkel és intenzitással az 1240-es, 1250-es és 1260-as években is folytak harcok. Az apja, III. Henrik által Észak-Walesben épített várakat már 15 évvel később a földdel tették egyenlővé.

A háború pedig drága mulatság volt – Eduárd hadjáratai még többre kerültek, mint az erődítményei. Ráadásul ezek a korszerű és nagyszabású építmények biztosították, hogy a hódítás ezúttal tartós legyen. 1295 után bő egy évszázadig nem került sor komolyabb lázadásra Walesben – így hát Eduárd végül is jól fektette be a pénzét. **H**

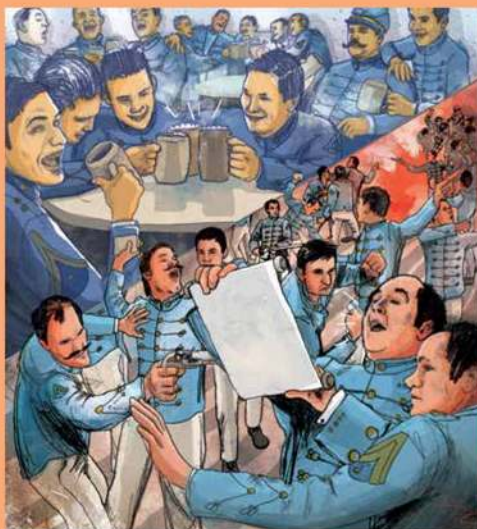
A westminsteri apátságban található kép valószínűleg a Walest tartósan meghódító I. Eduárdot ábrázolja

Hallotta már?

Egy amerikai elnök is részt vett a tojáslikőr-lázadásban

Az Egyesült Államok hadseregének 1802-ben alapított, híres West Point-i akadémiájáról számtalan kiváló katona és államférfi került ki. De még egy ilyen nemes intézmény története sem lehet mentes a botrányoktól, ahogy azt az 1826 karácsonyán történt események is illusztrálják.

Az akadémián tanuló néhány kadétnak az a remek ötlete támadt, hogy egy kis itallal teszik emlékezetesebbé az ünnepeket. Ennek érdekében becsempésztek egy kis whiskeyt, amiből tojások hozzáadásával tojáslikőrt kotyvasztottak, majd december 24-én este iszogatni kezdtek. Eredetileg kilenc kadét poharazgatott, de hamarosan híre ment a dolognak, és egyre többen

A későbbi illusztráció a vidám poharazgatástól a lövöldözésig meséli el a lázadás eseményeit

jelentek meg a szobában, majd az ünnepség lassan újabb szobákra is továbbterjedt.

Hajnali kettőkor a körletből hangos danolászás hallatszott ki, hajnali négykor pedig már akkora volt a buli, hogy az egy emelettel feljebb alvó előjárójuknak, Ethan Hitchcocknak is feltűnt, aki szigorúan rendreutasította a társaságot.

De ekkorra már sokan túl voltak azon a bizonyos határon, és nem hallgattak a szép szóra. Amikor Hitchcock újra megjelent, hogy elkobozza az italt, nyílt lázadás tört ki, újabb tisztek és újabb kadétkapcsolódtak be az eseményekbe, egy ponton egy pisztoly is elsült,

Hitchcock szobáját pedig szabályos ostrom alá vették.

Régelre a kadétek egy része fegyverrel akarta megvédeni a körletet a tisztek hívta erősítés ellen, de aztán lassan felkeltek azok is, akik nem részesültek a tojáslikőr áldásaiból, és lenyugtatták a handabandázókat.

A sajtót bejárta a „tojáslikőr-lázadás” híre, ez érthetően nem tett túl jót az akadémia reputációjának. A vizsgálat szerint legalább hetvenen vettek részt a zavargásban, közülük végül húszan álltak hadbíróság elé, a legtöbbjüket kizárták az iskolából. Az érintettek között volt egy bizonyos Jefferson F. Davis is, aki 1862 és 1865 között, az amerikai polgárháború idején a Konföderáció elnöki tisztét viselte. Őt egyébként őrizetbe vették az események kapcsán, de végül nem állt hadbíróság elé, és 1828-ban végzett az akadémián. **H**

Mátyás király a csillagok állására alapozta fontos döntéseit?

MA MINDEN BIZONNYAL igen kategorikusan elutasító választ kapnánk, ha egy szaktekintélynek számító csillagászt olyasmivel zaklatnánk, hogy készítse el horoszkópunkat vagy mondja meg, jó ötlet-e most belevágnunk egy lakásvásárlásba. A középkorban azonban az asztrológia és az asztronómia tudománya még szerves egységet alkotott, és a legtöbb uralkodó, fejedelem tartott is maga mellett egy-egy jól képzett csillagászt, akinek kikérte tanácsait.

Mint köztudott, Mátyás király igencsak szívén viselte országa tudományos életének fellendítését, és sokat tett azért, hogy jeles gondolkodókat csábítson a Magyar Királyságba. Erre pedig a legjobb terep a kor szellemi–művészeti központja, a reneszánsz Itália volt. A király bizalmasát, Janus Pannonius is elküldte Rómába az 1460-as évek közepén, hogy a felállítandó pozsonyi egyetem számára tanárokat toborozzon. Pannonius ekkor ismerkedett meg a kor egyik legnagyobb csillagászatának számító Johannes Regiomontanusszal, illetve tanítványával, az 1433-as születésű lengyel tudóssal, Marcin Bylicával.

A költő mindkettejüket meggyőzte, hogy tanítsanak az új egyetemen. Regiomontanus végül csak négy – igaz, igen gyümölcsöző – évet töltött hazánkban, a magyarul csak Ilkusch vagy Ilkusi Márton néven emlegetett Bylica viszont jóval tovább maradt. Ugyan az 1467-ben megnyílt pozsonyi egyetem is csak rövid ideig működött, ám Ilkusch hamarosan a tanításnál nagyobb horderejű kérdésekkel is foglalkozhatott, ugyanis maga a király kérte ki tanácsait.

Egy 1468. július 25-i keltezésű levél tanúsága szerint az áprilisban Csehország ellen kereszties hadjáratot indító Mátyás utasította a pozsonyi hatóságokat, hogy a „mester csillagászt jó kocsin, erős lovakkal azonnal küldessék utána”. Azt nem tudjuk, pontosan

mit olvasott ki Ilkusch a csillagokból, mindenesetre Mátyás csehországi háborúi katonai értelemben igen sikeresnek bizonyultak (igaz, később többek között pont az ezekbe fektetett, sokak szerint túl sok energia miatt fordultak ellene és szóttek összeesküvést olyan régi emberei, mint Vitéz János és Janus Pannonius). Arról is írnak források, hogy a csillagász 1485-ben, Bécs elfoglalásának idején is a király mellett tartózkodott.

Akármit is gondolunk a csillagjósolás létjogosultságáról, Mátyás legalább jó „szakembert” választott. Ilkusch ezekben az években elismert tudóssá vált, nemzetközi hírnevét például 1468-as üstökösmegfigyelése alapozta meg. A kométa 1468 nyarának végén tűnt fel az égbolton, Ilkusch pedig Európában elsőként (kínai csillagászok valószínűleg már korábban megfigyelték) írta le szeptember 22-én kelt munkájában. Ez a 11 oldalas tanulmány az első magyar üstökösmegfigyelés jegyzőkönyve. A jelenség Janus Pannoniust is megihlette, aki *Nyárdél egén ragyogó üstö-*

kös című versét így kezdi:
„Déli verőfényben mért
villog az üstökös ott fenn, /
Rendbontó csillag: nappal
a földre ragyog... / Minden
időszakban süt a bíbor-tűzű
kométa, / Csóva uszálya ne-
héz háborúval fenyeget...”
(Weöres Sándor fordítása).

Ahogy a versből is kitűnik, egy üstökös megjelenése asztrológiai szempontból is kiemelt eseménynek számított: Ilkusch tanulmánya főként azzal foglalkozik, milyen veszélyeket jósoltak ez a jel. Ettől függetlenül munkájának komoly tudományos értéke van.

A királyi bizalom és a tudományos hírnév ellenére azért voltak, akik meg merték kérdőjelezni Ilkus hozzáértését. Történt, hogy egy magyar főúr, Rozgonyi János egy Sterze nevű, a krakkói egyetemen dolgozó asztrológustól rendelte meg fia horoszkópját. De biztosra akart menni, és az elkészült művet elküldte felülvizsgálata Ilkusnak is, aki bizony több hibát és pontatlanságot talált benne. Erről értesülve a felhá-

Mátyás és Beatrix egy külföldi tudóst fogad e corvinaábrázoláson – a király hallgatott a tudomány embereire

borodott Sterze Magyarországra utazott, és nyílt vitában csapott össze az udvari csillagással – állítólag maga Mátyás is jelen volt az eseményen. A források szerint természetesen Ilkusch diadalmaskodott a vitában, a megszegyenült Sterzének viszont a király száz aranyforintot adott vigasztalásul.

Mátyás halála után II. Ulászló király is szolgálatába fogadta Ilkuscht, utóbbi azonban nem sokkal élte túl Mátyást, három évvel később, 1493-ban ő is elhunyt. Talán nem véletlen, hogy ezután a Magyar Királyság sorsának csillagzata is rosszabbra fordult. ■

EGY GYORS KÉRDÉS

● Mikor avattak először úttörőket hazánkban?

▶ A Tanácsköztársaság rövid fennállása alatt is igyekezett minden területen az új eszme befolyását érvényesíteni. Ennek szellemében az alig néhány hete hatalomra

került új kormányzat már áprilisban hozzlátott a „reakciós” cser szövetség megreformálásához. A szövetség új vezetője, Bokor Miksa április 27-én hívta össze először az Ifjúmunkások Országos Szövetségének Üttörő Csapatára átkeresztelt cserkészeket.

Ez az epizód azonban a Tanácsköztársaság bukása után gyorsan feledésbe is merült. Olyannyira, hogy a később a kommunista rendszerrel összeefort „úttörő” megnevezést a két világháború között egészen más világnézetű szervezetek is használták. „A keresztény ifjúsági egyesületek szövetsége Isten színe előtt hordozva a magyar serdülő világ ügyét elhatározza, hogy KIE Úttörők néven mozgalmat indít. Kik a KIE Úttörők? Olyan fiúk, akik testükben tiszták, erősek és egészségesek akarnak lenni.

Akiknek életét a Nagy Úttörő:
Jézus Krisztus irányítja.”

A második világháború után újra a kommunisták vették elő az úttörőmozgalom ügyét. Az MKP Ifjúsági Titkársága 1945. október 24-én határozta el az úttörőszövetség felállítását. A híres klasszika-filológus, vallás- és irodalomtörténész Trencsényi-Waldapfel Imre bábáskodásával felálló szervezet még messze nem volt keményvonalas kommunista mozgalom, az egypártrendszer kiépülése után viszont az úttörők alapszabályai-ból is kiírtottak minden, a személyes szabadságra és aktivitásra ösztönző pontot, és létrejött az az engedelmességre és konformizmusra nevelő szervezet, amelyet a fiatalabb generációk kivételével sokan személyes tapasztalatból is jól ismernek. ■

Nyereményjáték

Olvassa figyelmesen a **BBC History – A világtörténelmi magazint**, és nyerjen egy értékes könyvet!

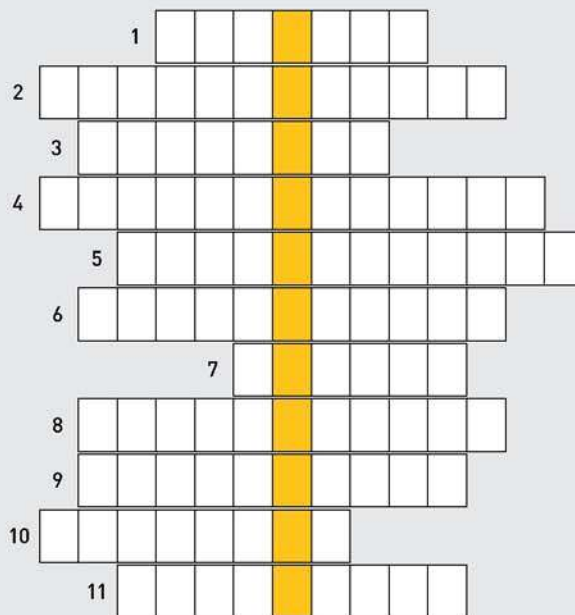
Írja be a válaszokat a megfelelő sorba! A középső oszlopban egy nevet kaphat, ezt küldje el elérhetőségeinkre! Minden kérdésre megtalálhatja a választ cikkeinkben! [A szóközhöz nem, a kötelezőknek és egyéb írásjeleknek viszont hagyunk ki helyet!]

- 1 Újságíró, aki lesújtó véleménnyel volt a hazáját 1814-ben elborító ünneplési hullámról
- 2 Ilkassar mondabeli legyőzője
- 3 A magyar hírszerzés egyik romániai akciójának fedőneve
- 4 A *Gustloff* tragédiájának helyszínére siető német hadihajó
- 5 Kiről festett „túl jó” arcképet Hans Holbein?
- 6 Mely művet fordította magyarra a váradi Veres Balázs?
- 7 Napóleon rendőrmisztere
- 8 Hongkong utolsó brit kormányzója
- 9 A szüfraszettek egyik vezetőjének „fenekelésre” utaló gúnyneve
- 10 Nixon utasítására tervezett, de végül lefűjt hadművelet
- 11 E nagyváradi szálloda földszintjét foglalta el a Royal kávéház

A helyes megfejtést beküldők közül hárman **Bruckner Éva, Csepeli György és Csepeli Miklós** *A tengerszemű hölgy rejtélye* című könyvét nyerhetik meg. A megfejtéseket **2015. január 31-ig** kérjük szerkesztőségünkbe beküldeni a bbchistory@kossuth.hu e-mail címre, vagy postán a **1327 Bp., Pf. 55** címre! A tárgy mezőbe vagy a borítékra /levelezőlapra írja rá: „Nyereményjáték”!

A novemberi számban megjelent rejtvény helyes megfejtése *Mincemeat* volt, *Egy angol Batu kán udvarában* című könyvet nyertek: Hübler Árpád, Oláh János és Völgyesi Zsófia Violetta.

A FÜLES JANUÁRI NAGYPÁLYÁZATÁNAK DÍJA	MÜGYAN-TADARAB!	... CORLE-ONE; A KERESZT-APA	RUHÁT VARR	EDVARD MUNCH FEST-MÉNYE	KÜLVÁROS!	KÖR KÖZEPE!	LEOPOLD, BECÉZVE	A STÁJER FŐVÁROS	GYÖR CENT-RUMAI	1849. ÁP-RILIS 6-I CSATA JELZŐJE
SZÍNÉSZ-NŐ (ÜDİKŐ)										
RÁMENŐS						IZMOS SZÉLTŐL MOZDUL				
RÓMAI 5-ÖS	EGYETEMI KAR, RÖV. SZAPPAN-MÁRKA				MAUNA HAWAII VULKÁN TÚZEL			NÉVELŐ		
ÍRÓSZER-MÁRKA			ÉSZAKI FÉRFINEV NEM IS SZÉTI			ZÁSZLÓS, RÖVIDEN LELAKA-TOLÁS				
DUPLÁN: ZOLA-HÖSNŐ		AZ IMÉNT GENTLE-MAN					RÖTVAD FILM-CSILLAG			
EGYÉB-KÉNT, MELLE-SLEG					BITANG CSISZOLT GYÉMÁNT					
... OLDMAN; ANGOL SZÍNÉSZ				ANNÁL INKÁBB SZAMÓCA						
YERKŐY HATÁRAI!		RITKA FÉRFINEV VÁGÓ-ESZKÖZ					EZEK KÖ-ZÉ SZÁMÍT STATISZ-TIKAI CÉG			
BELGA AUTÓJEL	KATONA-SAPKA ÉNEKLŐ SZÓCSKA				OLLÓS ÁLLAT HOSSZÚ MORZSEJEL		FELVI-GYÁZÓ AJTÓ-KERET!			
FOGA-DÁSÁRA			HOSSZAN BESZÉL-GETŐ DEHOGY!							
	V						TÉLI ÚT-AKADÁLY			

Fejtsen Fülest egész évben!
PÁLYÁZAT

Töltse ki a rejtvényábrát, majd a színnel jelölt sorok megoldását küldje el a bbchistory@kossuth.hu e-mail címre vagy postán a **1327 Bp., Pf. 55** címre legkésőbb **2015. január 31-ig!** Így részt vesz sorsolásunkon, amelyen hárman egy-egy egyéves előfizetést nyernek a Füles című rejtvénymagazinnal! A tárgy mezőbe vagy a borítékra / levelezőlapra írja rá: „Keresztrejtvény”!

FERDE (BETŐ)	COGITO ... SUM; DES-CARTES MONDÁSA	PÉNZT TÉKOZOL	OLAJ-MEZŐ VÉGEI!	A SUGÁR JELE	ESZES	19. SZ-I FESTŐ (KÁROLY)
				A KIÜTÉS JELE -...-BE		
			HOKIS ESZKÖZE LITER, RÖVIDEN			

füles

FÜLES – A HETI REJTVÉNYMAGAZIN MEGJELENIK MINDEN KEDDEN!

Közös magántörténelmünk

Bruckner Éva – Csepeli György
– Csepeli Miklós

A tengerszemű hölgy rejtélye

A Zámoryak története

Kossuth Kiadó, 2014

AKOSSUTH KIADÓ legújabb, társadalom- és családtörténeti kutatásokon alapuló kötete a patkós-teszéri Zámory családról szól, melyet II. Mátyás helyezett a nemesi rendbe. A rendelkezésre álló források alapján 1613-ban kezdődött és azóta is tartó történet ezernyi szálon kötődik közös magyar történelmünkhöz és művelődésünkhöz, de nem általánosan mutatja be azt, hanem egyetlen család, pontosabban annak anyai ága perspektívájából közelíti meg tárgyát.

A nemesi levelet, az armálist Zámory Mihály kapta, az ő utódait mutatja be a könyv. Az elegáns, szenvedélyes játékos Zámory Adolfot, a rejtélyes „tengerszemű hölgy” első férjét, aki, bár más néven, irodalmi ka-

lój drámai dokumentuma a tisztí és a férji-apai szerep konfliktusának. Az ő élete is példa arra, hogy a folytonosan változó magyar valóságban mekkora terheket ró az egyes emberre a hűség, a lojalitás, a megbízhatóság és a választott értékekhez való ragaszkodás.

„A Zámory család legérdekesebb alakja kétségkívül Kálmán, aki több cikluson keresztül a magyar országgyűlés tagja, Tisza Kálmán szavazógepezetének néha rakoncátlan, de alapvetően megbízható alkatrésze volt – fogalmaz *A gének és a mémek* című bevezetőjében Csepeli György. – Kálmán a Monarchia-kori Magyarország egyik nagyura, Eötvös Károly szavával, a Bakony dúvadja volt. A sok szép Zámory férfi közül talán ő volt a legszebb. Okosan és gazdagon nősült, lókúti kastélya és a körülötte lévő csodálatos park ma is látványosság, bár az üres, kifosztott belső terek, a pusztuló lépcsőfelfjárók láttán Jókaiéhoz méltó képzelet kell ahhoz, hogy lássuk a vadászatairól diadalmasan visszatérő Kálmánt, a vendégségbe érkező miniszterelnököt, a protekcióért instanciázó hozzászereglő választókat. Zámory Kálmán fiatalon Kossuthot szolgálta. Lókúti kastélyában Kossuth gyerekeit bújtatta, éppen abban az időben, amikor Márton Komárom várát védte Klapka György parancsnoksága alatt. A kiegyezés után, mint az ország politikai elitjének zöme, hűtlenné vált Kossuthhoz, s mameluk lett belőle. (...)

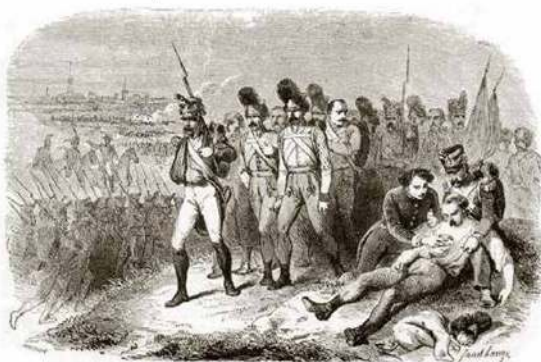
A Zámory férfiak egymást követő nemzedékeiben újra meg újra megjelentek a katonai, társasági, politikai erények és vétek. Minden Zámoryban (és az ő utódaikban) ott van a virtus, a hűség, a kockázatvállalás, az opportunizmus, a realizmus és az irrealizmus konfliktusa. A család női tagjai egészen mások. A feleségek rejtőzködnek. Odaadó szeretők, anyák, soha ki nem elégtűlt ambíciók hordozói. Tehetségeik fiaikban mutatkoznak meg. Zámory Mária, anyám elődje e névben, kivétel. A koroncói társas élet leírása alapján megismerkedhetünk a Zámory Mária körül kialakult szellemi-kulturális atmoszférával, mely a magyar nemesi osztályt legjobb formájában mutatja meg. Zámory Mária férje, Milkovics Zsigmond szintén

országgyűlési képviselő, mint Zámory Kálmán, de ő nem volt hajlandó fejét Tisza Kálmán igájába hajtani. Független szellem, s az is maradt, akinek egyetlen szempontja a közös szolgálata. Mária és Zsigmond Győr városának adományozta a család könyvtárát, melynek alapján rekonstruálhatjuk a magyar nemesi családok felvilágosult, liberális értékeinek forrásait. (...)

S ezen a ponton a génekről át kell térnünk a mémekre. A mémek a génekkel ellentétben nem a test, hanem a lélek építőkövei, melyek a fizikai valóságot, melyben élünk, metafizikai világgá alakítják, áttelekesítik, megtöltik jelentésekkel, s ezáltal átélhetővé, elmondhatóvá, átörökíthetővé teszik. A mémek a kultúra hordozói és közvetítői, melyek révén az életbe belépő új nemzedékek folytathatják, vagy ha akarják, megújíthatják elődeik munkáját, biztosítva a közösség kulturális folyamatosságát, megalapozva tagjainak társadalmi identitását. (...)

A Zámoryak identitásának kulcsa a »magyar« mém. Senki sem volt ebben a családban, akinek ez a szó pusztán jelző lett volna. Zámory Mihálytól kezdve, akit a török ellen mutatott vitézsége miatt a király családtagjaira és utódaikra kiterjedően a nemesi rendbe emelt, a magyarság a Zámoryak sorsa volt, mely életüknek teret nyitott. Nem volt ebben a magyarságban semmi kizáró. A jogkiterjesztéssel bárki beléphetett a magyar sorsközösségbe. A polgári világba átlépett nemesi rendet, s bennük a Zámoryakat, mémjeik megóvták attól, hogy az első világháborút követő társadalmi örvényben a kizárás, a nemzeti elzárkózás csahosai közé álljanak.”

A tengerszemű hölgynek nemcsak a témája a család- és eszmétörténet, munkamódszere is családi vállalkozásban, több tudományterület összehasonlításával született. A könyv egyik szerzője a bevezetőt is jegyző jeles szociológus, az ELTE és a Miskolci Egyetem professzora, a megírásban és feldolgozásban azonban oroszán részt vállalt bátyja, a gépészmérnök Csepeli Miklós és annak felesége, a történész Bruckner Éva is. Együttműködésükből különlegesen sokoldalú mikrotörténeti szakmunka született, amely nem csupán idő- és térbeli kiterjedése, de a magyar történelem egy érvényes és személyes olvasatának példaigényű bemutatása okán is joggal tarthat számot a szélesebb közönség érdeklődésére. ■

A Napóleon seregei ellen vívott győri csata 1809. június 14-én Janet-Lange fametszetén. A csatában a Zámory család egyik tagja, a 22 esztendő Károly is életét áldozta a Habsburg uralkodóért

raktergyilkosság áldozata lett, ugyanis a szép kalandornőre Jókai Mór is szem vetett, és talán alulmaradása okán rajzolt igazságtalan képet a későbbi férjéről. Zámory Károlyt is bemutatja, aki életét vesztette a győri csatában. A Kossuth gyermekeit bújtató Zámory Kálmánt, aki később hűségesen szolgálta Tisza Kálmánt. Milkovicsné Zámory Máriát, a koroncói úrnőt és a körülötte kialakult szellemi-kulturális légkört, ami arra készítette, hogy a több mint hétezer kötetes rendkívül értékes családi könyvtárát Győr városának adományozza. Zámory Imrét, akinek első világháborús nap-

A Művészetek Palotájának januári műsorából

Előttünk az utódok! – A jelen és a jövő jazzmuzsikusi egy színpadon

Technikai képzettség, stílusbeli jártasság és formai ismeretek tekintetében a magyar jazz-zenészek vitathatatlanul a világ élvonalához tartoznak, de közülük csak keveseknek adatik meg a világhír. Ahhoz, hogy valaki elérje, sokszor az észak-amerikai kontinensen kellett bizonyítania.

A Müpa által 2008-ban életre hívott és 2012-től nemzetközi poronddá váló **Jazz Showcase** célja, hogy a hazai tehetségeket európai és amerikai jazz-szaktekintélyeknek mutassa be, akik így meg tudhatják, milyen nagyszerű muzsikuskok adják a magyar jazz utánpótlását, és továbbtanuláshoz, lemezfelvételi lehetőséghez, koncertturnékhoz is segíthetik fiataljainkat.

Mindhárom nap délután négy órakor kezdődik az első ifjú zenekar koncertje, melyet ötkor és hatkor két-két további fellépő követ. A tehetség-börze estjeit egy-egy világviszonylatban is elismert jazzmuzsikus produkciója zárja.

A már negyedszeri nemzetközi **Jazz Showcase** első esti koncertjén (január 9-én) a belga jazz prominens személyisége, az első belga Golden Django-díjas **Philip Catherine** gitározik kvartett-jével, amelynek további tagjai: Nicola Andrioli

Philip Catherine

Michiel Borstlap

zongorista, Philippe Aerts bőgős és Hans van Oosterhout.

Január 10-én a funk rock, pop rock és jazz rock stílusban játszó, Arany Zsiráf- és Jakab Lira-díjas **United Fel a rezekek!** projektje szólal meg. Pély Barna (ének, gitár), Romhányi Áron (zongora, billentyűs hangszerek, rap), Mits Gergő (basszusgitár) és Potesz Balázs (dob) számos slágert jegyeznek, ám folyamatosan új utakat keresnek.

A 2015-ös Jazz Showcase záró estje január 11-én a holland jazz ünnepe lesz. A **Michiel Borstlap Trio** frontembere, a zongorista Michiel Borstlap virtuóz hangszerjátékos és komponista, aki Boudewijn Lucas basszusgitárossal és Erik Kooger dobossal megkapó, egyedi zenei nyelvezetet alkotott a pop, a jazz, a tánc- és klasszikus zene világából egyaránt merítve.

A Bach–Mendelssohn-vonal

2015. január 21. és 25. között első ízben rendezi meg a Művészetek Palotája **Régizene Fesztivál**ját, amelynek tematikáját Bach és a Bachra reflektáló Mendelssohn határozza meg. A január 21-i nyitó hangversenyen a **Collegium**

Philippe Herreweghe

Vocale Gent Kórus és Zenekar neves szólistákkal, valamint **Philippe Herreweghe**, a stílus világszerte egyik legelismertebb dirigensének vezényletével adja elő Bach monumentális *H-moll miséjét*. Másnap, január 22-én egy magyarországi premier tanúja lehet a közönség: először szólal meg a *Máté passió* Mendelssohn által átdolgozott, 1841-es változata korhű hangszereken. Felix Mendelssohn, aki megteremtette annak gyakorlatát, hogy koncerttermekben régebbi korok zenéjét szólaltassák meg, más darabok „társ-

szerezőjeként” is bemutatkozik a fesztiválon. A január 25-i, második kamarakoncerten az általa hegedűre és zongorára adaptált *D-moll chaconne*-t játssza **Papp Rita és Kalló Zsolt**.

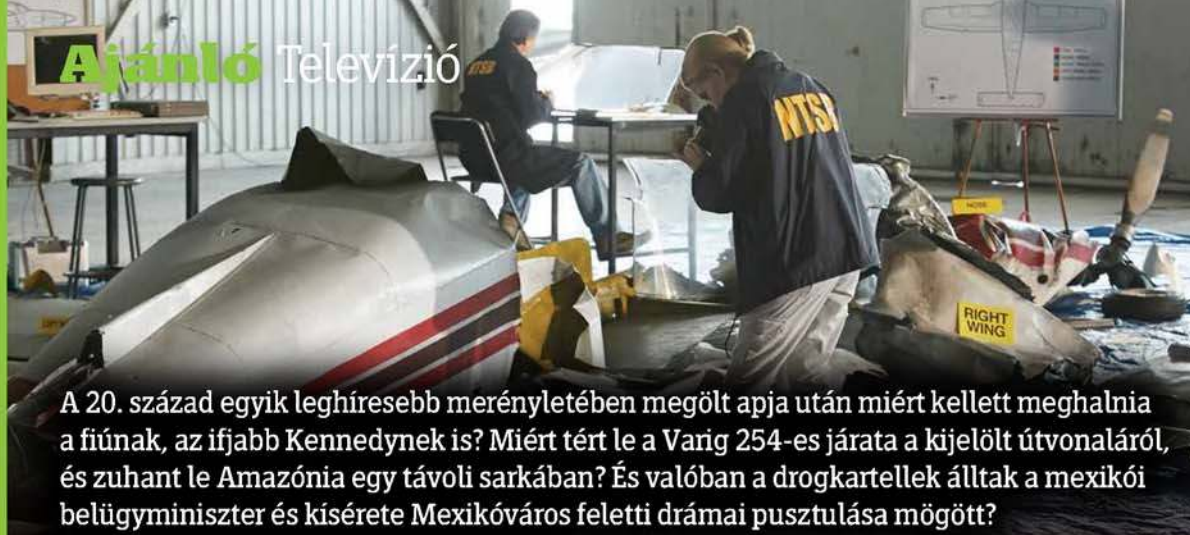
A január 23-i kamarakoncerten **Maude Gratton** Bach-műveket csembalózik. Ugyanezen a napon **Spányi Miklós és a Concerto Armonico** Johann Sebastian és Carl Philipp Emmanuel Bach zenéjéből álló programot mutat be. Az eseménysorozatot január 25-én Mendelssohn *Paulus* című oratóriuma zárja a **Collegium Vocale Gent Kórus**, a **Purcell Kórus**, az **Orfeo Zenekar** és kiváló szólisták közreműködésével, **Philippe Herreweghe** vezényletével.

Orgona-párbaj

A párbaj kifejezés vészjóslóan hangzik, holott békés, ám kiélezett versengésről van szó, amelynek a **Művészetek Palotája** rendszeresen ad otthont 2009 óta. A párbaj eszköze a Müpa 2006-ban átadott, világhírű orgonája, a résztvevők pedig a világ legjobb orgonistái. Olyan muzsikuskok, akik otthonosan mozognak a különböző stílusokban, műfajokban, a gyakran előforduló zenei formák világában. Könnyedén szerkesztenek fűgát egy-egy megadott témára, alkotnak táncételeket, variációk sorozatát öltik ki különböző dallamokra; és mindenekelőtt kiválóan improvizálnak.

A 2015-ös **Orgona-párbaj** koncertjére január 27-én kerül sor, és az alcíméből az is kiderül, hogy ez az új generáció megmérettetése lesz. A rendelkezésre álló idő múlását kérlelhetetlenül mutató, kivetített stopperórával ezúttal a brit **Ronny Krippner**, a birminghami és a londoni Trinity Laban Konzervatórium tanára, valamint a Berlíni Művészeti Egyetem docense, a tizenkét éves kora óta egyházi szolgálatokat ellátó **Dirk Elsemann** „küzd” majd. A közönségnek két műsorvezető – **Tompos Kátya és Fassang László** – segít a tájékozódásban.

A 20. század egyik leghíresebb merényletében megölt apja után miért kellett meghalnia a fiúnak, az ifjabb Kennedynek is? Miért tért le a Varig 254-es járata a kijelölt útvonaláról, és zuhant le Amazónia egy távoli sarkában? És valóban a drokartellek álltak a mexikói belügyminiszter és kísérete Mexikóváros feletti drámai pusztulása mögött?

A National Geographic Channel

Légikatasztrófák

című nagy sikerű sorozata immár a 13. évaddal jelentkezik, hogy újabb balesetek és tragédiák okait nyomozza ki a fekete dobozok adatai és a roncsok aprólékos vizsgálata segítségével...

36 ÉVVEL AZUTÁN, hogy John F. Kennedyt 1966. november 22-én a dallas-i Dealey Plaza-n Lee Harvey Oswald meggyilkolta, hasonlóan tragikus körülmények között John F. Kennedy, Jr., a néhai amerikai elnök fia is életét vesztette. 1999. július 16-án az ifjabb Kennedy saját kisrepülőgépén felesége, Carolyn Bessette és sógornője, Lauren Bessette társaságában New York környékéről épp egy Martha's Vineyard-i (Massachusetts) családi összejövetelre tartott, amikor a Kennedy által vezetett Piper Saratoga nem messze a céltól az Atlanti-óceánba csapódott.

Az Amerikai Nemzeti Közlekedésbiztonsági Felügyelet (National Transportation Safety Board – NTSB) jelentéséből többek között kiderült:

Az ifjabb John F. Kennedy 1998 áprilisában szerzett vezetői engedélyt Cessna 182 típusú kisrepülőgépére, majd 1998 júniusában a Piper Saratoga típusra. A baleset idején – a szimulátoros kiképzést nem számítva – körülbelül 310 repült órával rendelkezett, melyből 55-öt éjszaka teljesített. A Piper Saratogával Kennedy a baleset napjáig körülbelül 36 órát repült, ebből 9,4 órát sötétben. Balesetes repülőgépét Kennedy összesen három órán át vezette oktató nélkül, s ebből mintegy 0,8 órát teljesített sötétben (beleértve egy leszállást is).

A radaradatok szerint Kennedy gépe a Martha's Vineyard-i repülőtértől 54 kilométerre nyugatra – egy 50 kilométeres tenger feletti szakasz teljesítése közben – kezdett ereszkedni mintegy 120–240 méteres percenkénti sebességgel. Az elérendő parttól 11 kilométerre a gép jobbra fordult, majd az ereszkedést megszakítva, 670 méterről 790-es magasságba

emelkedett. A repülőgép ezt követően balra fordult, közben mintegy 270 méteres mélységbe ereszkedett, majd ismét jobbra fordult, s gyorsuló tempóban (körülbelül 1430 méter/perces sebességgel), orral lefelé addig süllyedt – később zuhant –, míg az Atlanti-óceánba csapódott. A part menti repülőterek jelentése szerint a látótávolság 8–12 kilométer volt a kérdéses régióban; a környéken hasonló útvonalon közlekedő repülőgépek pilótáinak beszámolója szerint a látást ködfátyol nehezítette.

Vajon mi okozhatta a kitűnő műszaki állapotban levő Piper Saratoga balesetét? Lehet, hogy a pilóta tapasztalatlansága vezetett a tragédiához? Ebben az esetben miért nem volt oktató a gépen? Ki a felelős?

Az ifjabb Kennedy halála című epizódban a nyomozók komoly elvárásokkal szembeesülve kezdik meg a híresség tragédiájának kivizsgálását...

A sorozat további részeinek tartalmából:

A Concorde repülőgép néhány perccel a párizsi Charles de Gaulle repülőtér elhagyása után lezuhan és lángokba borul. A roncs legnagyobb része a tűz martalékává válik, három rejtélyes tárgy azonban előkerül a kifutópályáról: egy szétrepedt üzemanyagtartály-darab, néhány gumibroncsfoszlány és egy ismeretlen eredetű fémdarab. **A Concorde lángokban** című rész azt kutatja, hogy mi köze lehet a három tárgynak egymáshoz, és hogyan vezettek a tragédiához?

Amikor a British Midland 92-es járatának egyik hajtóműve kigyullad, a pilóták megpróbálnak kény-

szerleszállást végrehajtani egy közeli repülőtérre – a futópályát azonban nem sikerül elérniük, mert ereszkedés közben a másik hajtómű is leáll, s a Boeing egy forgalmas autót mellett a földbe csapódik. Mi vezetett a rendkívül ritka kettős hajtóműleálláshoz? Tudja meg a **Hajtóművek nélkül** című részből!

1991. május 26.: a Lauda Air Bangkokból Bécsbe tartó 004-es járata megállíthatatlanul zuhanni kezd, és tragikus balesetet szenved. **A Niki Lauda: tragédia a levegőben** című filmben Niki Lauda, a társaság tulajdonosa – egykori híres Formula-1-es autóversenyző – a szakértőkkel karöltve átfogó vizsgálatba kezd a szerencsétlenség okainak megállapítására. A nyomozás során a gyanú egy feltételezett tervezési hibára terelődik, mely, ha valósnak bizonyul, utasszállító repülőgépek sokaságát érintheti világszerte...

1989. szeptember 3.: a Varig 254-es járata ezer kilométerrel letér a kijelölt útvonaláról, majd Amazónia egy távoli sarkában lezuhan. **Az Egyre messzebb a céltól** című részben a nyomozók előbb arra gyanakoznak, hogy elromlottak a Boeing navigációs berendezései, később azonban rájönnek, hogy emberi hiba okozta a tragédiát...

A Vértürd a belvárosban című epizódban egy Learjet 45 típusú repülőgép fedélzetén kilenc emberrel – köztük Mexikó belügyminiszterével – Mexikóváros üzleti negyedébe csapódik. A balesetben a gépen tartózkodók, valamint a földön további hét ember az életét veszti. Az első feltételezések szerint a tragédia mögött a drokartellek állnak, a pilóták utolsó beszélgetésének visszahallgatása után azonban fordulat áll be a nyomozásban...

Januári és februári bemutatók

Concorde lángokban	Az ifjabb Kennedy halála	Hajtóművek nélkül	Niki Lauda: tragédia a levegőben	Egyre messzebb a céltól	Vértürd a belvárosban	Halál a sarkvidéken
2015. január 12-én, hétfőn este 10-kor – National Geographic Channel	2015. január 19-én, hétfőn este 10-kor – National Geographic Channel	2015. január 26-án, hétfőn este 10-kor – National Geographic Channel	2015. február 2-án, hétfőn este 10-kor – National Geographic Channel	2015. február 9-én, hétfőn este 10-kor – National Geographic Channel	2015. február 16-án, hétfőn este 10-kor – National Geographic Channel	2015. február 23-án, hétfőn este 10-kor – National Geographic Channel

Rembrandt és a holland „arany évszázad” festészete

Az európai kultúra egyik virágkorát, a 17. századi holland művészet időszakát mutatja be a Szépművészeti Múzeum *Rembrandt és a holland „arany évszázad” festészete* című nagyszabású kiállítása. A tárlat a kor legnagyobb mestere, Rembrandt köré épül, akitől 20 remekművet láthat a közönség.

A csaknem 100 festő több mint 170 alkotását felvonultató kiállításon a Szépművészeti Múzeum gazdag holland gyűjteményének 40 alkotása mellé több mint 130 festmény érkezett magán- és közgyűjteményekből, a legjelentősebb kölcsönző intézmények többek között az amszterdami Rijksmuseum, a stockholmi Nemzeti Múzeum, a párizsi Louvre, a londoni National Gallery, a Los Angeles-i Getty Museum, a New York-i Metropolitan, a firenzei Uffizi és a madridi Prado. A kiállítás további szenzációja, hogy a jelentős számú Rembrandt-mű – köztük a legkorábbinak ismert festménye és az utolsó önarcképe – mellett három Vermeer-alkotást is láthat majd a tárlaton a nagyközönség. A kiállítás a stockholmi Nationalmuseum, az amszterdami Rijksmuseum és a Kremer Collection együttműködésével valósult meg.

Soha még ilyen átfogó, az 1600-as évek holland művészetét bemutató kiállítást nem láthatott a magyar közönség, így ez a tárlat mindenképpen hiánypótló a hazai kiállítások történetében, és egyben az utolsó nagyszabású kiállítása a 2015 tavaszán kezdődő felújítási munkák előtt bezáró Szépművészeti Múzeumnak.

A Szépművészeti Múzeum a holland „arany évszázadot” bemutató kiállításával folytatja az intézmény jelentős gyűjteményeihez kapcsolódó, 2006-ban megkezdett kiállítássorozatot. A múzeum holland gyűjteménye nemzetközi összehasonlításban is jelentős: a 17. századi mesterektől itt őrzött 500 festménnyel a Hollandián kívüli kollekciók sorában Európában az első öt közé tartozik.

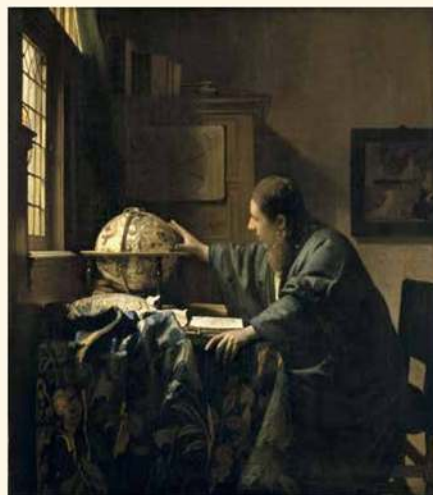
A tárlat hét fontosabb szekcióra tagolódik. Elsőként a történelmi háttér kerül bemutatásra, mely a tengeri csatákat megőrzítő képekkel indul.

A második rész a portréfestészetet mutatja be az öntudatos, gazdag polgárok képmásaival, különböző egyesületek előjáróinak csoportarcképét, házaspárok és családok reprezentatív vagy intim hangulatú portréit sorakoztatva fel.

A harmadik téma a bőség, az élvezetek változatos képeit foglalja magában. Dús pompacsendéletek szemléltetik a felhalmozott javakat

Pieter Claesztól, Willem Hedától, Abraham van Beijerentől, Willem Kalfától, melyeken a drága edények, gyümölcsök, virágok festői megjelenítése gyönyörködteti a szemet. A gazdagon berendezett házakban, elegáns teraszokon lakomázó és zenélő társaságok Willem Buytewech, Dirck Hals, Jan Steen képein, az ivó, pipára gyújtó fiatalok, akik Hendrick ter Brugghen, Judit Leyster,

Jan Molenaer modelljei voltak, mind az élet élvezetét sugározzák, nemkülönben a parasztok vidám napjait megőrzítő életképek Isaac és Adriaen van Ostadétól, Cornelis Begától.

A negyedik szekció a vallással foglalkozik. A protestáns egyház kitiltotta a „faragott képeket” templomaiból, és a *Szentírás* közvetlen tanulmányozására szólította híveit. Az Ó- és Újtestamentum történeteit ábrázoló alkotások az otthonok falán kaptak helyet. Minthogy a katolikusok is gyakorolhatták vallásukat, készültek oltárképek is, melyek formailag megőrizték a monumentális léptéket és az ünnepélyes stílust, ami hatott a házi ájtatosságra szánt művekre is. A bibliai témák humanizálódása többek között Rembrandt műveiben valósult meg, és széles körben meghatározóvá vált.

Az ötödik szekció Rembrandttal és a kortársakra gyakorolt hatásával foglalkozik. Itt kapnak helyet a holland festőóriás alkotásai is, köztük az első és az utolsó ismert festménye is. A legkorábbi, 1623-ban készült *Szemüvegárus* című festmény szülővárosából, Leidenből érkezett (Museum de Lakenhal), míg az utolsó-nak tartott, valószínűleg halála évében, 1669-ben készült *Önarckép* a firenzei Uffiziből. Emellett a kiállítás bemutatja a Münchenből (Alte Pinakothek), Párizsból (Musée du Petit Palais) és Londonból (National Gallery) érkezett *Önarcképeket* is. Egy New York-i magángyűjteményből pedig egy Minervát ábrázoló festményt láthatunk, amelynek érdekessége, hogy egykor a híres magyar műgyűjtő, Nemes Marcell birtokában volt.

A következő, hatodik részben a holland művészek számára oly fontos téma, a városi élet jelenik meg. Vermeer mindösszesen 38 képből álló életművéből három jelentős képet bemutatva. A *Geográfus* Frankfurtból, az *Asztronómus* a Louvre-ból, A *katolikus hit allegóriája* pedig a New York-i Metropolitan Museumból érkezett.

A kiállítás a tájképekkel zárul, melyek fontos és jelentős részét képezik a Szépművészeti Múzeum gyűjteményének.

Az Iparművészeti Múzeumból érkező korabeli bútorok, használati tárgyak, illetve a Széchényi Könyvtárból kölcsönzött térképek, atlaszok, földgömbök teszik a tárlatot még plasztikusabbá. A kiállítást a korszak művészetét bemutató, igen alapos, 40 tanulmányt tartalmazó, magyarul és angolul megjelenő katalógus teszi teljessé.

A kiállítás kurátora: Ember Ildikó, a Régi Képtár egykori vezetője, a 17. századi holland festészet nemzetközi hírű kutatója.

A Szépművészeti Múzeum tárlata 2015. február 15-ig látogatható.

Személyes történelem

David Lloyd George (1863–1945)

Az első világháborús brit miniszterelnökről, Dwyfor grófjáról **York Membery** kérdéseire **Huw Edwards**, Nagy-Britannia első számú televíziós hírműsor-vezetője emlékezik meg

David Lloyd George-ot leginkább 1916-tól 1922-ig tartó miniszterelnökségének érdemeiért nevezték honfitársai „az embernek, aki megnyerte a háborút”. Szerény körülmények között nőtt fel Észak-Walesben, majd ügyvédi képesítése 1890-es megszerzését követően Caernarfon városának liberális parlamenti képviselője lett. Ezt a tisztséget a Lordok Házába való felkerüléséig, 1945-ig megtartotta. 1905 és 1908 között kereskedelmi miniszter volt, azután pénzügyminiszter lett Asquith liberális kormányában. Ez idő alatt számos reformját fogadták el, mint például az időskori nyugdíjról és az angol társadalombiztosításról szólót 1911-ben, de az 1909-es „People’s Budget” (a nép költségvetése) néven emlegetett, jóléti és szociális intézkedéseket, valamint a luxustermékek megadóztatását tartalmazó tervezetét először még visszautasította a brit felsőház, kiélezve a vitát a liberális kormány és a konzervatív felsőházi képviselők között. 1915-ben hatékony hadfelszerelés-ügyi, majd hadügyminiszterként szolgált a világháborúba sodródott hazáját. Egy évre rá megválasztották miniszterelnöknek, majd a következő, 1918-as választáson, a német kapitulációt követően elsőprő győzelmet aratott. Kulcsszerepet játszott a versailles-i békeszerződés megkötésében, de 1922-ben korrupciós ügyek, koalíciós feszültségek és a Törökországgal kapcsolatos külügyi bonyodalmak miatt lemondásra kényszerült.

Lloyd George-ról először iskolásként hallottam. Egy történelmi rádióműsort hallgattunk, mikor a tanárom megjegyezte, hogy ő volt a legnagyobb társa-

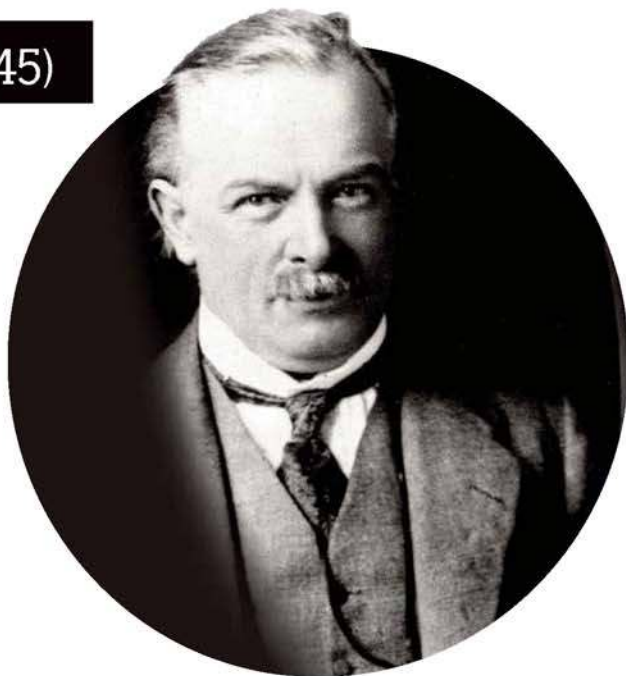
dalmi újító: bevezette az időskori nyugdíjat a szigetországban. Azóta már tudom, hogy ez legfőképpen az akkori miniszterelnök, Asquith érdeme volt, de ez nem vesz el semmit a többi szociális és alkotmányos reformban játszott kulcsszerepéből.

Személyisége roppant bonyolult volt. Egyszerre volt élénk, karizmatikus, körmönfont, briliáns, energikus, becsvágyó, áskálódó, zseni és titokzatos ember. Mindegyik jelző igaz rá, és hiszek abban, hogy nem kevés hibáját messze háttérbe szorítják kiemelkedő eredményei.

Az én szememben az teszi hőssé, hogy távol a nagyvárosoktól, vidéken felnőve, a formális oktatás előnyeinek teljes hiányában volt képes túljárni Anglia elitjének eszén. Megmutatta nekik, hogyan kell intézni az ügyeket, megnyerni a háborút, egyúttal a társadalmi problémákon is segíteni. Lloyd George eredményeinek, ahogyan Gordon Brown (az Egyesült Királyság 2007 és 2010 közötti munkáspárti miniszterelnöke) mondta nekem egyszer, soha nem lesz párja.

Életének csúcsteljesítménye az első világháború idején tanúsított helytállása volt. Most, miközben a világháború kitörésének és első csatáinak századik évfordulójára emlékezünk, méltán jelölöm őt a háborús vezetők listájának tetejére. De volt egy másik „csúcsteljesítménye” is: azoknak az arisztokratáknak a lehengerlése, akik ellenezték a „nép költségvetését”. Ez volt az angol történelem egyik legnagyobb politikai harca, és a hatását – például a brit jóléti állam megalapozását – napjainkban is érezzük.

Ennek ellenére nem csodálom őt mindenben. Elég sok okot adott bírálóinak, hogy kritizálhassák őt, ott volt például a zavaros magánélete, fortélyos pénzügyi machinációi vagy az, hogy az 1936-os németországi látogatása során Hitlernek sikerült lenyű-

David Lloyd George 1910-ben. „Élénk, karizmatikus és körmönfont volt”, ez tette képessé az elmúlt két évszázad legnagyobb angol politikai vitájának megnyerésére

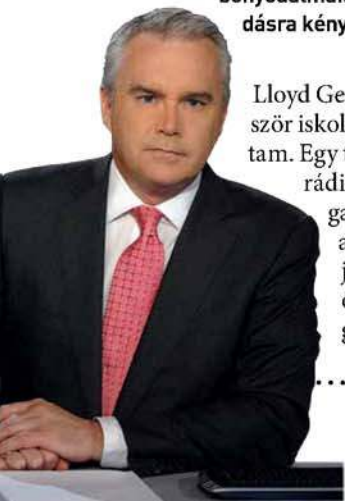
göznie őt. „A legnagyobb élő németnek” és „Németország George Washingtonjának” nevezte a Führert akkoriban. Ezzel együtt Nagy-Britannia korábbi válsághelyzetének megoldásában játszott vezető szerepe tagadhatatlan.

Nem látok sok összehasonlítási alapot ahhoz, hogy magamhoz mérjem, tekintettel kimagasló érdemeire, de gondolom, a „kívülálló” jelző rám is igaz. Egy walesi ember Londonban mindig „kívülálló” valamilyen szinten, függetlenül a sikerességétől. Lloyd George-nak nem volt lehetősége elit magániskolák látogatására vagy az oxfordi és cambridge-i oktatásra, és tisztelen azt, ahogyan le tudta küzdeni ezeket az akadályokat.

Ha találkozhatnék vele, megkérdezném, hogy a Walesi Nemzetgyűlés megalakítása és a korlátozott autonómia bevezetése az 1990-es évek második felében teteljesítette-e álmát a walesi önállóságról. Valószínűsítem, hogy erősen csalódott lenne, mivel mindig is egy erős, magabiztos, önálló kormányzattal rendelkező Walest szeretett volna, amely az Egyesült Királyság fontos része.

Huw Edwards újságíró, televíziós műsorvezető, a brit film- és televíziós akadémia (BAFTA) díjazottja, 30 éve a BBC munkatársa. 2003 óta ő prezentálja a *Tízórás híreket*, amely Nagy-Britannia legnépszerűbb hírműsora

Fordította Györfly András

Magyar Borok Bálja

10. Magyar Borok Bálja 2015

2015. február 21.
InterContinental Budapest

A
jó bor
táncba
visz

www.borbal.hu

www.facebook.com/magyarborokbalja

+36 (70) 321-4891

winelovers

Szakmai partnerek

BORÁSZPORTÁL.hu

VINOPORT.hu

Kiemelt médiatámogatók

ÉLET, MŰVÉSZET, TÁRSADALOM
FIGYELŐ

m·a·g·y·a·r
konyha

Juventus
103,9 FM

GoodFood

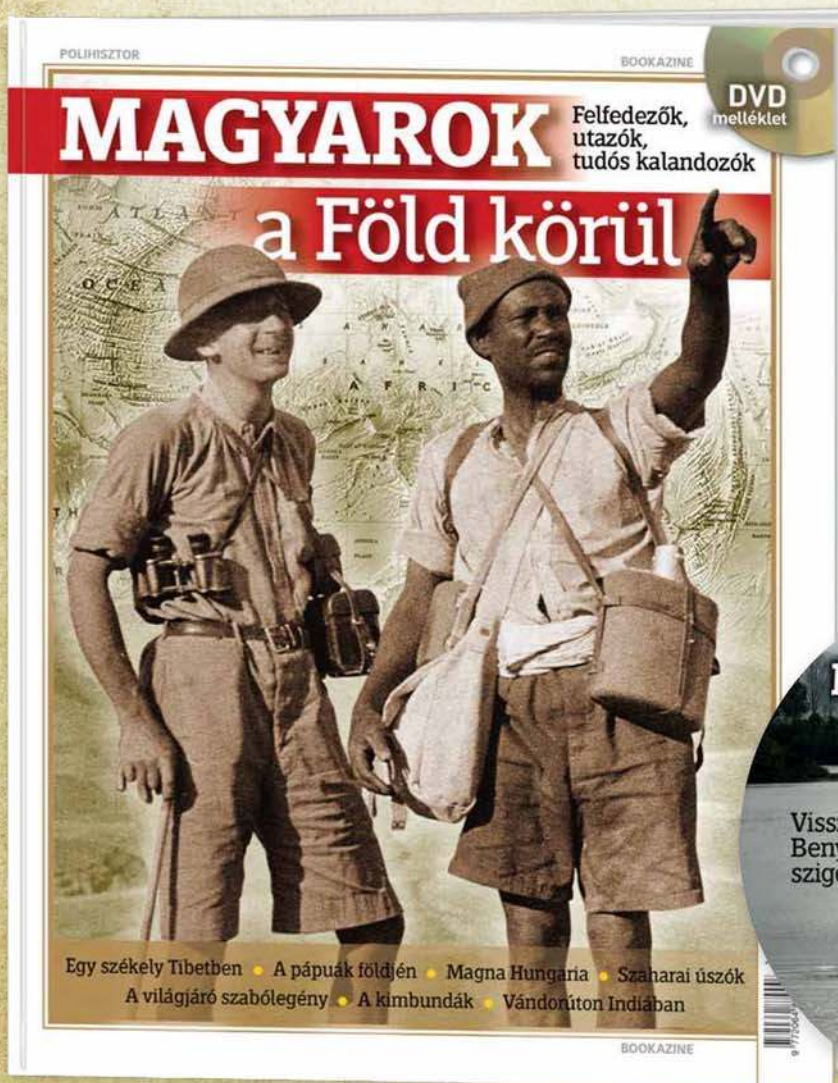

privátbankár.hu
gazdasági hírportál

Izgalmas bookazine híres magyar felfedezőkről, utazókról, tudós kalandozókról

- Egy székely Tibetben • A pápuák földjén
- Magna Hungaria • Szaharai úszók
- A világjáró szabólegény • A kimbundák
- Vándorúton Indiában

Ajándék DVD melléklet!

Visszatérés Benyovszky szigetére 1-2.

Cséke Zsolt geográfus,
világjáró operatőr filmje

MEGRENDELÉS

Kossuth Kiadó Vevőszolgálat

www.kossuth.hu • vevoszolgalat@kossuth.hu

(06-1) 225-8400, 782-1710

Bookazine. Tartalmas, mint egy könyv – színes és érdekes, mint egy magazin.